

DIN ISTORIA
FANARIOTILOR

STUDIE ȘI CERCETĂRI

DE

G. I. IONNESCU-GION.

BUCURESCI

STABILIMENTUL GRAFIC I. V. SOCECŪ

59. — STRADA BERZEI, — 59.

1891.

Pretul 4 lei

*Sacrificiul lui Ioniță Hurduza
respectiv omagiilor.*

DIN ISTORIA

Gion.

FANARIOȚILOR

STUDIE ȘI CERCETĂRI

DE

G. I. IONNESCU-GION.

BUCUREȘCI

STABILIMENTUL GRAFIC I. V. SOCECĂ

59. — STRADA BERZEI. — 59.

1891.

Autorului

„ISTORIEI CRITICE A ROMÂNILOR”,

Domniei-Séle

D-ului B. P. HĂSDĚŮ

sunt închinata acesté Studic.

Studiile ce am strîns în volumul de față, le-am publicat întâi în diferite timpuri în *Revista Nouă*.

Ele sunt rezultatul cercetărilor ce am făcut, în Biblioteca Națională din Paris, prin publicațiunile istorice ale secolului trecut.

Am completat aceste cercetări cu prețioasele amănunte culese din monumentală colecțiune de *Documente privitoare la istoria Românilor*, cari s'au publicat și se publică sub auspiciile Ministerului Instrucțiunii Publice și ale Academiei Române, spre cel mai mare bine al istoriei noastre naționale.

Nu înfățișez cititorului nimic care se nu fiă întemeiat pe unul său pe mai multe documente.

Am adunat asupra unuia și aceluiași eveniment din istoria țărilor române cât mai multe date, și adeseori le-am adunat din isvórele cele

mai depărtate unul de altul, numai pentru ca evenimentul, cu premergătorii și următorii săi, să apară înaintea cititorului în deplină lumină.

Neperdând un singur moment din vedere adevărul istoric și afirmațiunile documentelor, am năzuit a așeza, a povesti și a zugrăvi faptele astfel încât dispozițiunea, espunerea și descrițiunea lor să facă pe cetitor să vedă cât mai bine într'ensele *reînvierea trecutului*.

Bucuresci, in 1 Novembre 1891.

UN FRANCES

CANDIDAT LA TRONUL ȚERII ROMANESCI

(1770—1771)

I.

La 1732 ambasador al Franciei la Constantinopole era d. de Villeneuve. Răsboiul pentru succesiunea la tronul Poloniei se afla în ajun de a izbucni. Diplomația franceză lucra de zor spre a nu lăsa acest nefericit regat să fiă sfâșiat de cele trei puteri cari îl înconjura.

Se scia la Paris, și d. de Villeneuve spunea dîlnic vizirilor și pașalelor Porței că tocmai acum, în 1732, Austria, Rusia și Prusia încheiaseră un pact secret pentru *regularea* afacerilor Poloniei,—pact care era ca un lugubru prolog al desmembrării de mai târziu.

Neliniscea, pregătirile, silințele de tot felul

spre a ghici gândurile fiicărei puteri faceau ca Polonia, țările române, Ungaria cu Transilvania și imperiul Sultanilor să fiă într'ună continuă agitațiune. Emisarii și spionii Rusiei și Franciei furnicaă prin toate părțile. Turcii de la Sublimatea se'ncurcaă în ițele complicate ale negociațiilor pe cari nu le mai înțelegeau, er Fanarioții, dragomanii la Pórtă și principii în țările române, la largul lor în tóte aceste intrigi, se pricepeau cu neîntrecută șireteniă a servi într'același timp, nu la câte două domni, dér la toți de uă dată, pentru atingerea scopurilor lor particulare, puțin păsându-le de ce va fi cu interesele celor-l-alti și cu interesele Porței otomane.

Francia susținea la tronul Poloniei candidatura lui Stanislas Leczinski. Ca să 'și vedă visul cu ochii, Austria, Rusia și Grecia lucrau împreună pentru August III, fiul lui August II. Cesta din urmă nu murise, dér diplomații Europei sciau că dările i sunt numărate și, deci, se pregătiaă.

La Constantinopole, d. de Villeneuve, diplomat deștept și cunoscător al firei Turcilor și al perfidiei fanariote, își pregătia tărâmul. La orî ce ocaziune, ambasadorul Franciei nu uita de a spune Turcilor adevărul cel mare : nu lăsați să péră seculara aliată a Imperiului otoman ; nu lăsați să cadă Polonia !

In timpul acesta, d. de Villeneuve primi la Constantinopole, spre a'l studia și comunica Ministerului Afacerilor străine din Paris, *un proiect*

privitor la întemeierea unui stat creștin în Dacia Traiană.

Nici mai mult, nici mai puțin de cât atât!

Pentru că acest proiect, curios foarte în felul său, se va sili pe altă cale să-l realizeze și d. de Valcroissant, Francesul candidat la tronul Țării-Românești, tot în Dacia Traiană, să ne oprim cât-va asupra-i.

Un magnat ungar, *Disloway*, amic al comiteului Francisc Rakoczi, scrisese d-lui de Villeneuve în 13 Mai 1732 «că se află uă țără întinsă și «apropo nelocuită, situată pe confiniile Ungariei «și Transilvaniei, și dependente de Țera-Românească și de Moldova; că această țără este foarte «fertilă și proprie prin situațiunea și calitatea pământului său de a atrage într'ênsa un mare număr de locuitori spre a forma colonii.

«Și lucrul acesta, continuă *Disloway*, se va «face cu atât mai multă înlesnire cu cât Ungaria «și Transilvania, în care el posedă și-acum uă «mulțime de relațiuni, sunt pline de nemulțămiiți, cari nu caută de cât ocasiunea priinciosă de a «scăpa de sub jugul Impăratului.

«Planul va căpeta un început de execuțiune, «deca Sultanul va da lui *Disloway* voiă de a «ocupa această țără. In ceia ce privesce opozițiunea principilor Țării-Românești și Moldovei, «*Disloway* și-a pregătit terenul; a negociat cu «ambii Domni. Aceștia sunt favorabili ideei magnatului ungar, căci el s'a obligat a le plăti

«anual a decea parte din veniturile noului Stat,
«orî de ce natură ar fi ele. Cu principele Mol-
«dovei, lucrul e ca și isprăvit, ér la Poartă Di-
«sloway a presintat propunerea, însotind-o cu tóte
«argumentele cari militéză în favórea ei, și
«anume: noul Stat va fi ca un zid de apěrare
«între ținuturile Sultanului și imperiul Austriei;
«populațiunea lui ar puté forma corpuri de trupe
«pe cari Pórtă le-ar întrebuița cu folos în vii-
«tórele séle rěsbóie. Vizirii și pașalele aũ as-
«cultat cu bunăvoință cele scrise și cele spuse de
«Disloway, și n'aũ rěspuns în contra de cât că,
«pentru acum, Pórtă nu póte da urmare unei
«asemenea propunerî, de óre-ce sunt tractate
«care o légă a trăi în pace cu dinastia Habs-
«burgilor. De aceia, magnatul ungar a fost in-
«vitat să mai aștepte.

«Totuși, așteptarea la Pórtă se prelungea
«din cale afară; Disloway, cunoscênd trecerea cea
«mare de care Regele Franciei se bucura la Con-
«stantinopole și véđa neîntrecută ce avea la po-
«pórele din Orientul europén, s'a hotărît să
«céră, pentru reușita ideeî séle, sprijinul și pro-
«tecțiunea puternicului monarc din Occident. Sta-
«tul cel nou, catolic, și pus sub imediata epi-
«tropiă a Regelui Franciei, ar strînge și măr-
«gini din partea orientale puterea Impěratului
«Austriei; ar micșora forțele ce Habsburgii trag
«din Ungaria și din Transilvania; ar opri espan-

«siunea Austriei spre Răsărit și ar servi politicei
«franceze în Orient.»

Acesta-î proiectul Ungurului Disloway, pri-
vitor la formarea unui Stat creștin, a căruia po-
zițiune geografică, «*confiniele Ungariei și Tran-
silvaniei, și dependinte de Țera-Românescă și de
Moldova*», este imposibil de hotărît.

Ideia însă nu era nouă.

Un Stat creștin, catolic, devotat Franciei și
toddéuna prietin Turciei, care ar fi îmbrățișat în
cuprinsul lui populațiunile române din Transilvania,
Țera-Românescă și Moldova, mijise, decât s'ar
puté dice, în mintea și gândurile diplomaților
francesi încă din timpul lui Petru Rareș în Mol-
dova și Zapolya în Transilvania. Pe atunci, un
duce d'Orléans era să fiă numit principe al Tran-
silvaniei. În urmă, alegerea lui Henric d'Anjou la
tronul Poloniei nu fusese de cât urmarea planu-
lui de inființare a aceluï regat în Orientul european.

După ce casa de Bourbon înlocui pe cea de
Valois pe tronul Franciei, vederile geniale ale lui
Henric IV hotărîră pentru toddéuna bazele in-
fluenței și puterei franceze în Orient. Sistemul
celor trei state, aliate cu Franția și situate de la
Nord la Sud la spatele colosalei puteri a casei
de Austria și anume: Suedia, Polonia și Turcia,
fusese adus la îndeplinire de către succesorii lui
Henric IV pe tărîmul diplomației franceze, de că-
tre Richelieu și Mazarin. Acest sistem celebru
servise în tot decursul secolului XVII drept temeî

și îndreptar politicei esterne a Franciei lui Ludovic XIII și Ludovic XIV. În secolul XVIII, Căterina II a Rusiei îl va copia în faimosul său sistem, cunoscut sub numele de *sistemul Nordului* și care consista într'ua alianță cu Prusia, Anglia și Danemarca, îndreptată în contra puterilor de la Sud, și anume în contra caselor de Bourbon și d'Austria.

La 'nceputul secolului XVIII, între 1700 și 1715, greșelile lui Ludovic XIV, bătrân, mâhnit și fără noroc, și, după mórtea lui, greșelele mari și grele ale diplomaților francesi s'guduiseră din temelie edificiul cel măreț al lui Henric IV, Richelieu și Mazarin. Sistemul alianțelor va fi răsurnat cu desăvârșire; Turcia va fi în dese rânduri părăsită de Francesi, atât spre paguba ei cât și spre cea a Francesilor însiși în Orient. Polonia, nesfătuită și neajutată de nimeni, începe de la August II să se rostogolască din ce în ce mai iute spre prăpastia spre care o atrăgeau atât fatala ei constituțiune cât și intrigile și adimeni-rile vecinilor.

La 1756, sistemul celor trei state aliate Franciei și situate la spatele Austriei, va dispăre din evangeliul diplomației francese. Austria se va uni prin tractate cu Francia, și această greșelă enormă își va arăta desastroasele i urmări pêne și în timpurile noastre. Henric IV, Richelieu și Mazarin nu putuseră să prevadă înălțarea Prusiei și Rusiei printre cele-l-alte state mari ale Europei.

La 1732, în ajunul răsbóielor ce aveau să

nască, în Polonia pentru succesiunea la tron, și la marginele Dunărei și în Ungaria între Turcia, Austria și Rusia, ómenii de stat ai Franciei și cei cari lucrau la umbra puterii franceze din Orient, își mai aduceau aminte de *Sistemul Statelor aliate*, și, din crâmpiele lui, așa cum le permiteau împrejurările, ei năzuiau a înjgheba alte sisteme de alianțe, a crea noi piedici acțiunii combinate a Austriei, Rusiei și Prusiei în Orientul Europei, a face ca Turcia și Polonia să recăștige puterea ce era necesară atât lor înșile cât și întregului ecuilibru europén.

Inființarea statului catolic și devotat Franciei, acum în 1732, nu era de cât una dintr'aceste încercări. Ungurul Disloway, ca și comitele Francisc Racokzi, credeau că Franca va fi gata să ajute asemenea planuri de origină francesă, și de aceia le propuneau Porței și le aduceau la cunoștința ambasadorului frances de la Constantinopole, spre a fi comunicate la Paris Regelui și miniștrilor lui.

Din nenorocire, Ludovic XV numai la afacerile Orientului nu se gândea, ér bătrânul cardinal Fleurý, prim-ministru, nu voia pentru nimica 'n lume să se arunce în întreprinderi aventurose. El lása să sufere și să pérã interese mai mari și mai vèdite ale Franciei, numai să nu fiă constrins a declara rėsboi, — dér mi-te să lucreze cu tãriã la inființarea unui nou stat pe carta Europei. Erau destule deja cele în ființã

ca să se certe și să se bată! Pentru a lucra la creșterea unui stat nou, al cărui viitor Fleury ca și toți diplomații franceși din vremea lui nu puteau să-l zărescă, se cerea mai multă vlagă, mai mult entusiasm. Fleury era departe de a avea aceste daruri superioare!

D. de Villeneuve, la Constantinopole, scia ideile dominante ale ministerului din Paris, și de aceea îl vedem că trimite planul Ungurului Disloway, însoțindu-l cu observațiunile sale proprii, care numai binevoitoare nu sunt pentru opera magnatului.

«Multă realitate nu este, ȳice el, în ideile d-lui Disloway, ȳer pentru cȳ i-am promis a le aduce la cunoștinȳa Majestȳtei Sȳle, de aceea imi permit a vi le comunica. Veȳi binevoi a'mi rȳspunde ce credeȳi despre dȳnesele, pentru ca sȳ pot mulȳumi întrebȳrile autorului, cu privire la intenȳiunile Regelui în cestiunea propunerii lui.»

Proiectul Disloway plȳcă la Paris în 13 Maiu 1732, și tocmai la 12 Decembre 1732 Afacerile Strȳine din Paris, fȳrte puȳin grȳbite, rȳspund d-lui de Villeneuve în privinȳa lor.

ȳtȳ acest rȳspuns care ne arȳtȳ pe deplin cȳt de mult uitaserȳ ȳmenii de stat din Paris vechiele principie ale predecesorilor lor în politica orientȳlȳ a Franciei.

«Proiectul Disloway ne pare ca și d-niei tȳle *chimeric*: un stat de format între Statele Sultanelui și ale Împȳratului; un popor care într'a-

«celași timp ar fi catolic, dér și gata a da óste
 «de ajutor Turcilor; un aședământ care cere și
 «consimțimântul Porței și pe acela al Principilor
 «Moldovei și Țării-Românești, și mai presus de
 «tóte protecțiunea Regelui; — tóte acestea al-
 «cătuesc uă grănadă de circumstanțe ce ne este
 «cu neputință a reuni și cari, de altminteri, nu
 «sunt de loc făcute a sta împreună.

«Décă d. Disloway, aducându-și aminte de
 «făgăduéla ce i-ai făcut de a scrie Regelui, te
 «va întreba de răspuns, spune-i că efectul ideei
 «séle ni s'a părut fórté greú: că, ori-care ar fi
 «interesul Regelui de a pune stavilí puterei Im-
 «păratului, acesta nu-í un motiv destul de tare
 «ca să hotărască pe Maiestatea Sa a contribui la
 «formarea unui stat catolic, între Creștini și Turci,
 «și care, de la nascere, să se facă tributar și su-
 «pus Porței; că, în fine, déca acest Stat, odată
 «format, s'ar găsi supus Turciei, atunci Maiesta-
 «tea Sa nu ar refusa de a-í acorda aceiași pro-
 «tecțiune pe care o acordă tuturilor acelora cari
 «profeséză religiunea catolică ».

Acesta 'i răspunsul care îngropă pentru ve-
 ciă cu fórté puține onoruri *proiectul Disloway*
 din 1732.

Ca toți ómenii fricoși, nehotărîți și 'ncurcați
 în vederile lor, Fleury da lui Disloway întréga'i
 binecuvîntare de a face statul și apoi, după ce 'l
 va fi făcut, ca și cum ar fi fost vorba de uă clă-

dire pe țărmurile Bosforului, atunci făgăduia de a'i acorda protecțiunea Regelui.

Întocmai dupe cum Republica Veneției și Curtea de la Viena răspuseseră lui Mateiū Basarab în 1650, când cu marea alianță a popórelor creștine supuse Turciei: resculați-vă în contra Turcilor; începeți răsboiul de independență, și-apoi vă vom ajuta și noi,—tot așa ȕicea lui Disloway diplomația francesă a lui Ludovic XV: fă statul creștin și catolic la confiniile Ungariei și Transilvaniei, și-apoi vom vedé.

Proiectul Disloway cădu, dér amintirea lui și la Paris; în hârtiele ministerului afacerilor străine, și la Constantinopole, în arhiva ambasadei francesce, se păstră cu sfințenia.

Ceia ce nu voise să facă Fleury la 1732, se încercară pe sub mână s'o facă la 1769—1771 ântâiū ducele de Choiseul și-apoi ducele d'Aiguillon, servindu-se spre acésta cu un aventurar frances, d. de *Valcroissant*, care, probabil, într'ua ȕi cu sóre, își ȕisese pe lângă multe alte lucruri din stele și din lună:

— Și-adică, de ce nu m'ași face Domn în Țera-Românescă și în Moldova?!

II.

Al doilea răsboi mare și hotărîtor avea să isbucnescă efectiv între Rusia și Turcia la Martie

1769, de și declararea lui formală este din Octombrie 1768.

Caterina II voia de rândul acesta ca Rusia se sfârșescă uă dată cu Imperiul Sultanilor. Suedia, Polonia și Turcia erau nesce state cari, dupe dorințele și voința Țarinei, trebuiaū șterse de pe cartă Europei.

Tractatul de la Nystadt (1721) luase Suediei cele mai frumoșe provincii din Baltica occidentală. Acum era rândul Poloniei și al Turciei.

La 1763, August III murise disprețuit și de Poloni și de Saxoni. Pentru Rusia și pentru Prusia cari pândeau cu ochii țintă ori-ce mișcare în Polonia, ocasiunea era din cele mai proprie spre a face un pas înainte în ceia ce meditaū de mult. Austria, Francia și Turcia doriaū ca tronul să fiă dat principelui de Saxa. Rusia și Prusia susțineau candidatura lui Stanislas Poniatowski, unul din primii amanți ai Caterinei.

Sub presiunea baionetelor muscălescă și cu tótă opozițiunea unei părți din nobilii poloni, a comitelui de Vergennes, ambasadorul Franciei de la Constantinopole, a diplomației austriace din Polonia,—Dieta alese pe Poniatowski, care inaugură (1764) domnia cea fatală în timpul căreia Polonia fu sfâșiată de trei ori și în fine ștersă din cartea națiunilor.

După alegerea amantului Caterinei, neunirile și luptele continuară. Rusia și Polonia se întreceau care mai de care se le aște și se le întrețină.

Ura catolicilor în contra ortodoxilor, a *uniaților* în contra *disidenților* cum li se dicea, ferbea în toate părțile. Rusia, sub cuvânt de a apăra ortodoxia, se amesteca în toate afacerile Regatului. Confederațiunile polone, adică partitele ce se făcuseră de nobili,—de unii pentru a păstra neschimbată constituțiunea, de alții pentru a se opune la alegerea principelui de Saxa, de alții pentru a opri pe disidenți, adică pe ortodoxi să intre în dietă,—confederațiunile fură una din cauzele de căpetenie ale căderei. Frédéric și Caterina le susțineau pe toate căci, luptându-se între dânsese, îndreptățiau pe ambii suverani a intra la ori-ce moment în Polonia.

Una dint'aceste confederațiuni, cea de la Radom, se deosebia mai mult prin luptele și puterea sa. Confederații aceștia luaseră armele pentru a se opune ori-și-cărei schimbări a constituțiunei. După ce fu disolvată, din sfărîmăturile ei născu *Confederațiunea de la Bar*, care avea în programul său neschimbarea constituțiunei, menținerea nenorocitului *liberum veto*, esclusiunea ortodoxilor din Dietă și — pentru că nu recunoscă pe Poniatovski de rege, — vrăjmășia în contra protecțoriei Regelui, în contra Rusiei și a Caterinei.

Confederațiunea de la Bar rămase singură în picioare. Capii ei, marele hatman Branički, comitele Potočki, comitele Krazinski voiaă hotărît să lupte în contra Rusiei, *pro religione et libertate*,

cum sta scris pe stégurile lor. Cereau deci ajutoare din toate părțile.

Francia și Turcia răspunseră la cererile lor, — de și, în Francia, opiniunea publică și filosofi de la Paris erau mai mult pentru Poniatovski și mai cu seamă pentru șiréta Caterină, care sciuse să amăgescă lumea proclamând sus și tare libertatea de religiune în Polonia, drepturile politice egale pentru catolici și ortodoxi.

Choiseul ênsă ghicise planurile Caterinei.

«Puterile Nordului, scria dênsul, par că s'aũ înjugat la carul Caterinei: Suedia nu pôte nimic, căci întrigele și cabalele interne o sfâșią; curtea din Berlin o ajută cu speranța de a se para pe Austria de Rusia; curtea din Londra îi face poștele, ca să păgubescă pe Francia».

Décă Francia nu ar fi dat pe brânci în trecutul rêsboi de șapte ani, ducele de Choiseul ar fi declarat rêsboi Rusiei. Nu putea. De aceia și el, și Regele Ludovic XV se mulțămira a trămite d-lui de Vergennes instrucțiuni din cele mai categorice, ca să stăruiescă să declare Turcia rêsboi Rusiei. Și pentru că și Regele și ducele de Choiseul sciaũ că banii Rusiei și lirele Angliei curg la Pórtă pentru membrii Divanului, ei trămiseră d-lui de Vergennes *patru milioane*, pentru a'și face și mai elocinte, și mai convingetóre cuvintele și stăruințele pe lângă viziri și pașale.

D. de Saint-Priest, succesorul d-lui de Ver-

gennes la ambasada din Constantinopole, primi aceleași instrucțiuni.

În Polonia, în ajutorul confederațiilor de la Bar, Franța trimise bani și ofițeri pentru a organiza armatele. Jean de Taulès, Dumouriez — care va juca un rol atât de mare în Revoluțiunea franceză în cât, ca și Valcroissant la Dunăre, va voi să 'și facă pe séma lui un regat în Belgia, — baronul de Viomesnil, ofițerii Dussaillans și Choisy plecară pe rând în Polonia.

În Turcia, Sultanul Mustafa era furios pe Caterina. Fusese înșelat în modul cel mai rușinos pentru dânsul. Chiămat de Braniçki și de alți nobili a lua parte la alegerea noului rege al Poloniei, Mustafa fusese oprit de Caterina, care 'i jurase că nu se va alege Poniatovski. Și cine fusese ales? Tocmai Poniatovski. Acéstă rea credință, aceste minciuni care răniau adânc firea dreaptă și cinstită a Turcului, ar fi împins pe Mustafa a declara îndată răsboi perfidei séle vecine. Se opri ênsă, căci armata otomană era slabă; ér partita păcei, adică cea plătită de Anglia și Rusia, puternică în Divan. Tremurând de mâniă, Sultanul așteptă timpuri mai bune, și se puse a grăbi realizarea reformelor în imperiul său.

Rusia lucra de mult în statele creștine ale Turciei.

Era ușor de prevădut că, decă nu îndată după alegerea lui Poniatovski (1764), dér peste câte-va vreme răsboiul, prin însăși firea lucrurilor,

tot avea să isbucnescă între Rusia și Turcia. Caterina 'l voia hotărîtor și final. De aceea, încă de la 1761, emisarii și spionii muscălesci bijbăiau prin toate statele creștine ale Turciei europene, ér în Asia pašale și guvernatori, ca aceea ai Bagdatului, ai Trebizondei și ai altor provincie, erau pe sub mână ajutați să proclame independința provinciilor lor și să rupă ori-ce legături de vasalitate cu Sultanul din Constantinople.

În Grecia, unde din timpul Anei Ivanovna și Elisabetei Petrovna lucrau emisarii ruși, în Tesalia, pe țărmii Adriaticeii, un ofițer de artilerie din armata Țarinei, Papazoglu, se 'nțelese cu creștinii și pregătise uă insurecțiune care avea să isbucnescă îndată ce flota rusă, care se pregătia în porturile Angliei, avea să se arête în apele Turciei. «Dumnezeu», «libertatea religioasă», «independința absolută», «frăția de cruce cu imperiul Țarinei», «iubirea de mamă» a Caterinei pentru toți creștinii ortodoxi, și toate pravoslavnicile isóne și *rengaînes* ce au răsunit, și răsună încă prin Carpați și prin Balcani se auđiră atunci. Toți făgăduiră că vor fi gata la timpul indicat și că vor da mână cu Muntenegrenii la cari lucrau agenți ruși și — lucrul e documentat, — agenți prusiani de a lui Frédéric.

În Serbia, în Albania și în Croația, un călugăr Stefan propoveduia următoarele:

«Austria și Ungaria nu pot să vă ajute întru nimic; Franția dórme; Polonia trage de

«mórte. Singură Rusia e deşteptă, se gândesce
«la voi și vă 'ntinde mâna frătesce, căci ea sin-
«gură este ortodoxă».

Și Caterina în manifestul ei, (Februarie 1769),
va face să răsune tot córda ortodoxismului. Ea
va opri pe Turci, «de a arunca în marea nele-
«giuirei cu trup cu suflet pe creștinii din Moldova,
«Valachia, Bulgaria, Bosnia, Erzegovina, Mace-
«cedonia și pe cei-lalți cari mai sunt în imperiul
«Sultanilor.»

Agenții vorbiau, adimenea, împărțeau banii
cu pumnii. Insurecțiunea în Serbia și în Albania
era atât de bine pregătită, în cât isbucni înainte
de timp, și de aceia resculații fură învinși și omo-
rîți de Jeniceri.

În țările române și 'n deosebi în Muntenia,
emisarii Rusiei lucrau dinainte de 1766. Două ne-
gustori Yukarov la București, și Cernokopra la
Iași erau spioni muscălesci. Locotenentul-colonel
Ghermanos, Grec de origine, veni în țară pen-
tru a vesti celor bine gânditori că puterea pra-
voslavnicei Rusii și hotărîrea marelui împăretese
vor sfărîma imperiul Sultanilor și vor goni pe
Turci din Europa. Bani, decorații, portrete cu
briliante prin prejur, «lente» adică cordone erau
complementul cuvîntărilor séle. Se înjghebară în
România două partite: *una russofila*, în cap cu
arhimandritul de la Argeși, Român cu tóte aces-
tea, ba chiar Oltén, din banatul Craiovei, și
avênd drept membri cu vędă vro câți-va Canta-

cuzinești; alta *turcofilă* pe care o *otcârmuia* Ienachiță Văcărescu.

Ghermanos, arhimandritul, Cantacuzinescii, gazetele străine cari se citeau la Bucuresçi, după cum vom arëta și mai la vale, provocaseră în capitala Munteniei uă agitațiune care ajunsese pêne la urechile Sultanului, și mai ântâiū la urechile vitézului bêtrân Krim-Gheray, numit iér Khan în Crimeia. Pentru că Alexandru Ghica lăsase deplină libertate arhimandritului se propoveduiescă *fericirile rusesçi* în principate, Krim-Gheray ceru destituirea lui și numirea lui Grigore Ghica la tron, ceia-ce i se aprobă îndată. Grigore Ghica îi va mulțumi punënd pe doctorul sêu, Grecul Siropolo, se'l otrăvescă în ierna lui 1769.

Rusofilii erau puternici în principate. Cei cari se închinau la *luminatele picîbre* ale Cate-rinei se întâlneaū prin tóte orașele. De și neprietin influenței rusesçi, deșteptul Ienăchiță Văcărescu nu se póte opri de a constata mulțimea celor cari alcătuiaū partita rusofilă și cari credeau sdravën că a venit vremea de pe urmă a Impër-răției turcesçi.

El đice în *Istoria Impèraților otomanî*:

«Toți creștinii ce n'a chibzuit cele de pe urmă și care nu era adăpați de sciința politices-cilor otcârmuiri, socotia că Rusia avea să ridice din lume saū cel puțin din Europa toată stăpânirea turcească: unii pentru rîvna legei, alții pentru pohta slavei și alții pentru iubirea hră-

«pirii se făcură ostași ruși și cei mai mulți fără comandir; alții iarăși fără de frică, Turcilor fiindu-le credincioși, fugia de dênșii să nu piară.»

Emisarii ruși însă nu erau singurii cari *educați* popóarele creștine în adorațiunea Caterinei și în iubirea pravoslavnicei Rusii. Pe lângă dênșii și în contra lor lucraū refugiații poloni, ale căror fință și acțiune ni se arétă în hârtiile ambadorilor francesi de la Constantinopole; lucraū agenții d-lui de Choiseul, cu alte cuvinte, alți Francesi cari, în relațiuni cu Polonia și cu d. de Vergennes séu cu d. de Saint-Priest la Constantinopole, se aflaū în Moldova și în Țera-Românescă.

D. de Châteaufort care s'ar crede că este capul trâmșiilor francesi din țerile române, La Roche, Simian, Rufin, Gian-Pietro Nagny, un Italian, fost secretar al unuia din Domnii Moldovii, ajutaū pe confederații din Polonia, procuraū amănunte Porței despre puterea și mișcările armatei rusesci de pe la granițe, și nu scăpaū prilejurile cele bune de a vorbi Românilor de adevăratele scopuri ale sfintei Rusii.

Cu vr'unii dintr'acești aventurari, deștepți și hotărâți la orî-ce, trebuie să fi stat la vorbă Iena-chița Văcărescu în privința «*politicescilor otcăr-muirî*» ale Europei.

Acești «vêntură-lume», care traiaū adesea din răbdări și glume, și înfruntaū mórtea în fiăcare ȃi, se întreceaū care mai de care a spiona,

a ghici gândurile, a fura tainele diplomației și a le comunica sevă direct d-lui de Choiseul la Paris, sevă ambasadorului frances la Constantinopole.

Intr'un rând, un Polones intră ca lacheu la lordul Murray, ambasadorul Angliei, care lucra la Constantinopole și în țările române pentru Rusia. Din ură în contra Franciei și pentru că făcea parte din *sistemul Nordului*, cabinetul din Londra era frate de cruce cu cabinetul din Petersburg. Polonesul lacheu fură într'o di «*curierul*», adică scrisorile ce lordul Murray le trâmitea la Londra, și le dete d-lui de Saint-Priest. Acesta le aduse îndată la cunoscința d-lui de Choiseul. «*Curierul*» era privitor la Țera-Românească și la Moldova, la intențiunile ce cabinetul din Petersburg avea asupra acestor două țări și la consiliile ce Anglia ar fi trebuit să dea Rusiei, pentru ca acesta să nu facă pe placul Austriei.

D. de Saint-Priest trâmite «*curierul*» engles ministrului sevă și-l rógă sevă publice în *Gazetele străine*, pentru ca acestea venind apoi în Orient să arete *aux Grecs de ces provinces*, adică Românilor, adevăratele intențiuni ale Rusiei.

Lucrau de zor, spionau, scotocea, furau și publica la gazete tot ce le cădea în mâini și putea să păgubescă pe Ruși și pe Prusiani. Mai rar așa timpuri de 'nvălmășeli, de hărțueli șirete, de intrigă și spionare! Și unii și alții aveau miđlôce felurite la 'ndemână și usa de tôte cu egală ingeniositate.

Și 'nainte de declararea formală a războiului turco-rus, și după ce armatele Țarinei și ale Sultanului se ciocniră în primele întâlniri, agenții și spionii Rusiei, Franciei și Poloniei furnicaă în țările române.

Când Turcia intră în război, confederații continuaă luptele cu Polonia. Austria li se arătase órecum binevoitoare. Li lăsase să cumpere proviziuni din Ungaria, ba chiar confederații își stabiliseră cartierul general în Ungaria la Eperies, de și aveaă încă în stăpânirea lor trei orașe în Polonia. Pentru această bună-voință, Austria promise de la Sultan vro câte-va milioane.

Choiseul continua a trãmite confederațiilor bani și ofițeri. După cavalerul Jean de Taulès care fusese capul misiunii franceze pe lângă confederațiunea de la Bar și pe care în 1779 îl găsim consul al Franciei în Syria, veni Dumouriez, ale cărui *Memorie* din nenorocire nu le avem la îndemână ca să urmărim în amănunte luptele din Polonia și efectul lor asupra Domnilor din țările române, și asupra refugiaților poloni de la noi și din Constantinopole. Scim numai, după câte ne spune d. Rambaud, că cele 17000 de cavaleri din cari se compunea armata confederațiilor, erau împărțiți în șese-șapte corpuri independente unele de altele, și aveaă comandanți cari se pismuiaă, se uraă și se păgubiaă unii pe alții. Resultatul final se vede cu înlesnire când nu există unitate

în mișcări. Rusia era norocósă în Polonia, cum va fi și în Turcia.

Cu toate sfortările Francesilor, confederații sunt bătuti. Minuni de vitejiă făcură și Dumouriez și Viomesnil, și Dussaillans, și Choisy cari luară într'un rând chiar Castelul Cracoviei. De giaba toate aceste isprăvi! Confederațiunea de la Bar era condamnată prin însăși firea sa și trebuia să cadă.

Indată după declararea răsboiului turco-rus și începerea luptelor, întregul corp al comiților Potočki și Krazinski se risipi, și comandantii, împreună cu uă parte din trupe trecură în Turcia și cerură să fiă primiți a servi în armatele Sultanului.

La Belgrad și la Varna, împreună cu Polonesii, întâlnim pentru prima óră pe d. de Valcroissant. E gata a forma un corp de armată turco-polonă, a trece cu densusul Dunărea, a bate și goni pe Ruși din România și a destrona pe Manolache Vodă. Realisând unul din sutele de proiecte cari îi colcăiaū în cap, d. de Valcroissant era hotărít, — ne spune uă scrisoare a ducelui de Choiseul din 13 Noembre 1770, — ori se se facă Domn în Țera-Românească, ori să móră.

Să vedem ce se va alege cu acest d'Artagnan rătăcit pe ale Dunărei verđi maluri⁽¹⁾.

1) Isvórele acesteı părți din studiu sunt următórele: Hurmuzaki: *Documente* vol VI; Hurmuzaki, colecțiunea *Documentelor Odo-bescu*, vol. I.

III.

M. de Valcroissant perira ou rendra des services importants a la Porte. C'est là son horoscope. *Qu'il devienne Prince de Valachie ou non, je ne lui écrirai plus tant qu'il sera sur le Danube.. ...*

D. de Choiseul catre d. de St. Priest, 13 Nov. 1770 . 2)

De la sfârșitul secolului XVII, de când regele Franciei, Ludovic XIV, voia să-și esercite și în Orient aceeași nemăsurată poftă de stăpânire care ridicase în contră-i toate puterile Apusului,—de atunci, printre gentilomii Franciei, fiă de nēm și nume mare, fiă de cei ce erau copii ai spadei lor, născuse și crescuse ideia că, nicăieri mai mult de cât în Turcia și'n țerile creștine ale puternicului Sultan, nu se pôte presinta răsboinicului prilejuri mai numeroșe și mai fericite ca să ajungă în scurtă vreme căpitan și, fôrte lesne, stăpânitor de state pe cari, cu sabia, ori cine ar fi putut să și-le croiescă în marele și fôrte puțin cunoscutul imperiū al Padișahului.

supl. I; Albert Sorel: *Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs* (Autriche); Salvandy: *Histoire de Sobieski*; Dora d'Istria: *Gli Albanesi in Rumenia*; A. de Jonquièere: *Histoire de l'Empire Ottoman*; E. Leger: *Histoire de l'Autriche-Hongrie*; A. Rambaud: *Histoire de la Russie*; Ienăchiță Văcărescu: *Istoria Impăraților otomanî în Tes. de Mon. istor*; A. D. Xenopol: *Răsbóiele dintre Ruș și Turci*; Albert Vandal: *Une Ambassade Française en Orient sous Louis XV*; Le C-te de Saint Priest: *Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie*; Léonce Pingaud: *Choiseul-Gouffier, La France en Orient sous Louis XVI, și a mea Ludovic XIV și Constantin Brâncovénu.*

2) *Documente* privitoare la Istoria Românilor. Suplim. I vol. I. colecț. Odobescu, pag. 822.

Gentilomul care simțea ȃilnic trebuința de a se lupta, întocmai cum omul simte ȃilnic trebuința de a mânca, descedintele nobilimei turbulente de odinióră, acum domolită și ținută în respect de puterea regală, trecea granițele și se'ndrepta încotro auȃea că sunt lupte, bătăi, asalturi și alte frumuseți ale rėsboiului de prin vremurile acelea.

În urma unei aventuri galante cu principesa de Condé, aventură care făcuse un sgomot asurȃitor la Paris și la Versailles, comitele de Bussy-Rabutin, vėrul celebrei Dómne de Sévigné, răbufnise tocmai în Transilvania, unde vitejia și cruȃimea lui aũ rėmas de pomină prin analele Cronicarilor; ér cardinalul de Polignac și marchisul de Béthune aũ făcut să rėsune vreme îndelungă ecourile Carpaților cu năsdrāvana lor bravură, după ce încântaseră prin boschetele de la Versailles pe damele curței lui Lodovic XIV 3).

Unii se reîntorceaũ în Francia, alții își lăsaũ ósele pe acolo. Ceı cari, printr'un noroc fără sėmėn, își revedeaũ patria după ce, de miı de ori, ca prin urechile acului, scăpaũ de la mórtea cea mai sigură, povesteaũ minuni ca de pe těrėmul cel-l-alt despre Turci, despre țėrile de ei stăpānitate, despre bogăția unora și despre repedea îna-

3) *Revue des Deux-Mondes* 1849, Iuniu 15. Studiul d-lui de Langsdorff: *La Transylvanie depuis la fin du XVII-ème siecle et jusqu'en 1849.*

intare a rahagiilor, brutarilor, chirigiilor și simplilor soldați la posturile cele mai înalte ale imperiului otoman.

Marele Condé, spune tot d. Langsdorff, chiăma la Chantilly pe acești norocoși care veniaū din Turcia, și'i punea să povestescă cum se luptaū Osmanlii și cele-l-alte popóre din Orient.

Răsăritul esercita asupra tuturor imaginațiunilor un farmec iresistibil. Dómna de la Vallières și, puțin mai târdiū, ducesa de Montespan, primele douē favorite ale lui Ludovic XIV, invitaū adesea când eraū la toaletă pe cavalerul d'Arvieux să le spună despre minunile Răsăritului. (4)

«Ași încerca norocul în Orient» fu, la sfârșitul secolului XVII și'n secolul XVIII pêne la Revoluțiunea cea mare, întocmai ceia ce este astăzi pentru mulți din Franția și d'aiurea «ași încerca norocul în America».

Acéstă pornire ful favorisată la'nceputul secolului trecut și prin șederea la Varnița lângă Tighina a eroului Suediei, a năsdraivanului Carol XII. Câți gentilomī francesi n'aū mers ca'ntr'un pelerinagiū seū hagialic, să védă pe eroul de la Narva și de la Pultava(5). Memoriele ce fiă-care dintr'acești gentilomī a publicat seū a lăsat manuscrise reîntorcându-se 'n patriă sunt fără număr. Intr'unele vorbesc și de Carol XII, dér vorbesc

4 *Memoires du chevalier d'Arvieux* (Paris, 1735) Tom IV, pag. 57.

5 La Mottraye: *Voyages*, passim.

și de Turci, și de țera, și de obiceiurile lor, și, în virtutea proverbului celui adevărat că «*a beau mentir qui vient de loin*», fiă-care, cu rarissime excepțiuni, înșiră într'aceste memorie afirmațiunile cele mai gogonețe, parascoveniele cele mai neașteptate.

Tôte ênsă serviaŭ a'ntreține curentul. Cavalerul X, oficerul Y, copilul din flori al ducelui *d'Enface*,—cum s'ar ȃice,—de sărăciă, de pofta de a se lupta, și, adesea, pentru că li se da a înțelege fiă de prefectul de polițiă, fiă de alte autorități, că rău n'ar face *d'aller se faire pendre chez le Grand-Turc*,—plecaŭ din Paris și, de la Marsilia pe mare, se'ndreptaŭ spre Constantinopole, când nu luaŭ drumul pe la Viena și apoi pe Dunăre, séu când mergeaŭ pe mare la Dantzig și, de acolo prin Polonia și prin Moldova, tot în Turcia.

Guvernul lui Ludovic XIV și, mai târđiŭ guvernul lui Ludovic XV nu vedeaŭ cu ochi răi acéstă modă a unora din gentilomii Franciei de a merge să 'și caute norocul ori pe «dracu» în Turcia.

În secolul XVIII, starea alianțelor dintre puterile cele mari și dintre cele ce se munceaŭ în tôte chipurile să devină cât se pôte de mari, după ce fuseseră mici și nebăgate'n sémă;—evenimentele cari se succedaŭ astfel încât Francia numai nepăsătore nu putea rămâne în față-le;—demnitatea și interesele ei cele mai însemnate în

Levant și în Polonia,—tóte aceste cause erau cuvinte puternice cari îndemnau pe miniștrii afacerilor străine să se intereseze de sórta gentilomilor cari plecau în Turcia și, adesea, decă au-điaú că trec pe lângă cutare séú cutare capitală, se le dea uá misiune la început anodină, ér la urmă din ce în ce mai însemnată, după calitățile și deșteptăciunea ce arétau în negociarea și pertractarea primei gentilomii călători și aventurieri.

Cu modul de a fi al diplomației de acum uá sută și uá sută-cinci-đeci de ani, cu miđlócele de locomoțiune și corespondență de atuncea, era uá fericire și un câștig fără sémén pentru un ministru al afacerilor străine să aibă la 'ndemână, în diferite orașe ale Europei, ómeni cari se fiá gata la moment a 'nfrunta primejdiile cele mai mari, pentru a aduce uá scire, a 'njgheba uá intrigă, a afla uá taină, a prinde un emisar.

Când Prusia cu Frédéric și Rusia de la Petru cel Mare sdruncinară din temeliă vechia configurațiune a Europei, negociațiunile și problemele diplomatice deveniseră atât de numeroșe și, mai cu sémă, atât de complicate încât Francia, care nu putea să nu fiá amestecată în tóte, trebuia să aibă ómeni pretutindení și'n deosebí în Polonia și'n Turcia, adică într'acele două state cari, prin înălțarea Prusiei și a Rusiei, păreaú condamnate a cădé și a dispáre din rândul marilor puteri europene.

Pentru Polonia lucrul devenia sigur. Profeția

Regelui Ión-Casimir din 1661 era'n ajun de a se îndeplini. «Acest nobil regat, ȃsese Ion-Casimir, «va deveni prada naȃiunilor. Moscovitul îi va răpi «Rusia și Lithuania; Brandeburgul îi va lua Posen, «și Austria, mai *leală* decât aceste două puteri, se «va vedé *silită* să facă tot așa : îi va lua Cra-covia și Polonia».(6)

Tractatul din 1756 cu Curtea Vienei făcu ca încurcăturile diplomatice să devină și mai inextricabile. Franca, aliată cu casa de Habsburg, pe care o combătuse fără 'ncetare din timpul lui Francisc I, era uă resturnare completă a tuturor principiilor fundamentale, a întreg cređului diplomatic de pe atunci. Și decă cel puțin acéstă alianȃă ar fi fost sinceră și durabilă ca alianȃele de odinióră, încheiate de Richelieu și Mazarin cu Suedia, Polonia și Turcia! Dér nu! interesele Franciei ciocnindu-se în Orient cu acelea ale Austriei, și Curtea din Paris, și Curtea din Viena erau silite, în ciuda tractatului din 1756, a lucra una în contra alteia în Turcia, luându-se pe rând de mână când cu Rusia, când cu Anglia, și vîrînd adesea orî în jocul diplomaȃiei lor și pe trămișii Suediei, Danemarcei, Espaniei și Neapolului.

Pentru acest scop, Franca avea trebuinȃă de ómenî la Constantinopole, la Viena, la Petersburg, la Varșovia, la Baccè-Seraî în Crimeia, pre-

6) Alb. Vandal : *Louis XV et Elisabeth de Russie, étude des relations de la France et de la Russie au XVIII-ème siecle d'apres les archives du Ministère des Aff. Etrang.* (Paris 1882) pag. 12.

tutindenî pe unde putea să câştige în partea politiceî séle un contingent óre-care.

Am arătat încotro tindea și bătea diplomația d-lui de Choiseul și cât de sus pusă era în ochii politiceî franceze confederațiunea de Bar, menită — credeaū cei de la Paris — ca împreună cu Turcia să staviléscă pentru totdéuna pretențiunile cele nemărginite ale Caterinei II.

Pe lângă Polonesi, Francia își avea ómenii séi. Unul dintr'ênșii, unul asupra căruia se opri câte-va luni cu ăstraordinară stăruință atențiunea ministerului afacerilor străine din Paris, fu d. de Valcroissant, — acela care se mângâia câtă-va vreme cu ideia de a deveni Domn al Țării-Românesci, în locul lui Manolache Roset.

IV.

D. de Valcroissant nu aparținea nici uneia din marile familie ale Franciei. De óre-ce misiunea cu care fusese însărcinat în Rusia la 1754,⁽⁷⁾ și misiunea ce 'și cam arogase singur spre a deveni Domn al Țării-Românesci fuseseră ambele secrete, și nici un sgomot mare nu făcuseră prin cancelariile europene și prin scrierile contimporane,

7) Alb. Vandal, *op. cit.* pag. 259. Cf. Boutaric; Correspondance secrète de Louis XV, vol. I, pag. 82.

vieța lui nu ni-este de cât foarte puțin cunoscută 8).

Scrierile din colecțiunea *Odobescu* (9) precum și câte-va amănunte din publicațiunea d-lui Vandal, *Louis XV et Elisabeth de Russie*, ne ajută a'l urmări în fazele de căpeteniă ale vieței și luptelor lui din Orient, precum și de a pricepe caracterul, firea acestui aventurar căruia nu'i lipsi, într'acele vremi de învălmășelă, de cât un singur prilej priincios ca să se suiă pe tronul Tării-Românești.

Mai ântâiū, în Rusia, d. de Valcroissant fu nenorocit și ietă cum ; la 1753, Franca refușase de a intra în alianță cu Elisabeta Petrovna, împăratésa Rusiei. Diplomația francesă își perduse calea, dibuia într'una, și Frédéric II cu meșteșugitele-i combinațiuni încurcasse tôte Curțile europene. Nimeni nu scia ce-are să facă pe ziua de mâne. La 1753 Franca fuge de de alianță cu Rusia, și la 1754 o doresce. Intr'acest an, Valcroissant și, după dênșul, Scoțianul Douglas și enigmaticul cavaler d'Eon (10) vin în Rusia.

Beștușef, cancelarul Elisavetei, dușman al Franciei âncă de la începutul ministerului său, află prin rapórtele poliției din Petersburg că un Frances care se numia d. de Valcroissant, reușise a trece

8) Nu cunosc mult citatele printr'alte scrieri *Mémoires* ale lui Dumouriez, în cari s'ar găsi póte noțiuni interesante despre Valcroissant.

9 *Documente*, vol. cit. pag. 809-851.

10) Alfr. Rambaud: *Histoire de Russie*, pag. 443.

granița rusescă sub un nume fals, și se află în capitala imperiului. Ast-fel cum îi fu descris, Beștușef vădu în d. de Valcroissant un emisar secret, un spion, și puse de'l arestară. Valcroissant, fără nici uă témă, ba, din contra, măi curagios decât totdeuna și zeflemist ca d'Artagnan, nu voi s'și spună nici numele, nici scopul călătoriei séle în Rusia.

Așa va fi pretutindenî și'n tótă vieța.

Beștușef ênsă nu glumia; îl consideră ca un spion din cei măi primejdioși și îl trimise să filosofeze «de unu singur» cu lacul Ladoga în perspectivă în închisórea de la Schlüsselburg. Ce venia să facă în Rusia? care i-era acum misiunea cu care Curtea Franciei l'însărcinase? cari i-erău puterile? sunt cestiunî ce nu se cunosc nici chiar de aceia cari aũ studiat cu de amênuntul relațiunile Rusiei cu Franția în timpul Țarevnei Elisaveta Petrovna, și ciudata poftă a acesteia de a se căsători cu Ludovic XV, Regele Franciei.

Mult ênsă în închisórea de la Schlüsselburg nu stete. Francofobul Beștușef cade, Elisaveta începe faimósa *corespondență secretă*⁽¹¹⁾ cu Ludovic XV, L'Hôpital este numit ambasador al Franciei în Rusia și, măi mult de cât sigur, Valcroissant este liberat din închisóre.

Acestea se întêmplău cam pe la 1760.

11) Alb. Vandal: *op. cit.* passim.

În timp de zece ani perdem pe aventurar din vedere.

Ce-a făcut în Rusia după eșirea'i din închisoare? cu ce misiuni și unde l'a mai însărcinat guvernul Franciei său, — ceia ce este mai probabil, — diplomația secretă a Regelui care lucra independent și adeseori în contra diplomației ministerului, — nu scim.

În Iuniu 1770 ¹² apare ca un *Deus ex machina* la Belgrad, unde trebuia să fiă de mai multa vreme, de ore ce este în pozițiune a da d-lui de Choiseul, ministrul afacerilor străine din Paris, uă mulțime de amănunte asupra mișcărilor armatei rusești din Țera-Romănescă.

E probabil că, de aci, din Belgrad, judecând împrejurările ce se desfășuraū înainte i și vădënd ce ómeni conduc destinele imperiului otoman și țerilor creștine înconjurátore, Valcroissant își făcu planul de a se ridica în Turcia la un rang pe care nici chiar prin vis nu 'l zăriseră el și tot némul lui.

Ce nu era cu putință în Turcia, în Polonia și 'n țerile române pe vremurile acelea?!

Din tóte părțile Europei alergaū ómeni fără căpétaiū la Constantinopole ca să ajungă dintr'ua clipelă pașale, viziri, domni în Moldova și în Muntenia.

12) *Document.*, pag. 809. Valcroissant către Choiseul, 29 Iunie, 1770.

Un German de la Dantzig vine 'n Constantinopole, cere audiență la marele-vizir Raghîb-Paşa și îi spune că, într'ua nópte, la Dantzîg, i s'a arătat Mahomet în vis și i-a spus să se ducă în capitala Sultanilor pentru a preschimba sórta Imperiului. La auđul acestei năsdravăniî pe care, fără a se turbura, Germanul i-o spunea fórte serios, Raghîb, unul din marii ómenî de stat ai Turciei, ⁽¹³⁾ nu se putu opri de a nu striga cu mâniă: mare pehlivan mai escî, ghiaurule! Cum adică? eũ mē 'nchin de cincî orî pe fiă-care ți de sunt 75 de anî la miđloc, și Profetul nu a bine-voit sē'mî facă nicî uă dată măcar acéstă onóre de a mi se arēta 'n vis, și ție, care nici nu'l cunoscî, ți s'a arătat!

De frică, Germanul s'a turcit ⁽¹⁴⁾.

La Belgrad, unde se afla Valcroissant, uă dată cu el séũ ceva mai înainte, venise un alt venetic, care declară pașei de acolo că el este ultimul din Stuartî, și că Turcia este datóre sē'l ajute cu banî și cu óste a recâștiga coróna strămoșilor sēî și tronul Marei-Britaniî. — Turcia nu avea nimic alt de făcut în timpul acesta, când Orloff, Elphinstone, Romanzoff și Galitzin o prăpădiaũ din tóte părțile, decăt să cocoteze pe tronul Angliei pe Stuartul aciolat în Belgrad ⁽¹⁵⁾.

Un al treilea, care sēmēnă ca douē picături

13) Hammer: *Hist. de l'Emp. ottom.* XVI, pag. 133 și urm.

14) De la Jonquière: *Hist. de l'emp. ottom.* pag. 373.

15) Hammer: *op. cit.* pag. 134.

de apă cu d. de Valcroissant, este Francesul Pierre Robert de Bassemond, colonel la geniū în serviciul Portugaliei, care venise la Constantinopole și voia să devină în armata turcă ceia ce era acum baronul de Tott, și ceia-ce fusese pînă la 1747 faimosul comite de Bonneval, adică Ahmed-Pașa, capul bombardierilor, Frances care servise întâi în țera sa, apoi în Austria sub principele Eugeniū de Savoia, și 'n fine, certându-se cu acesta și cu marchisul de Prié, guvernatorul Bruxelului, fugise în Turcia și aci, intrând în armata otomană, devenise dușmanul cel mai crunt al casei și diplomației habsburgice⁽¹⁶⁾.

Și câți alți aventurari, și venetici, și derbedei nu veniau în Turcia cu ideile lui Bassemond și ale lui Valcroissant!

Nu toți însă au lăsat urme de trecerea lor prin Constantinopole, pe câmpul de luptă și prin hârtiele diplomaților. Mahomet se arăta tuturor în vis și le spunea că au să devină țări și mari în imperiul Sultanilor,—dér numai în vis!

V.

La Belgrad, d. de Valcroissant venise din Paris⁽¹⁷⁾, și de aci cerea d-lui de Choiseul să'l

16 *Mémoires du Prince de Ligne* passim). Sainte-Beuve: *Causeries du Lundi*, tom. V. — Victor du Bled: *Le Prince de Ligne et ses contemporains* (Paris, 1890), passim.

17) *Documente*, pag. 829, vol. I, supl. I.

autorise a se pune 'n fruntea unui corp de confederați poloni și a se lupta în contra Rusiei. Ministerul afacerilor străine din Paris, care 'l cunoscuse de mult, îi aprobă cererea și dă ordine ambasadorului frances din Constantinopole, d. de St. Priest, a se pune în relațiuni cu dânsul și a' l ajuta la Pórtá cum va crede mai bine pentru reușita misiunii lui ¹⁸⁾.

La 1 August 1770 d. de Valcroissant 'e la Varna împreună cu Mareșalii Poloniei ¹⁹⁾ și gata a face într'ua oră două-șeci de planuri pentru desvârșitul prăpád al tuturor armatelor rusesci. Uă activitate și uă imaginațiune gasconă *di primo cartello*. Compune, dispune, propune planuri peste planuri. Pe ce se bizuia? Pe nimic. Și tocmai pentru că se bizuia pe nimic, de aceea era atât de inventiv și de bogat în combinațiuni.

Și scrie într'una!

Scrie d-lui de St. Priest, d-lui de Choiseul, comiților Potočki și Krazinski scrisori, memorie, note... Să trecă armata vizirului de la Babadagh peste Dunăre în Muntenia și să 'nainteze în Moldova; să mérgă confederații din Varna într'aceiași direcțiune; să irupă Kanul Tătarilor în Noua-Serviă și de acolo în Palatinatul Kievului, să atacăm cu tóte forțele nóstre armatele rusesci...

18 *Documente*, vol. cit. pag. 812.

19) Veđi cap. I al studiului, pag. 20 și următ.

et je répons sur ma tête d'une entière réussite et de la défaite des Russes ²⁰.

Și nu stă locului, nu'l ține pământul!

În așteptarea răspunsurilor din Paris, din Constantinopole și de la Viziri la scrisorile ce trămitea dilnic, d. de Valcroissant vizitează împrejurimile Varnei, se gândește la măsurile ce vor fi de luat pentru a apăra cetatea în contra atacurilor neprevăzute ale corpurilor rusești ⁽²¹⁾ și, cu un curagiū fără sēmēn, atrage atențiunea tuturor asupra-î.

Conform instrucțiunilor primite din Paris și întemeindu-se pe memoriile ce-î trimitea Valcroissant, ambasadorul Franciei din Constantinopole propune Sublimei-Porti ²²⁾: formarea unui corp de Polonesi, de Munteni, de Moldoveni, de Unguri, de Transilvăneni cari, sub comanda d-lui de Valcroissant, se trecă în Țera-Romănescă.

«M'am dat garant, scrie d. de St. Priest lui Valcroissant, că ai să scapi și să aperi Țera-Romănescă de Ruși cât vor mai dura luptele, decă Pórta îți va da miqlócele trebuincioase pentru acésta. Le-am spus cât de folositor este și va fi pentru Turci ca Dunărea să fiă liberă ca să se aducă proviantul din Ungaria. Decă acest plan va fi primit, *vei avé, domnule, uă frumósa*

²⁰ Și 'm' pun capul că vom reuși pretutinden' și că Rușii vor fi spulberați.

²¹ *Documente*, vol. cit. pag. 818.

²²⁾ Scrisórea din 17 August 1770.

«*cariera de percurs...* Dăcă reușesc, îți trămit «un expres să te vestescă în tótă graba».

Și tot aceste propunerī, făcute verbal lui Reis-Effendi, d. de St. Priest le comunică Sublimei-Portți printr'un ofis într'aceiași și când scrie d-lui de Valcroissant. Intr'acest ofis, ambasadorul stăruie asupra folosului ce ar resulta pentru Pórtă, dăcă confederații polonesi, imobilisați la Varna de la 'nceputul răsboiului, ar fi autorisați să iea parte activă la operațiunile armatei otomane.

«D. de Valcroissant, adaugă ambasadorul⁽²³⁾, «este un oficer de rang și de distincțiune, fórte «cunoscător într'ale răsboiului, în care a meritat «prin vitejia și prin rănile sale, a fi resplătit cu «semne de onóre. El ar forma un corp de armată din Polonesi, Unguri, Munteni și Moldoveni ce-ar aduna, și împreună cu confederații de «Bar, ar apăra Muntenia. D. de Valcroissant va «fi 'credincios Sublimei-Portți. La Varna el și-a «câștigat chiar de-acum, prin talentele și vitejia «sa, stima celor ce 'l cunosc; sfaturile și planurile sale pentru apărárea orașului ău fost tóte «primite...»

D. de St. Priest cere Sublimei-Portți un ferman anume pentru d. de Valcroissant. Ceia-ce e frumos stă în faptul că, îndată ce a primit scrisórea d-lui de St. Priest, în care acesta îi vorbesce de propunerile sale la Pórtă, gentilomul

23) *Documente*, vol. cit. pag. 814.

nostru crede lucrul ca și isprăvit. Se înțelege, își dicea d. de Valcroissant, nimic mai firesc! Pórta ar trebui să fiă stupidă ca să nu admită propunerea și să nu dea firmanul.

Și deci începe a'și pregăti plecarea din Varna și formarea corpului, ér la Paris scrie d-lui de Choiseul că lucrul s'a terminat și 'i spune cum are de gând să începă campania de vérá și campania de iérnă (24).

D. de Valcroissant nu se 'ndoesce de nimic! Crede că totul s'a făcut și, peste câte-va zile, după ce'i sosise scrisórea de la Cavalerul de St. Priest, văđënd că Turcii nu se mișcă, că ferma-nul nu a venit, începe să se plângă cu sgomot ambasadorului și s'í anunțe că el nu e tocmai de părerea d-lui de St. Priest în ceia-ce privesce rangul ce va avé în Muntenia, în fruntea corpului de armată ce va comanda. D. de St. Priest, pentru a câștiga pe Turci și a reuși în cererea sa, propusese ca d. de Valcroissant să fiă considerat ca un oficer al principelui Munteniei, Manolache Roset, — propunere înțeléptă care ar fi avut drept rezultat sigur înscrierea a uă mulțime de Români în corpul lui Valcroissant, și care ar fi înspirat comandanților de la Dunăre uă mai mare încredere în Francesul venetic.

D. de Valcroissant nu primesce să servéscă

24) Scrisórea din 21 August 1770, din Karagul.

subt ordinele principelui român⁽²⁵⁾, pe care, de acum, nu'l pôte suferi, și pe care, în scrisorile viitoare, 'l va lua într'una peste picior. «Nu mă daū eū pe Domnul Țării-Românesci», ȃice dēnsul în scrisórea din 27 August. Voiū lupta în Muntenia, dér sub titlul și cu rangul de *General-Major al Republicei polone confederate*,—titlu sonor, umflat, de mare frumusețe, ce e dreptul, dér sec și fórte propriū a escita bănuelile Turcilor. D. de St. Priest se supără, și supărat va rămâne pe d. de Valcroissant pēnē la sfârșitul campaniei lui pe Dunăre. Generalul-Major simte îndată supărarea ambasadorului și se plânge ministrului de Choiseul.

«D. de St. Priest, ȃice el în scrisórea din 27 August 1770⁽²⁶⁾, a obținut firman pentru d. de Tott și pentru mine nu».

Totuși, fermanul ese, dér nu cum voia *Generalul-Major*, ci cu ordinul de a se duce la armata Marelui-Vizir, unde i se vor da instrucțiunile necesare²⁷⁾.

La 3 Septembre d. de St. Priest scrie la Paris că d. de Valcroissant e cam sărit, că nu voiesce sē servescă subt ordinele principelui Țării-Românesci, că taiă Turcilor moși pe groși și că'n scrisorile ce'i adreséză, pe lângă noutățile false și exagerate ce'i dă, mai e și nepoliticos.

Cu tóte aceste neajunsuri, d. de St. Priest

25 Scrisórea din 27 August 1770, din Karagul.

26) *D. umente*, vol. cit. pag. 817.

27 Scrisórea din 28 August 1770.

stăruiesce la Pórtă în favórea d-lui de Valcroissant și, în fine, la 5 Septembre 1770, dintr'ua scrisóre a Generalului-Major către ambasador, vedem că formarea corpului de armată a 'nceput⁽²⁸⁾. D. de Valcroissant începe iér planurile.

«Voiü face chiar și imposibilul pentru a în-
«spira ultimului dintre soldații mei simțimêntele
«ce am însu'mi. Cu foc și cu ardóre ostașii mei
«vor sbura acolo unde va fi trebuința. Muntenia
«va fi scăpată și apărată, Dunărea liberă și Su-
«blima-Pórtă, ca și mine, îți va fi recunoscétóre».

De giaba tóte aceste salturi și aceste înfo-
cate fágădueli! D. de Valcroissant e condamnat
să bată apa 'n piuă în Septembre și 'n Octobre.

În luna lui Novembre este la Isaccea²⁹ unde
aștepta într'una pe Dragomanul Porței, cređând
că are să aducă ceva și pentru dênsul din Con-
stantinopole. Cei din Stambul de-abia acum se
hotăresc să dea un ferman pentru confederații
polonesi ca să iea și ei parte la luptă⁽³⁰⁾. Lu-
crurile mergeau la Turci ceva mai încet de cât
în capul d-lui de Valcroissant.

De vreme ce nu putea să se luptă, d. de
Valcroissant scria și scria într'una pentru a'si ră-
cori focul în care ardea. Nu avem scrisorile cu
care a bombardat în August, Septembre și Oc-

28) *Documente*, vol. cit. pag. 820.

29) *Documente*, vol. cit. pag. 820.

30) Scrisórea Marelui-Vizir către comiții Potočki și Krazinski
din 11 Noembre 1770.

tobre pe d. de Choiseul. Ceia ce e sigur, căci scim dintr'ua scrisore a Ministerului ce reproducem mai la vale, e că d. de Valcroissant trebuie să fi făcut minuni în corespondența sa cu Parisul. Turcia, Ungaria, Polonia, principatele române și Transilvania, organizate pe base cu totul altele decât cele existente; state noi în locul celor vechi, noi combinațiuni și, mai cu sémă, noi suverani, în numărul căroră, în primele rânduri, mă jur că am recunósce îndată pe d. de Valcroissant. D. de Choiseul trebuie să fi amețit citind proiectele Generalului-Major, proiecte mult mai întinse și... mai gascone decât proiectul lui Disloway, de care am vorbit în cap. I al acestui studiū. Mai rar om care se iea foc mai răpede și mai mult ca acest curios candidat la tronuri orientale ce singur fabrica!

Ast-fel ne explicăm noi rândurile următoare din scrisorea pe care, din Fontainebleau, o scrie la 13 Noembre 1770 d. de Choiseul către d. de St. Priest ⁽³¹⁾.

«Dacă reușesci din parte-ți a da óre-care consistență confiderațiilor de Bar seú *décă cele-
«l'alte proiecte ale d-lui de Valcroissant reușesc,
«acest oficer va deveni un om prețios».*

Și mai la vale:

«D. de Valcroissant va peri seú va aduce
«servicii însemnate Porței. Acesta i-e oroscopul.

31) *Documente*, vol. cit. pag. 821.

«Să devină séu nu principe al Țării-Românesci,
«eü nu'ï voiü mai scrie cât timp va fi pe Dunăre
«séu pe câmpul de răsboiü. Nesiguranța de a
«face sé'ï ajungă scrisorile ar fi pré mare».

Se vede deci că, prin scrisorile scrise cu
focul și convingerea ce'l săltaü, d. de Valcrois-
sant făcuse pe diplomații din Paris să crédă că
într'adevër ar fi cu puțință ca el, aventurierul, să
ajungă și pré să ajungă Domn în Țéra-Româ-
nescă.

Ba încă și mai mult: ministerul e gata, după
cum o probéză uă scrisóre din 24 Ianuariü 1771 ³²
sé'ï dea și uă subvențiune de lei 36,000 pe an,
décă cu adevërat Cavalerul de St. Priest crede
că aventurarul ar puté face ceva efectiv.

Și mai e probabil un lucru, și anume că, tot
în Novembre, când scria d-lui de St. Priest la Con-
stantinopole, d. de Choiseul scrisese și Generalului-
Major, marelui și fecundului planuitor, d. de Val-
croissant, la Karagul ori la Babadag³³, dându-i
aprobarea sa deplină. Lucrul trebuie să fiã așa,
de vreme ce, la 30 Noembre, aventurarul nostru
scrie din Babadag d-lui de St. Priest, spre marea
desperare a acestuia care cunoscea pe Turci: «eü
«plec cu confederațiunea de Bar în Țéra-Româ-
«nescă, *cu tôte ordinele contrarie ale Sultanului...*
«Më depărtez prin urmare de Escelența Vóstră

³² *Documente*, vol. cit. pag. 831.

³³ Unde se afla la 29 Novembre 1770.

«și scrisorile mele vă vor sosi mai cu greu și cu
 «mai mare cheltuielă... Voi scrie de aci înainte
 d-lui de Choiseul prin Transilvania... Te rog
 «să'i spuți cât de mult mă vor costa scrisorile tră-
 «mise la Paris... Serviciul ce vom face în Țé-
 «Românescă, adică într'ua țéră devastată, jáfuită,
 «prăpădită și arsă de Ruși va fi fôrte greu. De
 «aceia, cred că ar fi drept ca, de la 1 Ianuariu,
 «să mi se hotărêscă uă subvențiune anuală și
 «plata cheltuelilor mele extraordinare, afară de
 «cei 8000 de lei ce primesc de la Ministerul de
 «rêsboiü... (34)».

În ziua în care Francesul nostru scriea d-lui
 de St. Priest că nu'i pasă de ordinele Sultanu-
 lui și că plécă în Țéra-Românescă, ambasadorul
 îi tramitea uă scrisóre prin care 'l vestia că Pa-
 dișahul nu voesce ca el, Valcroissant, să însoțescă
 pe confederații de Bar și'i da ordine să vină la
 Constantinopole.

Valcroissant pune la dosar ordinul d-lui de St.
 Priest, și plécă din Babadag la Silistra, încetând
 ori-ce relațiuni cu ambasadorul din Constantino-
 pole. În Decembre 1770⁽³⁵⁾, el nu corespunde
 de cât cu d. de Choiseul, ântâiü de la Silistria
 pe unde trece cu comitele Potoçki și este primit
 în audiență de Marele-Vizir căruia îi tócă câte 'n
 lună și 'n sóre, și al doilea din Rusciuk unde se

34) Scrisórea din Babadag, din 30 Novembre 1770.

35) Scrisorile din Silistria 17 și Rusciuk 23 Decembre 1770,
 pag. 824—826.

aflău Kalga-Sultan Chanul Tătarilor și Rumili-Pașa. Aci, în Rusciuk, confederații și Francesul nostru stă mai multă vreme. Veniseră cu gând să trecă-îndată în Țera-Românească, și erau siguri de voiă și de mișlóce. Vizirul le spusese la Silistria că Rumili-Pașa din Rusciuk are ordin să le dea tóte înlesnirile pentru recrutarea corpului de armată.

Nici umbră de ordin, nimic, absolut nimic!

Desperat, Valcroissant trămite din nou la Cernavoda, la Marele-Vizir, să védă care e cauza acestor încurcături și, apoi, conform obiceiurilor și firei séle, începe să se informeze despre cele ce se petrec împrejurul cetăței în care se afla.

Află că generalul Glebov e la Bucuresci, că postul Rușilor cel mai apropiat de Giurgiu e la Copăcenii, unde sunt 300 de Donsky Cazaci cari aũ reparat podul de peste Argeș, și că la Comana sunt 300 de pedestri și 200 de călări.

Rușii de la Comana, de la Copăcenii și chiar de la Bucuresci fac într'una incursiuni spre Giurgiu unde se află Khanul Tătarilor... *quant à nous, adauge cu comică desperare Valcroissant, nous fumons la pipe et nous prenons du café aussi honteusement qu'il est possible de dire*⁽³⁶⁾.

După cele pêně acum aflate despre firea și pornirile d-lui de Valcroissant, lesne își póte în-

36) Cât despre noi, tragem ciubuc și bem cafea spre cea mai mare a noastră rușine.

chipui ori-cine cât chin simțea și cât sânge rău își făcea focosul General-Major în mișlocul tembelilor pașale din Giurgiū și din Rusciuk. Valcroissant nu mai pôte de necaz, sare 'n sus și se topesce cu inima d'atâta lene și nepăsare... *«Fai proposé l'enlèvement du général Glebov(37) et de tout son corps, en en faisant marcher cinq des nôtres... mais mon projet était trop beau pour être exécuté»(38).*

La auđul acestei propunerii, Rumili-Pașa, ginerile Sultanului, *«le Turc le plus gai que j'aie vu jusqu'à aujourd'hui»*, se mulțumea a răspunde c'un *Peki! Peki!* foarte veselnic și nu făcea nimic.

Totuși, Valcroissant avea ce avea cu Manolake Roset care se afla la Craiova și, în înțelegere cu Mohamed-Pașa de la Vidin, apăra foarte bine România-Mică. (39)

«Ilustrul principe al Munteniei se află cu îngrozitorul său corp de armată la Craiova», scrie el d-lui de Choiseul la 23 Decembre 1770. Ilustrul principe al Munteniei era ținta tuturor ironiilor și tuturor zeflemelelor Francesului furios. De ce? Pentru că e probabil că, la cererile lui de a i se da Țera-Românescă spre apărare, Turcii

37) Care comanda la București.

38) Am propus să prindem pe Generalul Glebov și 'ntreg corpul lui, punând în mișcare spre București cinci corpuri de ale noastre... der proiectul meu era pré frumos ca să fiă adus la 'ndeplinire.

39) Hammer: *op. cit.* vol. XVI pag. 288.

îi răspundea: Țăra-Românească are Domn; uite'l la Craiova!

Intrăm în Ianuariu 1771. Pașa din Rusciuk și Kanul Tătarilor din Giurgiū nu se mișcă; de la Constantinopole nici uă scire; la Silistria, la Cernavoda, la Babadag, la Varna, aceiași nemișcare ca și la Rusciuk și Giurgiū. D. de Valcroissant se mișcă pentru toți la Paris, la Stambul și pretutindenī. De voiă, de nevoiă, reîncepu corespondență cu ambasadorul⁽⁴⁰⁾ ca să aibă cui să-și verse focul. Îi spune d-lui de St. Priest de tôte felurile, ba încă ține să-l convingă că a învățat și turcesce, și povestindu-i cum vizitează posturile și fortificațiunile îmbrăcat în uniformă de general frances de dragoni, îi spune că Turcii ȃic: acesta'i generalul frances (*c'est le général français!*) care pe turcesce, adauge sciutul aventurier, se ȃice; *eī, eī, hoșgheldi, Beyzadé, hoșgheldi.*⁽⁴¹⁾

D. de St. Priest crede pe sfert cele ce'i scrie d. de Valcroissant și'l așterne sdravăn la Paris, unde încrederea în stéua aventurarului începe să scađă foarte repede în Februariu 1771.

Și d. de Valcroissant perduse cu totul răbdarea și'n mânia care'l înferbânta într'una, din cauza amănărilor Porței, el se pune pe întocmire de planuri altele decât cele imaginate pêne acum. La 30 Ianuariu 1771 scrie d-lui de Priest⁽⁴²⁾ că

40) *Documente*, pag. 826.

41) Scrisórea din 20 Ianuriu 1771.

42) *Documente*. vol. cit. pag. 834.

pléca în Transilvania. Trei alți oficeri francesi 'l așteptaū la Brașov; aveaū să formeze acolo un corp de voluntari; vor hărțui pe Ruși prin Muntenia și prin Moldova, și vor da mâna cu Dumouriez în Polonia. Ecă un noū plan pe care în conciliabilele de la Rusciuk 'l găsiaū admirabil, sublim, de geniū. Cine? Valcroissant, cavalerul de Saint-Aulaire, un alt rătăcit căruia. cine scie? Valcroissant îi promisese banatul Craiovei, și frațele d-lui de Valcroissant, cari 'mpreună se aflaū acum la Rusciuk 43).

D. de St. Priest tace, nu răspunde nimic, și Valcroissant așteptă uă lună și apoi se convinge că planul cu Brașovul și Transilvania s'a învechit. Atunci propune un altul marchisului de Monteynard.⁴⁴ Acesta semēna cu cele-l-alte douē, dér locul unde avea să fiă adus la îndeplinire era deosebit. Strîngerea corpului de operațiune avea să se facă, conform noului plan, la Zighet în Maramureși.

Și acesta cade.

Valcroissant perde cu desevêșire răbdarea. În Aprilie 1771 părăsesce Rusciukul și se duce la Cernavoda, de acolo mai târziū va merge la Vidin, pe urmă la Mehadia... tot pe ale Dunării verđi maluri. Dér de géba tôte! Ministerul din Paris nu mai crede de loc în reușita încercărilor

43) Scrisorile din 21 Februaril și 6 Marte 1771, la p. 837—839.

44) Nu cunosc cine este acest marchis.

și planurilor séle. D. de St. Priest arătase d-lui de Choiseul și'l convinsese că d. de Valcroissant vede cai verđi pe păreți și că'n cap îi cântău sticleții.

Ceia ce măresce și mai mult ironia și cruđimea sórtei aventuráruí nostru mai este și faptul următor: Valcroissant, de care Turcií, în tómna anului 1770, ar fi dorit să se scape ca de uă *satara-belea* franțuzescă, Valcroissant voiesce acum să plece, și Turcií nu'l lasă. Khanul, Seraskierul, pașalele îl rógă să nu'i părăsescă; se opun la plecarea'i, nu'i dau ceauși de drum. Să ne 'nchipuim furia bietului Frances, și să'l deplângem!

Devenise misantrop și pessimist. În scrisorile către d. de Monteynard⁽⁴⁵⁾ din 17 Aprile și 10 Maiú nu vorbesce de un singur pașă, fără să adauge că acesta este *de tous les Turcs la première bête*; pe d. de St. Priest numai că nu'l înjură, și când numele principelui Munteniei îi vine sub pênă nu'l lasă să'i scape pênă nu'l încondeiază ca pe un «papă-lapte» din cei mai «budalà».

Cu tóte acestea, din puținele scrisori ce mai găsim de la dênsul de la Maiú și pênă la Septembre 1771, se vede că nici el însuși nu mai credea în stéua ce i se arătase la Dunăre în August 1770. Căderea ducelui de Choiseul și ve-

45) *Documente*, vol. cit. pag. 840—848.

nirea la Ministerul afacerilor străine a ducelui d'Aiguillon îi taiă cu desevêşire speranţa de a mai fi susţinut. Nu mai are curagiũ, nu mai face planuri, nu mai viséză la coróna Ţërii-Românesci. Dice un adio desgustat oraşelor şi satelor de pe malurile Dunării, şi din Vidin trece la Mehadia 46).

Aci întâlneşte vro câţi-va oficeri austriaci cari'l asigură că'n curând Austria, aliată cu Turcia, (47) va declara rêsboiũ Rusiei şi că vor fi lupte mari în ţerile române. Patima rêsboiului ier l'a-pucă, 'l sguiduiă, 'l înferbîntă, şi dintr'un condeiũ declară ducelui d'Aiguillon că ar fi fericit sê servescă în armata imperială a Austriei.

Servit-a?

Scrisori de la dênsul şi de la alţii despre dênsul numai gâsim în colecţiunea de care ne-am servit în studiul acesta. Ce-a făcut? ce-a mai plãnuit? când a murit? nu scim. Ca ori-ce aventurar de felul şi firea lui, e mai mult de cât probabil că d. de Valcroissant nu a murit acasă.

Ar fi putut sê móră în Bucuresci ca Domn şi Stăpânitor al Ţërii-Românesci, decât un dram mai mult de noroc, un Paşă mai deştept la Rusciuk, un ambasador frances la Constantinopole focos ca şi dênsul l'ar fi săltat sê reuşescă într'unul din nenumëratele-î planuri cari, tóte, tindeaũ la tronul Ţërii-Românesci.

46) Scrisórea din 4 Septembre 1771.

47) Se vorbia de atuncî de tractatul numit al subsidielor cu care Kaunitz şi Thugut trăsaseră pe sfóră pe diplomaţii Turciei.

I-ar fi fost atât de ușor!

Ore cei mai mulți din câți se urcară pe tronurile țărilor române, de la 1711 și pînă la 1821, avea, pentru a fi domni la Iași și la București, mai multe drepturi de cât d. de Valcroissant?

În șirul Fanarioților, printre Mavrocordați, Ipsilanți, Șuțești și Moruzesci, un beî, un gospodar frances, tot ce pôte fi mai frances, ar fi fost un episod curios în istoria română din secolul trecut.

ALEXANDRU IPSILANTI ȘI FII SĂI

(1774—1782)

I.

În *Istoria Daciei* ⁽¹⁾ Fotino ȃice: «Alexandru Vodă a domnit șapte ani în *pace* și în *linisce*».

De și amestecat, la apusul epocii fanariote, într'unele din afacerile ultimilor Greci din Fanar, Fotino nu putuse nici măcar bănuî cu ce preț și cu câte silințe Domnul Țării-Romănesci, Alexandru-Vodă Ipsilanti, fiul boerului țarigrăden, Aga Ion ⁽²⁾, reușise să dea supușilor săi această pace și această linisce, cari durară de la Decembre 1774,

1 Fotino: *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion (București, 1859), Tom. II, pag. 172.

2) Fotino: *Ibid.* pag. 171, — Principesa Dora d'Istria (Aurelia Ghica) în lucrarea sa *Gli Albanesi in Rumenia* (Firenze, 1873) se încelă făcând (pag. 316) pe Ipsilanti fiul lui Atanasiu Comnen Ipsilanti, doctor în medicină și autor al scrierei *Μετὰ τὴν ἀλωσιν* despre care vom vorbi.—În lucrarea *Μανάνου τοῦ Ἡλιαδου λόγος ἐγγομιστικὸς*

data venirii lui în Bucuresci 3), și pînă la Ianuariu 1782, data demisiunii lui din postul de Bei și arendași ôre-cum milos al Țării-Românesci.

Pace și linisce nu mai erau, nici în Constantinopole, nici la Iași și la Bucuresci, pentru membrii familiilor Mavrocordat, Ipsilanti, Moruzi, Șuțu Caragea, încă de cînd, prin fuga lui Cantemir în Rusia și prin omorul lui Brâncovenu pe malurile Bosforului, Turcia călcase în picior drepturile țerei și în loc de a da totdeuna, ca suzerană, investitura alesului națiunei, trămitea după plac în Moldova și 'n Țera-Românescă pe învățații și șireții copii ai Fanarului, dragomani ai Porței, favoriți ai pașalelor și ai Seraiului imperial.

De la 1712 în Moldova cu Nicolae Mavrocordat și de la 1716 în Țara-Românescă cu același principe, născuse, în familiile grece ale Fanarului, un fel de neînduplecată patimă pentru

εις τὸν υφιλότατον καὶ Θεοσεβέστατον κύριον Ἰωάννην Ἀλέξανδρον Ὑψιλάντην τὸν μεγαλοπρεπέστατον ἡγέμονα πάσης Οὐγγροβλαχίας (Oratio panegyrica, Lipsiae, 1781) citată în Engel (Geschichte der Moldau und Walachei, Halle, 1804, Tom. I, pag. 70, se dice că Ipsilanti este născut la Constantinopole; că Emanuel Comnenus, care descindea din familia imperială a Byzanței, dete una din fetele sale lui Ipsilanti, Magnus Domesticus; deci, dice Manase Eliade, Alexandru-Vodă Ipsilanti este înrudit cu împărații Byzanței, — ceia ce nu opresce, și cu drept cuvînt, pe Engel a adauge în notă: allein ist es bekannt dass der Anherr des Ypsilantis Hofkürschner der Pforte gewesen.

3 Fusesse numit în Octôbre — V. scrisorile comitelui de Saint-Priest către Ludovic XVI și către d. de Vergennes, ministrul afacerilor străine din Franția, în Odobescu: *Documente* (vol. I, anul 1774), și scrisorile lui Thugut către Kaunitz în Hurmuzake: *Documente* Vol. VII, anul 1774.

mulțămirea căreia, de la vârsta de 16 ani, Grecul lucra uă viață întrégă, și nu era faptă bună séu rea, curată séu murdară, curagiósă séu mișeléscă, pe care tēner orī bētrân, el sē nu fi fost gata a o sēvērși.

Acéstă pasiune ardentă era pofta de a fi Domn la Iași séu la Bucuresci.

I se făcea urare Fanariotului când era în légân sē fiă Domn în Moldova séu în Țéra-Románéscă, și-apoi, mai târđiũ, când după uă vieță plină de mistuitoře peripeții, el își neteđia barba cea albă, privind a lene din vila sa de la Galata, incomparabila panoramă a Bosforului, uă neasemuită plăcere i-ar fi făcut un dragoman al unei ambasade străine ȓicēndu-i, între altele, și următóarele cuvinte: pentru ce Inălțimea Vóstră nu ar mai fi Domn în Valachia orī în Moldova?...

Farmec iresistibil, fascinațiune fără sémen esercitaũ aceste douē tronuri asupra Fanarioților.

Pentru a le câștiga unii își perdură capul, alții își risipiră averile și pe acelea ale rudelor și ale bancherilor cari credeaũ în stéua lor; mulți suferiră exilul cel mai aspru, toți fură robi umiliți, batjocoriți, călcați în picióre, mai rēũ de cât ultimul dintre Eunuci, de către tóte pașalele Porței, de Viziri, Reis-Effendi, Kapetan-Pașa, Kehaiele, și mai cu sémă de înfiorătorul Kislar-Agassî, — capul Eunucilor Seraiului imperial, un fel de bestia cu chipul de om, spaima tuturor ambasadurilor străini și chiar a Marilor-Viziri.

Și totuși, nu era greutate pe care Fanario-tul să nu o biruiă, nu era piedică pe care să n'o sară.

Ingenuchia cu mintea, cu punga, cu trupul anî de a lungul; lupta pînă la sleirea desevêrșită a puterilor cu un fel de desperată plăcere și chiar dacă la urma urmelor, nu isbutia a se sui măcar o dată pe unul din cele două tronuri către cari căscase cu neîntrecută rîvnă, el nu se plîngea nici nu blestema. Iși îndeplinise menirea vieței: intrigase pentru tronul Valachiei și pentru al Moldovei; realizase pe jumătate urarea ce i se adresase de mósă, de părinți, de rude, când i se đisese: să fi Beî! să fi *αὐθέντις τῆς Οὐγγροβλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας!*

«O frumósă'i Moldova, dér mai frumósă'i «Vlachia; frumósă'i Polonia, dér mai frumósă'i Vlachia; frumósă'i Ungaria, dér mai frumósă'i «Vlachia! frumos este întreg pămêntul, dér mai «frumósă'i Vlachia. Singur Raiul cel din Eden e «mai frumos de cât Vlachia Daciei! 4» es-clama cu esagerațiunile obicînuite ale Orientalilor, într'ua scrisóre adresată Mareluî Vornic Constantin Dudescu, un Grec deștept și șiret, Cesare Da-ponte, autorul *Efemeridelor Dace*.

4 *Καλή η Μπογδανία, καλήτερη η Βλαχία· καλή η Δελία, καλήτερη η Βλαχία· καλή η Ουγγα, καλήτερη η Βλαχία· καλή πᾶσα η γη, καλήτερη η Βλαχία· ο ἐν ἔσθῃ παραδεισος μονος καλητερος τῆς ἐν Αακία Βλαχίας.*—In *Αακικαὶ Εφημεριδες* ale lui Cesare Dapontes, publicate de D. Emile Legrand Paris, 1880, Tom. I, pag, 224. Din scri-sorile sale.

Daponte scria, Grecii toți credeaū același lucru.

România era frumoasă și adimentătoare, nesfîrșită în bogății, în nuri și 'n fericiri. Era nemuritoare, căci suferise totul fără să adormă pentru veciă. Turci și Nemți, Ruși și Tătari trecuseră și treceaū într'una peste câmpiele ei și, cu tot focul și prăpădul ce lăsaū pe urmă-le, din sênul țerei, ca din comori vrăjite, eșiau ierăși la lumina sórelui grâne, turme, stupuri, ciređi, avuția nesigură a locuitorului, prada viitoare a viitoarelor rěsbóie.

Pêně și numărătorii Băncelor Angliei și Franciei ar obosi socotind miliónele produse din țerile române în secolul XVIII, pentru mulțămirea în veci nesăturată a Turcilor, a Fanarioșilor și a tuturor bine voitorilor némului românesc, cari storceaū de zor Valachia și Moldova.

După cum odinióră Henric IV, cel mai mare rege ce a avut Francia, își ațintise, prin isbânđele lui Mihai-Vitézul, privirele lui înțelepte asupra țerilor române, — tot ast-fel, acum în anii de cari vorbim, înmărmurit la vederea atător bogății cari născău ș'apoī eșiau din țeră, Frederic II, cel mai mare rege ce a avut Prusia, ținea să fiá informat despre tot ce se petrecea la Iași și la București, pentru că, cine scie! își đicea adâncul monarc, Caterina II a Rusiei, Iosif II al Germaniei, politica neródă a Franciei și orbirea iremediabilă a Sultanilor pot produce în configurațiunea politică a statelor orientali cele mai neprevěđute schimbări.

Frederic II ținea deci să se fiă informat, ba încă, de a dreptul, are și va avea relațiuni cu Domniî Moldovei (5).

Cu privire la aceste informațiuni pe cari toate curțile europene le cereau cu stăruință miniștrilor și ambasadurilor de la Constantinople, ar fi de scris volume și ierăși volume, și tot nu s'ar putea cuprinde într'insele toate intrigile, toate combinațiunile, toate espedientele seú, pentru a vorbi limba diplomatică a secolului XVII, toate *musafir-nicele marghiolii*, întrebuințate de diplomați, puse în mișcare, ori pe față 'ori în taină, pentru a avea mai iute, mai multe și mai adevărate, informațiunile cerute de curțile europene.

De când Potemkin voise România pentru densusul(6) înainte de tractatul de la Cuciuc-Kainardji, și preparase Caterinei II drumul către Țarigrad, curțile europene voiaú cu ori-ce preț să sciă ce mișcă la Constantinople.

În 1660, Grigore I Ghika scria capukehaielei sale, Postelnicul Constantin Cantacuzen, tot la Constantinople, dicându-i cu pitoresci cuvinte: fôrte

5) V. Documentele Hurmuzake și Odobescu, publicate de Academia Română.

6) Alfr. Rambaud: *Histoire de la Russie* Paris, 1879) pag. 466 și urm. — Documentele Hurmuzaki și Odobescu. — Boutaric et Campardon: *Mémoires de Frédéric II* Paris 1866 41 Le chevalier d'Arneth et Geoffroy: *Correspondance secrète entre Marie-Therèse et le comte de Mercy-Argenteau* (Paris, 1875) *passim*.

să'ți pui pólele în brîu și să te ostenesci pentru mine 7).

Acum, după ce Caterina II și-arătase aprópe pe față vederile sale în cestiunea Turciei, Europa deschisese ochii și un *steeple-chasse* de intrigi diplomatice începuse la Constantinopole. «Fórte își puneau pólele în brîu și se osteniau» ambasadorii și miniștrii creștini.

Și d. de Saint-Priest, ambasadorul Franciei, și internunțitul lui Iosif II, Thugut ántáiu și-apoi cavalerul Herbert de Rathkeal, și d. de Stakieff, ministrul Rusiei, ca și trámășii lui Frederic II al Prusiei și aceia ai lui George III al Angliei, se luaú la 'ntrecere a ghici intenționile Porței, a sci ce se petrece la Divan, a avé relaționii cu funcționarii Seraiului, a îngrádi în fine pe Sultan, pe Sultana Valide și pe Marele-Vizir numai cu fințe devotate lor.

Lesne își póte închipui cine-va, în miđlocul acestor íțe, întinse în sute de direcționii, cu câtá îndemánare și cu câtá ușórá și priceputá destoiniciá se prefiraú, se furișau și lucrau Fanarioții vênátori ai tronurilor románe.

Sé nu uitám cá, de la Panaiot Nicosios ⁸ — séú

7 *Magaz. Istoric* I. Nicolae Bălcescu: *Biografia Postelnicului Cantacuzen*, pag. 385.

8 Mult amestecat în afacerile románe de la 1648 pêně la 1673. V. *Journal des Savants* (Paris) Aprile 1879, și in Odobescu: *Documente*, scrisorile d-lui de Nointel din 1673 și urm., precum și pe *Cronicaril Moldovenil*.

cum îi dăcronicarii noștri, Panaiot Nicuș, — din secolul XVII, postul de dragoman al Porței, adică de interpret pus în dîlnice relațiuni cu diplomații creștini, era ocupat de Greci. Ei ântâiū vedeau, judecaū și cântăriaū pe ambasadori, ș'apoi îi închinaū Vizirului și Sultanului. — Bine înțeles că dragomanul, care 'și aștepta rîndul la tronurile din Iași și din București, încondeia Turcilor pe ambasador, după cum i se părea lui că acest diplomat îi va fi prieten său neprieten în lupta de el începută.

Intrecere, intrigă și manopere între ambasadori de la Pera și la Pórtă; când cu voia, când fără voia lui Reis-Effendi, întrecere, intrigă și manopere între dragoman și aceia dintre ambasadori pe cari Fanarioții și-i credeau dușmani; intrigă la Seraiū, intrigă la Pera, intrigă la Fanar, intrigă la Pórtă, la Iași, la București, ceva de spaimă, ceva neauđit, ceva atât de complicat în modul său de a fi și de a se mișca, în cât bailul Veneției, acum decăđută din tóte măririle ei de odinórá, bailul Veneției, «șcóla și piatra de temelă a diplomației europene»⁽⁹⁾ din alte vremuri, se uita lung la mersul atâtor cestiuni, la espediențele nenumărate ale Fanarioților, la ingeniositatea și încăpěținarea dragomanilor cari nu disperaū nici odată.

9) Ernest Nys: *Les Origines de la Diplomatie et le droit d'ambassade jusqu'à Grotius* (Bruxelles, 1884), pag. 9.

Unde sunt Machiavelli, Capponi, Vettori, Guicciardini,⁽¹⁰⁾ diplomații neîntrecuți ai micelor republice și domniate italiene din evul mediu, cari, pe scene strîmte, băteau apa în piuă cu același geniū de intrigă și de șireteniă, cu aceleași mișloce când legiuite când infame, cu cari, pe scena putredă a Constantinopolei, Fanarioții o bătură un secol întreg?!

Și-ar fi recunoscut succesorii și, ca odinioară, unul din ei, Machiavel, ar fi deplâns și blestemat fatalitatea care 'i condamna a cheltui atâta bogăția de minte și atâtea însușiri desevêrșite pentru scopuri netrainice și de nimica.

Ce comedii! ce drame! ce tragedii!

Și se nu credem că în tôte elementul feminin lipsia, și că galanții gentilomi de la curțile lui Ludovic XV și lui Ludovic XVI, venind să se plimbe și luând parte la unele din cestiunile diplomatice, cari se tractau la Pera și în Fanar, puteau dice că *ça manque de femmes*.

O nu!—de la Roxandra Mavrocordat,⁽¹¹⁾ adică pe la începutul secolului XVIII, și pênă la Catinca Șușu⁽¹²⁾, adică pênă la finele acestui secol, mai tôte intrigele, conduse la Constantinopole de Dragomanii Porții și de familiile fanariote, avură pe lângă eroi și pe eroină.

Lady Wortley Montague le admira pelița

10) *Ibid.* pag. 8.

11 Documentele Hurmuzake și Odobescu.

12 *Ibidem.*

obrazului ¹³⁾; baronul de Tott, grațiositatea ce aveau când mâncau măslinile cu degetele ¹⁴⁾; principele de Ligne, *morbidezza* mișcărilor și proeminența stomacului ¹⁵⁾.

Sunt însă diplomați ruși, francesi și austriaci cari, amestecați în intrigele de la Constantinopole, le vedeau lucrând și le semnalau puterea și îndemânarea în scrisorile ce adresau Suveranilor lor. Documentele Hurmuzake și Odobescu conțin nu puține din probele de diplomație greco-feminină a secolului trecut.

Fanarioții și Fanariotele aveau toate aptitudinile, se pricepeau la orî-ce, se potriveau cu tota lumea, aveau în vinele lor sânge de la toate popoarele.

Aceiași lady Montague ne spune⁽¹⁶⁾ că nu puține persoane a cunoscut în Fanar, cari erau născute dintr'un tată grec și uă mumă italiană, și aveau în familiă uă bunică francesă și uă alta armencă.

De altmintreli, vom întâlni la București și la Iași un model de diplomată femeie, Grecă, de uă frumusețe, de uă deșteptăciune și de uă per-

13) *Oeuvres de lady Montague* (Paris, 1804, 4 vol.) vol. II. pag. 165.

14) *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tatars* (Amsterdam, 1875, 2 vol. în 4. Vol. I, pag. 98.

15) Documente Odobescu, Vol. III, fasciōra 1 (1709—1812) pag. 76. «*Fragment d'une lettre de M. le prince de Ligne à Monsieur le Comte de Ségur, ministre de France à Pétersbourg.*» Décembre 1788).

16) *Op cit.* vol. II, pag. 201.

versitate fenomenală, ca unul din acei demoni-femeiă cărora, când îi trămitea în misiuni diplomatice, Mazarin obicînuia a le dice : Dómnă, veți primi mâne instrucțiunile; dér argumentele într'ênsele coprinse nu fac nici uă para pe lângă fulgerul ochilor și carminul buzelor Domniei Téle.

În Pera, în Fanar, la Pórtă, pretutindenî, Fanarioți și Fanariote lucraû, alergaû, se rugaû, cerșiaû, amenințaû, cumpăraû și se vindeaû pentru a se înălța ei și a dărîma pe alții cari, de multe ori, li-eraû rude, rude de aprópe, frați chiar, cum fură Nicolae și Ión, fiii bētrânului Alexandru Mavrocordat.

În fața prăpăstiei, în închisórea de la Șepte-Turnuri séu în exil la Lemnos ori la Rodos, Fanariotul continua a rîvni și a spera la tronul Valachiei séu la tronul Moldovei, și a nu avé nici pace nici linisce pêně când ori se suia pe treptele acestei adânc-dorite mărirî, ori ștréngul, decapitarea séu mórtea precesă de chinuri puneau capăt mult vânturatei lor vieți.

Or be or not to be era ȓilnic în acțiune la Constantinopole, fără linisce și fără pace.

Pacea și liniscea, în miȓlocul acestei febrile activități a Fanarioților, și a diplomaților, și a veneticilor de tot soiul cari năpădiau asupra Byzanției din patru părți de lume, pacea și liniscea le aveaû Turcii.

Numai ei, de la Sultan pêně la ultimul dintre hamali, își făceaû *kieful* agale-agale și în tem-

bela lor lene, trândavi de negrije și moleșiți de voluptate, bolborosiaū galeși versetele Coranului și, duși cu gândurile la huriele lui Mahomet, ei nu aușiaū, nenorociții! cum mărețul edificiu al lui Baiazet Fulgerul și al lui Soliman Magnificul trosnesce din temeliă de la Maina la Crimea, din Belgrad la Scutari.

II.

Eraū aprópe șepte ani, de când Țera Românescă se afla sub stăpânirea bine chibzuită a lui Alexandru-Vodă Ipsilante, în linisce și în pace, fără jafuri tătărăscă, fără schingiură turcescă, fără cotropiră d'ale Rușilor și d'ale Nemșilor.

Locuitorii se uitaū unul la altul, și în mira-re-a lor naivă, păreaū a se întreba decă cu ade-vărat ei mai trăiaū tot în Țera-Românescă, cea din tóte părțile deschisă poftelor străine.

Décă, înainte de termenul 1774—1782, po-porul român ar fi avut dreptate să ăică, întocmai cum mai târđiū va cânta în frumoșe versuri Zi-lot Românul :

Am ajuns negustoriă
 Grecilor din Țarigrad :
 Cine dă mai mult să fiă
 Domn țeriī neapărat !
 Ș'apoī, după-acestea tóte,
 Cu piciorul toțī ne daū ;

Care precum va și póte
 Ne rumpe și milă n'aũ!
 Ah! Dómnne! ne miluesce,
 Tinde mila ta spre oĩ;
 Precum scii, ne sprijinesce,
 Că ne'necăm, vaĩ de noi!(17)

acum, în timpul lui Alexandru Ipsilante, lucrurile numai staũ ast-fel.

Fanariot bun la inimă și deștept la minte, Alexandru Ipsilante văduse, după un an de la sosirea lui în Bucuresci, că acest binecuvântat pământ al României póte da, nu cu d'asila, nici prin chinuri, ci prin lege, cu judecată și cu blândetă, venituri atât de multe în cât arendașul-Domn se aibă a mulțami cu ele tributul Porței, darurile pașalelor cu influență, cererile rudelor sale, și încă, afară de aceste sarcini, se 'i mai rămână și lui însemnate sume.

De aceia, încredințat de acest adevăr pe care 'l probă đilnic într'un an de đile, Alexandru Ipsilanti dede cunoscutul său 'hrisov din Decembre 1775⁽¹⁸⁾ prin care 'și expunea, întemeindu-le pe Seneca și pe S-tul Grigore Nazianzul, principiile de guvernământ, reformele ce era hotărît a face, îmbunătățirile ce cu adevărat ținea a introduce în mult încurcata cârmuire a principatului românesc.

17) B. P. Hasdău: *Zilot Românul*, ultima Cronică din epoca Fanarioșilor (Bucuresci 1884). Studiul introductiv, pag. XVIj.

18) «Chrisovul lui Alexandru-Vodă Ipsilanti, pentru orînduelile ce a introdus în țeră, — în Fotino: *Op. cit.* tom. III, pag. 323.

Boerii Divanului, banul Dumitrașcu Ghica, Vornicul Nicolae Dădescu, Vornicul Radu Văcărescu, logofetul Pană Filipescu, logofetul Stefan Pârscovénu, vistierul Ienăchiță Văcărescu, postelnicul Scarlat Caragea, clucerul Dumitrache Racoviță, paharnicul Preda Prijbénu, stolnicul Constantin Văcărescu și comisul Manolake Crețulescu ¹⁹⁾ încuviințară pe dintregul ideile lui Alexandru Ipsilanti.

Unii înțeleseră, alții tocmai nu, buniórá, legea pentru încuragiarea industriei naționale și meseriilor liberale, — lege care, în germine, stă în Chrisovul din 1775. Vădënd după un an, pe urmă după doi, trei, patru, că Alexandru-Vodă nu cade, că nu e trântit de intrigele de la Constantinopole, că nu se face răsboiú și că nici supărări țera nu suferă ca mai'nainte din patru părți de lume, boerii începură a crede nesmintit că lînisea și pacea pentru multă vreme și-aú ales loc de ședere între Carpați și Dunăre, în Țera-Románescă.

Și se'ncredeaú în Domn, și cel mai deștept dintre dênșii, Enăchiță Văcărescu, nume scump poeziei și literaturii române, Enachiță, diplomatul cel mai isteț, care'ți cântăria omul dintr'ua ochire, se uita lung la Ipsilanti, la Fanariotul strain de țera, cum înființéză instituțiuni, unele mai folositoare de cât altele, pentru binele obștesc, pentru

19 Fotino: *Op. cit.* tom. III, pag. 328.

ajutorarea și ușurarea mult îngenuchiului popor românesc. Se uita lung boerul român, și bănuelile îi dispăreau una câte una, cum singur o va declara mai târziu.²⁰

Boerii, clerul, neguțătorii și tot poporul, în pace și'n linisce.

Fotino ne spunea că și Domnul cârmuia în pace și'n linisce.

Domnul, nu!

Am spus în capitolul trecut că, în Constantinopole, Fanariotul trăia într'ună activitate continuă, febrilă, mistuitoare. Ajuns pe culme, numit Domn în țeră, Fanariotul era condamnat se'si îndoiescă și se'si împătrăscă acéstă spăimântătoare activitate. De ce? Pentru că, decă la Constantinopole era învins în lupta ce întreprindea, el nu perdea mult, ba mai avea și speranța de a reîncepe. La București séu la Iași, de perdea, Fanariotul cădea de pe tron și intra ierăși în rândul acelor principii destronați cari, — spune într'ună scrisore către D'Hénin comitele d'Hauterive,²¹) — se plimbă triști și amărîți pe malurile Bosforului, tot atât de numeroși ca și regii pe cari *Candide* al lui Voltaire îi întâlnește într'ună cârciumă la Veneția.

Ce óre? Ipsilanti, ajuns Domn al Valachiei

20) *Tesaur de Mon. istorice*. Tom. II, pag. 287. Văcărescu : *Istoria Impăraților Othomanți*.

21) Leonce Pingaud : *Choiseul-Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI* Paris, 1887). Pag. 148. Scrisore din 13 Nov. 1784.

și plecând la Bucuresci, lăsase nu mai prietini la Constantinopole, și mai cu sémă într'acel focar nestins al intrigilor de tot felul, care se numia Fanarul? Nimeni nu'l înegrea? nimeni nu'l săpa la Pórtă și pe la ambasadorii puterilor străine din Pera? Și, pentru a drege ȓilnic ceia ce *binevoitorii* stricaũ la Divan pe socotéla lui, nu trebuia óre ca Ipsilanti să fiă cu ochii în patru, în opt, în patru-ȓeci-și-opt?

Scrisorile cavalerului Herbert de Rathkeal, internunȓiul Germaniei, și-acelea ale comitelui de Saint-Priest, ambasadorul Franciei,⁽²²⁾ ne lasă să înȓelegem cu câtă grijă Ipsilanti studia cele ce se petreceau la Constantinopole și câți corespondenȓi, pe lângă capukehaelile séle, mai ținea în tóte rangurile societăȓei împestriȓate din Pera, Fanar și capitala Sultanilor.

La Bucuresci, singur, în odăile palatului său de lângă Mihai-Vodă, Ipsilanti era cu inima sărită de câte ori primea uă scrisóre său vr'un trămis din Constantinopole. În faȓa supușilor săi ênsé, în faȓa boerilor, și clerului, și negustorilor, Domnul păstra acea pace și acea linisce neînterruptă în cari, după Orientali, constă adevérata mărire.

Frunte lată și deschisă; sprîncene bine trase dér neîmbinate; ochi mari cu privire sigură dér

22) Documentele Hurmuzaki și Odobescu, publicate de Académia Română.

șirétă; un nas caracteristic, cu nări largi și neastêmpérate, încovoiat ca ciocul răpitoarelor; buze orietale, gróse și voluptóse, umbrite de mustăți subțiri; barbă bogată, rasă grecesce în partea inferióră a pometelor; urechile date iepuresce îndêrêt²³,—Alexandru Ipsilanti, în costum-u-i domnesc, făcut din mătăsuri, blănuri scumpe, fir de aur și pietre prețioase, se arêta cu maiestate la tóte ocasiunile solemne poporului bucurescén.

Curtea Domnului și primirile lui eraũ fastuóse.

Prândurile de la Curte se povestiaũ ca minunile din basme. Și cum óre n'ar fi fost astfel, când pêně și Brâncovenii, Dudescii, Văcărescii și Crețulescii mâncaũ la mésa lui Ipsilanti bucate despre cari nici măcar nu citiseră?

Capul cuhnielor Înălțimeii Sale Domnului era Francesul Louis-Etienne Meynard, despre care comitele de Saint-Priest se ocupă într'una din scrisorile sale către d. de Vergennes, ministrul de esterne al Franciei.

Ca și principii și electorii Germaniei cari, âncă de la începutul secolului, imitaũ în tot și 'n tóte, aprópe ridicul, pompa și eticheta de la Versailles,—Ipsilanti se modela, pentru a se ri-

23 De pe portretele în număr de patru ce posedă Biblioteca Academiei Române, în colecțiunea de portrete de Domni și Dómnice ce Ya donat d. D. A. Sturza. — V. și *Memoriu asupra Portretelor Domnilor Români* (Bucuresc 1874) de d-nu Dumitru A. Sturza, pag. 25.

dica în ochii supușilor săi, după cele ce scia că se petrec în Germania și 'n Franția.

Faima cuhniei franceze crescuse într'una încă din timpul lui Filip de Valois. Era acum universală și, bunióră, *les fraises à la Française*, — ne spune cavalerul de Bellerive ²⁴ — se bucură în Orient de uă reputațiune atât de mare, în cât Muftiul din Constantinopole trâmitea în tóte ȕilele să céră de la ambasada franceasă.

Și deci, Ipsilanti avea pe Louis-Etienne Meynard baș-bucătar al cuhniei séle.

Din bucatele «Franțuzului», facându-și cruce și deslegându-se unul pe altul, mâncau la masa Domnului mult cititul mitropolit Grigorie, Chesarie, episcop al Rîmnicului, Cosma al Buzăului, și Filaret, viitor Mitropolit, în vremurile acelea arhierău, toți călugări învățați, neobosiți la lucru pentru înaintarea literaturii bisericesci române. ²⁵)

Ér lângă ei, închinându-se ca «smeritul Tartuffe» dér mâncând de zor sosurile cele prea gustóse ale lui Louis Etienne Meynard, cine'i mai numără câți patriarhi, și mitropoliți, și episcopi ai scaunelor Răsăritului.

Ah! călugării, înalți prelați ai Constantino-polei, Antiohiei, Alexandriei, Capadokiei, Myrelor,

24) *Relation d'un voyage du Chevalier de Bellerive d'Espagne a Bender.* (Paris, 1713, un vol. pag. 22-24.

25) P. S. S. Episc. Melhisedec: *Schițe din vieța Mitropolitului Ungro-Vlachiei, Filaret II. 1782* (București, 1887) *passim*.

Smirnei și tuturor locurilor depărtate ale Răsăritului, de câte-ori venit-au în țările române și cu câte milioane dusu-s'au ierăși în prea sfintele și de toate poftele lumesci desbrăcatele lor eparhii!!

Veniau pentru câte uă săptămână, și ședeau câte doi ani, cum fu, în vremea lui Ipsilanti, cu patriarhul Constantinoplei de care vorbește Raicevici²⁶ și a cărei călătorie la București și la Iași are atâtea și-atâtea puncte de asemănare cu acelea ce astăzi artiști mari, ca Patti, Rossi și Coquelin numesc *les tournées artistiques à travers le monde*.

Ce șireți! ce ipocriți! ce *cabotins!* Cititorul simte și astăzi un fel de crispațiune nervoasă în contra acestor calpuzani de cele sfinte, care și umpleau desagii cu bani, ș'apoi plecau dând binecuvântări întru toate binecredincioșilor creștini!

Nulla debetur Graeculis reverentia.

Au furat țera luându-i moșiele, făcând liturgii nici uă dată mai jos de 10 galbeni și vândând *indulgențe*—patalamale scrise, cu cari pe pept se înmormânta credinciosul, — atât de multe în cât, după ce le isprăviau pe cele aduse din eparhia lor, puneau pe brânci tipografia Mitropoliei din București să le tipărescă alte sute,⁽²⁷⁾ pentru a vinde și ierăși a vinde, și a vinde mereu, cum vindeau lemnul din Sânta-Cruce, osciórele de la degetul său dintr'altă parte a mucenicului și muceniței

26) Raicevič: *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno alla Valachia e Moldavia* (Napoli, 1788) pag. 238.

27) Raicevič: *Op. cit.* pag. 238.

Cutare, mirul făcut în ziua marelui profet Cutare, petice din cămașa Maichii-Precistei și alte multe articole căutate în piața evlaviei și bigotismului bucurescén.

— Cum se intră, tată, în Raiu, întreba Paul-Louis Courier pe un preot de țără.

— Ascultă, taică, ce ȳic clopotele bisericeii : *dando! dando! dando!*

Prea-sfințiii din Capadokia, Bizanț și Trapezunta nu spuneau pe *dando! dando! dando!* dér primiaă, și primiaă pe neobosite moșii și bani.

Pe acești prea-sfinții servitori ai lui Crist, cu ce ochi trebuie să'i fi privit străinii de la curtea lui Ipsilanti: Panzini, Italianul cel învățat; Linchou, deșteptul Marsilies; Raicevici, Ragusanul cel ȳanșoș, toți cititori ai *Enciclopediei* și admiratori ai lui Voltaire, cu tóte blestemele patriarhului Constantinopolei, care făgăduise focurile Iadului celui care va citi pe *musiu* de Voltaire.

Dér aceștia — ca și învățații profesori greci de la școla cea reorganizată a S-tului Sava, (28 retorii cei prea deștepți cari vor face ca Bucurescii să fiă numit *Atenele Orientului*, — ca și boerii cei tineri, cititori ai Gazetelor franceze din Paris și din Haga, și ai Gazetelor latine din Lipsca, — sciaă fórté bine că

Il y avec le ciel des accommodements,

28) G. Chassiotis: *L'Instruction publique chez les Grecs* Paris, 1881), pag. 78—82.

cade omul la'nvoielă și cu cerul,—mai cu sémă cu cerul cum îl înțelegeau prea-sfințiții din Capadokia, Trapezunta și Bizanța.

Și de aceia, după ce se închinau și cereau, cu deosebită evlaviă și cu galbeni destui, binecuvântarea Antiochiei și Trapezuntei, boerii cei tineri se puneau pe petreceri, cu uă rafinare într'adevăr orientală, cu tóte desfătările simțurilor, în brațele frumuseților pe cari țera și Constantinopolea le trãmiteau la București, unde faimósa *Pitulicea Țiganca*²⁹⁾ scia să le găsescă locul și potrivirea cea cuvenită.

Printre aceste frumuseți înaintea căroră Francesii, Polonii și Nemții rămâneau adevărat cu gura căscată, aceia care «făcu furori» și înferbîntă peste marginele firei tineretul boeresc din vremea lui Ipsilanti, fu acea minune de frumusețe femeiească și de deșteptăciune infernală, pe care noi o cunoșcem astăzi sub numele de Sofia de Witt, din scrierile generalului conte de Langeron³⁰⁾, din acelea ale comitelui d'Hauterive³¹⁾ și din scrisorile

29) Odobescu: *Scrieri Istorice și Literare* București, 1887) Vol. I. *Poezii Văcăresci*, pag. 292.

30) Documentele mai sus citate. Volumul I, fascióra 1, supplement.

31) Arnaud de Montor: *Histoire de la vie et des travaux politiques du comte d'Hauterive*, Paris, 1839) citat în Léonce Pingaud: *Ch. seul-Gouffier*.—Se scie că d'Hauterive, secretar al lui Al. Ipsilanti în Moldova, este autorul lucrării *De quelques usages des habitants de la Moldavie et de l'idiome moldave*.

generalului Brune, ambasadorul lui Bonaparte pe lângă Pórta otomană³².

Fată de preocupăță grécă din satul Mudagna de lângă Constantinopole, Sofia, care mai târđiú va voi sã fiã regină a Iliriei³³), când Napoleon cu spada va dërîma bërâmul edificíu europén, Sofia avu ântâiú drept amant și protector pe un simplu enicer. D. de Bonskamp, ministrul Poloniei, o cumpără de la mă-sa și de la enicer și o ținu în palatul Poloniei la Pera, pênã când fu chiãmat la Varșovia. Cređând cã se va reîntórce, diplomatul polon o lãsã la Constantinopole, și în urmã, primind de la superiorii sãi asigurarea cã va fi numit într'un alt post, d. de Bonskamp scrise unui om al sãu din Constantinopole sã vinã cu Sofia prin Bucuresci și Iași la Varșovia.

Era în 1776 când veni în Bucuresci.

Sofia era de 16 ani și era frumósã ast-fel în cât comitele de Langeron nu se sfiesce a đice cã în tótã Europa altã frumusețe mai desëvërșitã nu exista.

Nobilul comite uitã uã altã Sofia de Witt, uã altã femeia cu frumusețe desëvërșitã și deștep-tãciune infernalã care, acum și mai târđiú, va stră-luci la Londra și la Neapole sub numele de *Emma Lyon, lady Hamilton*, favorita cruntei regine na-

32) Intre altele scrisórea din Pera, 6 Maí 1803. Brune către Champagny, ambasadorul frances la Viena, din *Documente*, suplement. Vol. III, pag. 724.

33) Isvor citat. — Brune către Champagny.

politane Maria-Carolina, și amanta amiralului Nelson, Emma Lyon care, ca și Sofia de Witt, e fată de țărani și prin frumusețe și perversitate se urcă pênă la cele mai înalte trepte, după ce fusese slujnică într'ua cârciumă din *Covent Garden*.

Orî-cum ar fi, Sofia întrecuse tot ce Constantinopole și Bucurescii produsese mai fărmeacător pênă acum. Ea, mai mult de cât tóte «simpatriotele» sale, da dreptate cântecului care se cânta pe atunci, prin Pera și prin Fanar, — după cum spune, nu 'mi-aduc bine aminte, baronul de Tott seú Ruffin, fost consul al Franciei în Crimea și 'n urmă profesor de limba persană la *Collège de France*.

Étá cântecul :

Τῆς Φραγγίους τὸ φίλημα
Γλυκὸ εἶναι σαν τὸ μέλι,
Μᾶ τῆς ῥωμαίας γλυκότερον,
Μικρῆ, μικρῆ, μικρῆ,
Μὰ ἔλει τὸ φίλη γλυκί. 34)

Când Sofia ajunse în Bucuresci însoțită de omul de încredere al d-lui de Bonskamp, care grea însărcinare primise, tinerii boeri ai capitalei, *feciorii de curte* seú, cum se dice astăzi, *les chevaliers du gardénia*, făcură tot ce le stete prin

34) Sărutul Francey — este dulce ca mierea, — dér al Grecóicey e mai dulce; — ea e mică, mică, mică, — dér are sărutul dulce.

putere — și le sta multe în putere pe vremurile acelea — pentru a cunoște pe încântătoarea Grécă.

Darnică și harnică în ale iubirei, Sofia, spre cumplita desperare a paznicului său, se puse pe petreceri cu tinerii feciori de curte, veseli, deștepți, frumoși și îmbrăcați în pitorescele haine cu culori deschise, după cum ni'i arată portretele timpului și colecțiunea de costume coloriate, publicată tot în secolul trecut la Paris de Grassot-Sauveur, fost consul al Franciei în Ungaria, și de Sylvain Maréchal³⁵.

După câtă-va ședere în Bucuresci, Sofia se hotărî să plece din capitala Valachiei, și se vede că nu numai cu omul d-lui de Bonskamp călători pînă la Iași ci cu alai mare, de vreme ce paznicul disperat scrise din Bucuresci stăpânului său, înșirându-i pe de rost nenumăratele isprăvi galante ce prea frumoasa Grécă făcuse în Bucuresci și pretutindeni. Ajungînd în Iași, omul de încredere primi ordin de la diplomatul păcălit să lase în capitala Moldovei pe lasciva odaliscă și să plece singur. Atîta rău! Sofia, fără mâhnire, stete la Iași multă vreme, ș'apoi, pentru că părăsise Constantinopole ca să mîergă în Polonia, se duse și într'acolo spre a aprinde inimele și a zăpăci mințile.

Décă ar fi s'o mai urmăm în vieța-i galantă, și în urmă diplomatică, am găsi pe Sofia trăiud

35) Grassot-Sauveur et Sylvain Marechal: *Costumes de tous les pays*, avec notice et portraits (Paris, 1788, 4 vol.)

ântâiū cu fiul guvernatorului din Kamienieck-Podolsky, d. de Witt, pe care 'l părăsesce pentru cātă-va vreme pentru a se reîntorce la București și a mai gusta din plăcerile capitalei lui Ipsilanti. D. de Witt vine după ea, o regăsesce, — în brațele cui, istoria nu spune, — se cunună și o conduce la Varșovia. De aci, cu voia bărbatului său, principesa de Nasau o iea cu dînsa la Paris unde încântă cu frumusețea și spiritul ei pe seniorii curții lui Ludovic XVI (1781). Mai târziu am regăsi-o la Iași, în relațiuni cu comitele d'Hauterive, secretarul lui Alexandru Ipsilanti în domnia Moldovei (1787). Francesul îi dă cărți de citit, însoțindu-le totdeauna cu câte un madrigal mai mult său mai puțin reușit.

Étă unul trămis, odată cu opera *Les Jardins* a lui Delille, Sofiei, fata precupeței din Mudagna, de către comitele d'Hauterive, viitor membru al Academiei de Inscripțiuni și Frumöse-Litere din Paris :

Lasse de voir partout ailleurs
 Les vers, les voeux et les admirateurs
 Accourir à votre passage;
 Lasse d'être Vénus, Hébé en d'autres lieux,
 Peut-être vous plairait-il mieux
 D'être Flore en ce lieu sauvage:
 Il cesserait bientôt d'être tel à mes yeux.(36)

Mai târziu prin 1790, am vedé-o amantă a

36) Léonce Pingaud: *Op. cit.* pag. 146.

a lui Potemkin, domnind la Iași ca suverană; în urmă, amestecată în intrigele emigraților de la Curțile Londrei, Petersburgului și Constantinopolei, căutând împreună cu comitele Gaspari de Luce-Belleval, secretarul lui Const. Ipsilanti, fiul lui Alexandru, să se facă, — spune uă obscură depeșă a generalului Brune, — regină în Iliria.

În fine, am mai urmări-o în a doua a sa căsătoria cu comitele Felix Potocki, de care va divorța îndată, sperându-l cu viața ei coruptă și incestuoasă.

Sofia móre în 1821, după ce strălucise în Constantinopole, Bucuresci, Iași și chiar în Paris și — dice comitele de Langeron, — după ce, în timp de 40 de ani, minunase, spăimântase și scandalisase Europa cu frumusețea, vițiile și crimele séle.

Dér, ca și fataleii Emma Lyon, lady Hamilton, și Sofiei de Witt, mult i se va ierta, căci pe mulți a iubit!

III.

Pe la sfârșitul lui 1781, Alexandru Ipsilanti, după șapte ani de neîntreruptă domniă, se afla încă pe tronul Țării-Românesci.

Făgăduelile făcute obștei în chrisovul din 1775 se îndepliniseră pe dintregul.

Cu tóte «multele griji cari pururea ne co-

prind» cum ȃice el singur într'un chrisov anume,⁽³⁷⁾ *Pravilniceasca Condică a Domnului Alexandru Ipsilanti Voivod* fu publicată, pentru a se sfârși uă dată cu neînțelegerile dintre *Obiceiurile pământului* și *Pravila bisericească*. Se dederă instrucțiuni de procedură judecătorilor cari erau de trei grade: judecători de *cremenalion*, judecători *departamentului* și judecătorii *Inaltului Divan*.⁽³⁸⁾ Pravila se tipări și se împărți tuturor judecătorilor împreună cu chrisovul anume care mai ȃicea: «vai de judecătorul ce se va mitui!» — Ceia ce nu opresce pe Dionisie Eclisiarhul a observa vorbind de codicele Ipsilante că: «judecătorii aũ pravili cu foile de piele, și încotro voiesc, într'acolo le «întind ca să iēsă bani.»⁽³⁹⁾

Mai la vale, chrisovul din 1775 vorbise de scoli în următorii termeni: «Vēđend această creștinească țeră lipsită de învățaturi, de sciințe și de arte cari luminează și folosesc pe popor, am «înființat scoli și profesori cunoscători de mai

37) Tipărit din nou la 1841 împreună cu *Pravila* de d. C. N. Brăiloiu, și este reprodus în Odobescu: *Scrieri literare și Istorice*, vol. I, pag. 273.

38) *Tesaur de Mon. Istorice* Tom. II, *Chronograf de Dionisie Eclisiarhul* pag. 166. — În scrierea comitelui de Lagarde: *Voyage de Moscou a Vienne*, Paris, 1824, pag. 328) citim că Ipsilanti poruncise ca totdeuna, după ce subsemna uă pedepsă cu mörte, armașul să viă trei ȃile de-a rându la palat să întrebe pe Domnul Țării cu aceste cuvinte: «tot stăruescŃ, Măria Ta, a vęrsa sânge omenesc?» — și după al treilea ręspuns afirmativ al Domnului, condamnatul era executat.

39) *Ibid.* pag. 167.

«multe limbi, rânduindu-le lefi și dând și ajutor
«și îndestulare scolarilor.»⁽⁴⁰⁾

Dintre toate aceste școli, cea mai însemnată fu cea de la S-tul Sava, *colegiul domnesc*, în care, când mai bine când mai rău, încă de la 1698 profesau Grecii cei mai învățați.

Elenismul modern părăsise cu desăvârșire de la finea secolului XVII Constantinopolea și celelalte orașe ale Turciei, pentru a înflori la București și la Iași. Câți din Grecii trecuți în lista lui Demetru Procopie Moschopoliteanul, din București, la 1720⁽⁴¹⁾ nu au strălucit între 1630 și 1700 la Iași și la București?!

La 1690 Teodor Simion din Trebizonda fu directorul colegiului bucurescen; după el Sevas-tos Cyminitis, scoliastul gramaticii iui Apolon Dyscolos; în urmă veniă Marcu Chipriotul, comentatorul aforismelor lui Ipocrat, Georgiu Chrysogonus Trapezuntius, Alexandru Tyrnavitis și în

40) Fotino: *Op. cit.* Tom. III, pag. 325. V. și *Αθανασιον Κομνηνον Υψηλάντου τὰ μετὰ τήν αλωσιν*, editat la Constantinopole de arhim. Gherman Aftonides Sinaitul se află la Biblioteca centrală din București) pag. 584-585. Reorganizarea ș-tului Sava s'a făcut în Martie 1776. S'a înființat la Craiova și la Buzău, școli, fie-care, ca și cea din București cu câte 75 elevi săraci, bursieri. În privința scrierei *Τά μετὰ τήν αλωσιν*, vezi și uă recenziune făcută de d. Al. Papadopol-Calimach în *Analele Acad. Rom. Ser. I, tom. II, pag. 482 și urm.*

41) Demetrii Procopii Macedonis Moschopolitae succincta eruditorum graecorum superioris et praesentis saeculi Recensio, conscripta mense Junio A. C. MDCCXX transmissaque Bucaresto et nunc primum edita cum latina versione. In al XI-lea volum din *Bibliotheca graeca* a lui I. A. Fabriciū (Hamburg, 1722).

fine Lazăr Scivas, secretarul lui Constantin Mavrocordat^(41 bis).

Când Alexandru Ipsilanti, conform chrisovului din 1775, se puse a reorganiza colegiul S-tului Sava, profesorul celebru care de mult se afla la Bucuresci și care de mult atrăsese atențiunea Domnului, era Neofit Cavsoalybitis, ale cărui lucrări asupra lui Omer d'Anse de Villoison⁽⁴²⁾, Reike⁽⁴³⁾ și Wolf⁽⁴⁴⁾ le citéză cu elogie.

Pe acest Grec învățat, Domnul l'adusesese în fruntea colegiului ca profesor de literatură, și mai numi alți nouă profesori din cari două pentru literatură, două pentru matematici și științe, unul pentru teologie, unul pentru istorie și geografie și trei pentru latinesce, franțuzesce și italiensesce.

La 1780, director era Manase Eleadis⁽⁴⁵⁾, care preda filosofia și matematicile. Acesta introduse cel d'ântăiū esperiențele de fizică și de chimie, — al căror studiū, de altmintrelī, pentru unii dintre boeri era uă petrecere favorită încă dinainte de Alexandru Ipsilanti. Flachat, un călător frances, ne spune că a cumpărat de la un boer care trăia ca un filosof la țeră uă bibliotecă, în care a găsit

41 bis) Legrand: C. Dapontes: *Les Ephémérides Daces*, passim.

42) Invățat elenist frances (1750—1805). Era în 1785 la Constantinople cu Choiseul-Gouffier.

43) Invățat german, orientalist (1716—1774), profesor la Lipsca.

44) Celebru filolog german, profesor la Halle (1767—1824) părintele filologiei moderne, autorul *Prolegomenelor* asupra lui Omer.

45) Autorul citatei *Oratio Panegyrica* (v. nota 2).

uă colecțiune numărósă de tractate de chimiă fórte bine alese 46).

Tot la colegiul din Bucuresci vor străluci mai târđiú Lambros Photiadis, Grigore Costandas și în fine celebrul Neofit Dukas, cu care scóla Grecilor își cântă în România cântecul seú de lebedă.

Dintre cei 99 de învățați, trecuți în lista lui Demetru Procopiul pêne la 1720, trei-đeci aú profesat în țerile române, de la 1720⁽⁴⁷⁾ și pêne la 1830, toți învățații greci, — și, se notăm bine faptul și *mulți învățați Macedoneni*⁽⁴⁸⁾ cari tot Greci se numiaú, aú fost în România cu diferite titluri. Elenismul, am mai spus-o, înfloria în România, și Bucurescii și Iași eraú Atenele Orientului.

Colegiului domnesc din Bucuresci Alexandru Ipsilanti îi asigură venituri considerabile⁽⁴⁹⁾.

Carra minte când spune că doui-trei călugări ignoranți profesau în scólele din Iași și din Bucuresci, carora principii fanarioți le dau numele pompos de gimnasia⁵⁰⁾. Nesce filologi ca profe-

46) Jean Claude Flachat: *Observations sur le Commerce et sur les Arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même de l'Indes Orientales*, Lyon, 1766, 2 vol. in 12), vol. I, pag. 190.

47) *Op. cit.* la nota 41.

48) Acéstă afirmațiune o întemeiam pe autoritatea directorului *Revistei-Noue*, d. B. P. Hasdeu. — În curênd va apare uă lucrare însemnată datorită d lui Carageani, academic și profesor la facultatea de litere din Iași, asupra Românilor Macedoneni cari trec drept Greci în ochii maț tuturora.

49) Chrisovul din Marte 1776; Fotino și Athanasiu Comnen Ipsilanti, maț sus citați.

50) C. . . . (arra) *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* (Neuchâtel, 1781) pag. 186.

sorul Causocalybitis, cu ale c6rui lucr6ri se ajut6u6
 6nv6ta6ii Apusului nu erau *des moines ignorants*.

De altmintreli, iubirea de sciin6a era de tradi6iune 6n t6te familiile fanariote. Cu vro c66i-va
 ani 6nainte de 1781, Dragomanul Constantin Mu-
 ruzi, socrul lui Alexandru Ipsilanti, procurase lui
 d'Anse de Villoison t6te 6nlesnirile pentru a visita
 m6n6stirile muntelui Athos, 6r Dragomanul Cali-
 maki ajut6 f6rte⁽⁵¹⁾ pe abatele Le Chevalier, m6i
 t6r6i6 secretar al lui Alexandru Ipsilanti 6n Mol-
 dova, 6i care, acum, cu *Iliada* 6n m6n6, visit6z6
 Asia-Minor6 pentru a verifica datele geografice
 ale lui Omer, atacat cu 6nver6unare de Englesul
 Wood⁽⁵²⁾ 6i a c6rui existen6a avea s6 fi6 negat6
 de Germanul Wolf⁽⁵³⁾.

Delille, venit 6n suita ambasadorului Franciei,
 ducelui de Choiseul-Gouffier, se afla acum la Con-
 stantinopole, 6i pretutinden6, 6n familiile fanariote,
 era primit cu cele m6i c6ldur6se demonstra6iuni
 de prieten6a. Fanario6ii mult citi6i st6u de vorb6
 cu celebrul versificator frances

Autour de ces sofas o6 la langueur repose,
 6i pe cari 6e66nd, 6ice Delille,

J'aspirai le moka, je respirai la rose.⁽⁵⁴⁾

51) L6once Pingaud: *Op. cit.* pag. 148 6i 153. 6n privin6a lui
 Le Chevalier, a se ved6 6i Documentele Academiei Rom6ne.

52) Archeolog irlandes 1707 - 1775 nu engles cum 6ice d. Pingaud;
 autor al unei *Incerc6ri asupra geniului original 6i scrierilor lui Omer* (1769).

53) V. nota 44.

54) Delille: *L'Imagination*, po6me, ch. IV.

Raicevici⁽⁵⁵⁾ și Manase Eleadis⁵⁶⁾ ne spun că Alexandru Ipsilanti studiase Filosofia, Logica, Metafisica, Fisica, Matematica, și mai cu deosebire Morala filosofică, Astronomia și Geografia, ier autorii săi favoriți erau Plutarh, Tucidide și mulți alți din aceia pe cari i-am moștenit spre binele nostru de la «*dotta Grecia*».

La București venia, în vremea lui Ipsilanti, din toate părțile Greciei negustori, doctori, profesori, studenți, venetici și aventurieri, unii pentru a se instrui, alții pentru a se scăpa de barbaria Turcilor și ași încerca norocul în Țera-Românească,⁽⁵⁷⁾ blândă și de străini primitoare. Printre studenți, se cităm pe Rhigas, primul martir al luptei pentru libertatea Grecilor, — eroul care, murind la Belgrad, pronunță fatidicele cuvinte: «aruncat-am sămînța; ea se va coge într'ua și naștiunea mea va culege dulcele său rod.»⁽⁵⁸⁾

Despre limba română ênsă în scôlele 'nalte nu găsim nimic. Raicevici spune⁽⁵⁹⁾ că la Curtea Voevodului nu se vorbea de cât grecesce, turcesce, franțuzesce și italienesce. Totuși, erau boeri cari

55) Breviario cronologico delli Principi di Valachia, (inedit) comunicat de Raicevici lui Engel *Geschichte der Moldau und Walachey*, Tom. I, pag. 49.

56) *Oratio Panegyrica*, citată în Engel, pag. 70.

57) Ubcini: *La grande charte de la Grèce par Rhigas* în *la Revue de Géographie* (Paris, Iuliu, 1881).

58) *Ibidem*: ἀρετον σπόρον ἐσπειρα· ἐλεύσεται ἡ ἄρα τε θέλει βλαστήσει, καί τὸ γένος μου θέλει συνάξει τὸν γλυκὺν καρπὸν.

59) Raicevici: *Op. cit.* pag. 244.

nu voia să vorbească mai în toate ocaziunile de cât limba românească.

La înflorirea acesteia lucra poporul cu ai lui admirabili poeți populari cari ne-au lăsat nestematele literaturii nescrise; lucra boerii citați de Raicevici și în fruntea cărora punem pe Enăchiță Văcărescu; lucra clerul despre ai cărui membri învățați și neobosiți vorbirăm în capitolul trecut; lucra în fine, cu slabele mișloce de care dispunea, șola de la monastirea S-tului Gheorghie, în care se învăța limba română și slavonă atât cât ține ciurul apă.

Nu învinovățim pe Fanarioți pentru această părăsire în cari lăsa limba română. La ce bun? Ast-fel le era timpul. Ore istoria francesă acuză pe regii cari, înainte de ordonanța de la Villers-Cauterets dată de Francisc I, redactau toate edictele și toate scrisorile lor pe latinesce?

Nu vom stăruia asupra celor-lalte reforme și îmbunătățiri ale lui Alexandru Vodă Ipsilanti. Ne vom mărgini a le înregistra după Fotino.

Urmându-și deci realizarea făgăduelilor făcute în chisovul din 1775, Ipsilanti «asează veniturile «rangurilor; schimbă sferturile dărilor după altă «sistemă mai echitabilă; introduce felurite rândueli «de meserii; înființează cutia milelor; regulează «lefile lunare, organizează corpul slujitorilor: face «nesupuși la dare pe preoți și pe Monastiri; zidesce Curtea nouă de sus de Mihai-Vodă; (60)

60) Ath. Comnen Ipsilanti în *Μετὰ τὴν ἄλωσιν*: Curtea dom-

«clădesce Beilicul Turcilor și case domnesci la
 «Afumați⁽⁶¹⁾; institue orfanotrofia de la mânăsti-
 «rea Sfinților⁽⁶²⁾, repară mânăstirea de la Măr-
 «cuța⁽⁶³⁾, face în oraș mai multe cișmele de apă,
 «ér soția sa Ecaterina, născută Constantin Moruzi,
 «zidesce hanul de la S-ta Ecaterina și-l închină
 «mânăstirei Sinaia, al cărei metoc în Bucuresci era
 «biserica S-ta Ecaterina⁽⁶⁴⁾»

Dionisie Ecclesiarhul completează tabelul cu ur-
 mătóarele, deosebite și interesante amănunte :

«Alexandru Ipsilanti fiind om înțelept și cu
 «minte înaltă aú pus toate trebile țerii cu rân-
 «dueală bună și aú așeđat boeriile atât la Bucu-
 «resci cât și la Craiova. Și era întru adevăr pe
 «acea vreme darul și mila lui Dumnezeu într'a-
 ceastă țeră, cu linisce mare și cu pace adêncă,
 «deschiđându-se toate schelele hotarelor împrejur ;
 și de către Turci, nici o supărare nu era; boe-
 «rimea sporea întru toate slujbele lor ; neguțătorii

nescă se ruinase. Venind la domniă, Alexandru Ipsilanti trage și șede în casele lui Nicolae Brâncovénu. La Marte 1775 începe a zidi «Curtea Domnescă» pe viele mânăstirei Mihai-Vodă. Zidurile în parte sunt gata la sfârșitul lui 1776-

61) *Ibidem* : Visterul Mihail Cantacuzin, mutându-se în Rusia, vinde lui Ipsilanti moșia sa Afumați, situată la 2 ore departe de Bucuresci și alte moși. — În 1779, Alexandru Vodă zidesce casele de la Afumați.

62) *Ibidem* : În 1779, Alexandru-Vodă zidesce *casă de săraci* la Țulesci, la uă jum. oră departe de Bucuresci.

63) *Ibidem* : Tot în 1779, Alexandru-Vodă dăruiesce monastirei Chalkis mânăstirea *Maricuța*, pe care o luase în schimb cu alte imobile de la mitropolitul Grigore, și pe care o înconjură cu zid, îi face chiliă în curte și o înzestră cu cărți și argintării.

64) Fotino : *Op. cit.* pag. 172.

«se lățea cu alișverișurile lor la câștig; meșteșu-
 «gareții sporea în lucrarea sa, țăranii își lucrau
 «pământurile lor, nesupărați cu greutate de dăjdi;»
 «toți se bucura și fără grijă petrecea; efinătatea
 «era la mărfuri și la dobitoace: boii, vacile, oile,
 «caprele, cu puțin preț; bucatele cu mai puțin
 «preț.»

«Și pentru ca să fie știut și să fie de mirare
 «celor ce se vor afla după noi auzind, vom scrie
 «ceva din parte: boi de jug 10 lei; 12, 15 cel
 «ales; vaca 6 lei cu lapte; calul cărlan de trei
 «ani 8 lei și 10; cal bun de călărime 20 lei; ales
 «25, iar cel boeresc, telegar, prețul cel mai mare
 «40 lei. Oaia cu mielul un leu; capra cu ied un
 «zlot; carnea, ocaua 1 para sau mult 2; vinul,
 «vadra 10 parale pe ales; ocaua de vin la căr-
 «ciume 2 parale; găina 2 sau 3 parale; puiul 1
 «sau 2 parale; ouă: dece d'o para; gășca 6, 7,
 «8 parale; curcanul 10 parale, curcanul cel mare
 «15 parale. Făina de grâu uă para; când era mai
 «scumpă 1 para și uă lăscae; făina de porumb,
 «un ban sau mult uă lăscae.»

«Cu puțini bani își făcea omul atunci îmbră-
 «căminte. Era și 'ndestulare rodurilor pământului.
 «Un veac fericit era, care poate că nu va mai fi
 «nici uă dată. Era și pescele berechet: morunul
 «proaspăt de Dunăre 4 parale; la tîrg, la scaun
 «ocaua 8 parale; crap, somn 5 parale și 4 ocaua;
 «cosacu și alt pesce mărunt era uă para ocaua,
 «și nici îl lua cine-va. Raci 20 de uă para;

«icre tescuite de morun 30 parale ocaua, de cele
 «proaspete 20 parale ocaua; linteaa, mazărea 12
 «parale ocaua; tămâia 50 parale ocaua; untu de
 «vacă 6 parale ocaua, iar mai scump 8 parale
 «ocaua.»

«Dér sê însemnâm și pentru mărfuri ôreși-ce:
 «postavul de Eclitera bun era cotul 8 lei, mult
 «dece lei; șaita 7 lei cotu; șiaiü 4 lei și jumê-
 «tate, mult 5 lei cotu; tropaoru 2 lei și jumêtare,
 «postavul mai de jos 2 zloți cotu, și un leü cotu;
 «șiamalageaua de cele bune 10 saü 12 lei, mai
 «jos 8 lei; ghermesutul 1 leü cotu, mult 50 pa-
 «rale cotu; nefelele de vulpi perechia 22 lei pe
 «ales; vulpile era una 1 leü, și altele toate celea
 «era eftine.»

«Moneta banilor turcești era pe acea vreme
 «ortia, orti, leițe, zloți, lei, caragroși de doui
 «zloți și alții de doui lei și jumêtare; era și gal-
 «beni în multe feluri. Ér moneta banilor nemțesci
 «era : groșiță de douë parale, petaci în 5 parale,
 «mariași în 10 parale, sfanțici în 13, și jumêtare
 «de sfanțici, zeneri le zicea; ér leițele era în cor-
 «nuri, caragroșii în doui lei ce le dicea taleri saü
 «ruble, era și de câte un leü; ér galbenii împê-
 «rătesci era de 4 lei și opt creițari, olandezii 4
 «lei și 15 creițari, veneticii 4 lei și 20 creițari.»⁽⁶⁵⁾

Ast-fel era țera sub Ipsilanti în 1781.

65) Dionisie Eclisiarhul : *Chronograful Țerii-Românesci*, în *Tesaur*.
 vol. II, pag. 166.

Judecata Românilor, contemporani ai lui Ipsilanti, era, cu priviri la întreaga domnie, foarte bună.

Invățatul Chesarie al Rîmnicului, tipărind *Mineele* traduse pe românește de mitropolitul Gregorie, punea câte uă prefață la *Mineul* fiicărei luni. Ță ce ȝice în prefața *Mineului* pe Novembre :

«Fără îndoială poți numi epoca a patra, adică
 «veac însemnat, veacul de acum al țării româ-
 «nesci, care l'a făcut însemnat și în veacuri po-
 «menit domnia prea luminatului nostru Domn
 «Alexandru Ipsilant Voevod; căci numai în ȝilele
 «Măriei Séle s'a învrednicit țera a câștiga înscris
 «de la prea puternică împărăția așeȝăminturi pen-
 «tru a sa oblăduire. Pentru care, precum a se
 așeȝa s'a străduit Măria Sa, asemenea a se urma
 cu folos de obște pururea a priveghiat înțelep-
 «ciunea sa.» 66)

Văcărescu, care numesce pe Ipsilanti «înțelept» și «bun otcârnuitor» și cu «multă credință»⁽⁶⁷⁾, Carra, Dionisie Ecclesiarhul, Raicevici, Atanasie Comnenul Ipsilanti, Fotino, precum și călătorii și diplomații citați pêne acum într'acest studiū, sunt toți de aceiași părere; țera era bine administrată sub Alexandru-Vodă Ipsilanti.

Limpede părea a fi cerul; piedicele și necazurile din spre Constantinopole mai pieriseră, dușmanii mai tăcuseră.

66) P. S. S. Episc. Melhisedec : *Filaret II*, pag. 48.

67) Văcărescu : *Istoria Impăraților Othomani*, în *Tesaur* vol. II pag. 287.

Alexandru Ipsilanti avea dreptul să creadă că va mai sta mult încă pe tronul Valachiei, când de odată, ca din chiar senin, uă întâmplare neprevădută și ne mai vădută pênă aci schimbă tótă liniscea lui Ipsilanti în cumplită turburare, și îi impuse demisiunea la Pórtă din tihnitul său tron al Țării-Românesci.

Fii săi, beizadelele Constantin și Dumitru fugiseră în Transvania.

Când? cum? de ce?

IV.

Mai mult de cât ori-ce Domn fanariot al țărilor române, Alexandru Ipsilanti avea drept să nu se aștepte din partea fiilor săi de cât la fapte bune, sêvêrșite tóte spre cinstea și bucuria părinților.

Beizadelele Constantin și Dumitru A. Ipsilanti fuseseră crescuți cu tot ceia ce civilizațiunea apuséná și orientálă a secolului XVIII oferia tinerilor mai bun, mai ales și mai strălucitor.

De când începuseră a servi Turciei ca dragomani, Fanarioții se convinseseră că numai prin învățatură ei se vor face necesari Porței, și vor puté mulțami cerințele și caprițiile cele felurite ale Turcilor.

De altă parte, pentru a ține pept atacurilor ce se îndreptău încontră-î, trebuia Fanariotului acel «cap întreg» și acea «minte subțire» de care

vorbesce cronicarul moldoven, — minte bogată în expediente, totdeauna gata a găsi ceva nou pentru a birui pe dușman.

Invățătura cea mai întinsă, cunoștințele cele mai variate, musică și metafisică, algebră și astronomia, istoria și medicina, ténérul Fanariot le studia pe toate cu ajutorul a câte patru-cinci profesori, sub direcțiunea competentă a tatălui său care, în tinerețe, făcuse același lucru.

La 1727, Nicolae Mavrocordat, cel mai deșept pôte dintre toți Fanarioții cari s'aũ prefirat pe tronurile din Iași și din București, redacta pentru prea iubitul său fiũ, Constantin N. Mavrocordat, niște *Instrucțiunĩ*⁽⁶⁸⁾ cari aveaũ s'ĩ servescă drept coronament al studiilor și drept călăuză în viața socială.

Aceste înțelepte *Instrucțiunĩ* se aduceaũ la cunoștința tuturor tinerilor Fanarioți înrudiți de aprópe cu familia Mavrocordaților, când aveaũ s'ĩ iésă în lume și s'ĩ pășescă singurĩ pe calea cea alunecósă și nesigură a vieței.

Autor al unei cărți *de Officiis*⁽⁶⁹⁾, cu destulă experiență de ale vieței, sciĩnd pe degete Orientul și pe Turci, Nicolae Mavrocordat voise, pentru cârma viitoare a fiului său Constantin, s'ĩ pună pe hãrtiã consiliile de mai la vale.

68) C. Dapontes: *Ephémérides Daces*, edițiunea d-lui Legrand Paris, 1881) vol. II, pag. XXI.

69) *Περὶ καθηκόντων βίβλος* (Lipsiae 1722, ex officina Thomae Fritschii).

Dăm dintr'însele vro câte-va.

Nicolae Mavrocordat ȃice fiului său:

«Pórtă-te cu demnitatea care se cuvine unui
«principe; nu vorbi mult și vorbesce cu blândețe.

«Fără supunere nu este viéță, dér, pentru ca
«supușii tēi să te asculte în tote, nu le porunci
«de cât lucruri ce pot face.

«Nu împrumuta înainte de a te fi gândit
«mult.

«Nu zidi palate. Cât eșci domn în țērile ro-
«mâne, ai palate; la Constantinopole, casa părin-
«ților tēi ți-ajunge.

«Nu întroduce obiceiuri seú legi noi. Mergi
«pe calea cunoscută. Nu pune biruri noi.

«Intrébă, consultă, învétă.

«Citesce istoria.

«Alege-ți sfetnici cu băgare de sémă.

«Scrie singur scrisorile importante.

«Ține la curte și 'n funcțiunile tale cât se
«póte de puțină Fanarioți».

Aceste sfaturi, combinate cu învățătura pri-
mită de la Francesi, de la Italiani, de la Greci,
ar fi putut face din tēnerul fanariot un om înzes-
trat cu frumoșe principie de demnitate, de onóre,
de respect pentru aprópele seú, gata a susține
orice discuțiune, obicínuit în fine cu ceea ce, mai
târđiú, Revoluțiunea francesă va numi *Drepturile
omului*.

Ce folos însă!

In fața Turcilor, în relațiunile ce tinerii Fa-

narioți începeau să aibă cu stăpâniile lor îndată ce debutau în viața publică, toate aceste sfaturi ale părinților și aceste învățături ale profesorilor dispăreau la un singur caprițiu al unui pașă său al unei persoane bine vădute în Seraiul imperial.

Zallony⁽⁷⁰⁾ are dreptate, — cel puțin în pasagiul ce cităm mai la vale — când, gândindu-se la Turci, el pune în gura Beiului următoarele cuvinte către Beizadelele sale:

«Copiii mei, nu uitați că noi suntem aci pe
 «pământ jucăriile nestatornice ale norocului; că
 «trebuie să ne gândim fără încetare la loviturile
 «ce dușmanii îndreptă în contra autorității, în
 «contra persoanelor și în contra averilor noastre;
 «că cel mai bun mijloc pentru a reuși este acela
 «de a urma politica fanariotă, — singura busolă
 «care poate să ne cărmuească într'un guvern des-
 «potic ca acesta. Ast-fel a fost și politica prede-
 «cesorilor noștri cari au câștigat în viață-le mare
 «nume și mari bogății. Fără ea, veți întâmpina
 «numai obstacole și numai nenorociri.

«Politica fanariotă vă va arăta cum să com-
 «bateți cu folos pe protivnicii voștri, și cum să-
 «întreceți când veți cere domniile țărilor române,
 «— domniile cari trebuie să fiă totdeauna obiectul
 «ambițiunii vóstre.

70 *Essai sur les Phanariotes ou Fanariotes*, par Marc-Philippe Zallony, dr. en médecine, ancien médecin du grand vizir, de plusieurs pachas et de divers hospodars fanariotes. — Marseille, 1824. — Pasagiul citat se află în edițiunea din 1824, de la pag. 202 înainte.

«Aduceți-vă aminte că trebuie să fiți în fața
«Turcilor stăpâniți voștri, supuși, generoși și elo-
«cincți; că este trebuincios, ba încă folositor să
»fiți tot ast-fel îndatoritori și umili către persó-
«nele curței lor.

«Când intrați în casa unuia din pașii cei mari
«ai Imperiului, faceți mai ântâi uă metaniă; ajunși
«în mijlocul camerei, mai faceți una, descriind un
semicerc pentru a nu masca ușa. Apropiându-vă
«de Luminăția Sa, veți îngenunchia și luând pul-
«pana hainei sale o veți săruta și o veți duce la
frunte în semn de supunere. Luminăția Sa va
«preîntâmpina póte câte-o-dată acéstă onóre. Atunci
veți lua ciucurii sofalei și îi veți săruta ducên-
du-i pe urmă tot la frunte.

«Vă veți scula apoi și vă veți depărta de
Luminăția Sa neîntorcându-i nici-o-dată spatele.
Décă cu vr'un semn pașa vă invită să ședeți,
duceți-vă îndată în vr'unul din colțurile camerei,
puneți-vă în genuchi și uitați-vă cu băgare de
«sémă ca nu cum-va vr'un Turc să fiă la spatele
vostru.

«Décă Luminăția Sa vă întrebă cum vă merge
cu sănătatea, răspundeți-i umilit: *Sărut, Dómne,*
«*praful piciorélor téle*; urmând a'i vorbi, nu mai
«întrebuințați de cât a treia persónă a pluralului⁽⁷¹⁾.

«Décă în odaiă nu se află nimeni asupra că-

71) Obiceiul acesta fusese introdus de ambasadorii străini. — Multă vreme a fost întrebuițat și în țeră de aceia cari țineau să se védă că «sunt de curte».

«ruia să aibă prepusuri, Pașa te chiamă lângă
«dênsul după ce a gonit pe slugi. Atunci e mo-
«mentul, copii mei, să întrebuițăm tótă elocința
și tótă politica noastră pentru a câștiga în tot
«sêu în parte ceia ce am hotărît a cere».

Sfaturi de felul celora pe cari le da fiului
său Constantin, domnul țêrilor române Nicolae
Mavrocordat, învățături de multe sciințe cum li se
da de către învățații profesori aduși la Curtea
Domnului, și 'n fine consiliile de *viva voce* pe
care Fanariotul bătrân și cu experiență le șoptea
șilnic flăcăului care avea să iasă de sub aripa pă-
rintéscă, — tóte împreună se amestecau în mintea
tênêrului, pregătindu-l pentru ori-ce întâmplare.

Intr'un alt studiū vom năzui a urmări pas cu
pas instrucțiunea integrală a tênêrului fanariot din
prunciă și pênă la debutul său în viéta socială.

Pentru subiectul de față credem că este de
ajuns a fi arêtat după Nicolae Mavrocordat și
Zallony cari erau principiile de temelιά ale edu-
cațiunei și ale instrucțiunei fanariote.

Acestea erau și principiile cari predominiseră
în educațiunea și 'n instrucțiunea beizadelelor Con-
stantin și Dumitru, fii lui Alexandru Ipsilanti, Dom-
nul Țêrei-Românesci.

Din căsătoria Domnului cu Ecaterina Moruzi,
fica marelui postelnic Dumitru Moruzi și a Sul-
tanei Mavrocordat⁽⁷²⁾, născuseră acești doui copii,

72 C. Dapontes: *Op. cit.* pag. XXXI. — Sultana Mavrocordat
era fica lui Nicolae Mavrocordat și soră cu Constantin. Prin ea fami-

Constantin și Dumitru, cari în Decembre 1781 erau, după spusa lui Raicevicî (73), cel mare de 18 ani și cel mic de 16,

Cu privire la vîrstă, se amintim un obicei al familiilor fanariote: pentru reușita unei ținte ôre-care, Fanarioții mințeau vîrsta copiilor, când în plus, când în minus, fără nici un scrupul.

Un exemplu foarte elocinte este acela al primei alegeri a lui Const. N. Mavrocordat la tronul Țerei-Românesci, după mórtea tatălui său Nicolae-Vodă. Constantin era de 19^{1/2} ani; Racoviștii, dușmanii Mavrocordaților la Constantinopole, mințiră pe Turci pentru a casa alegerea dîcînd că Constantin n'are de cât 10 ani. (74).

Spunem acestea pentru a pune la 'ndoielă vîrsta pe care secretarul lui Ipsilanti, Raicevicî, în scrisórea ce adreséză maiorului de Frisoni în Transilvania, o recunósce Beizadelelor lui Ipsilanti (75). Constantin numai de 18 ani și Dumitru de 16, pentru corespondența ce vor ține cu împăratul Iosif II și cu toți capii Ardélului, și pentru faptele de cari vorbesce Ath. Comnen Ipsi-

liele Moruzi și Ipsilanti se înrudiră cu Mavrocordații și prin urmare cu multe din familiile boeresci române.

73) Documentele Hurmuzake VII (1750—1818 ; pag. 332. Scri sórea lui Raicevicî către Maiorul de Frisoni, din 29 Decembre 1781.

74) C. Dapontes: *Op. cit.* pag. XXXIII.

75) Lucrul e cu atât mai adevărat cu cât într'ua depeșă a d-lui de St. Priest. ambasadorul Franciei din Constantinopole către Afacerile Străine, din 26 Ianuariu 1782 (*Doc. Odobescu*, II, 1781—1814), vedem că diplomatul frances spune șefului său că Constantin are 19 și Dumitru 17 ani.

lanti, e cam puțin și nu e admisibilă de cât presupunând beizadelelor uă precocitate și uă deșteptăciune extraordinară.

Ori-cum ar fi ênsă, atât Ath. Comnen Ipsilanti în scrierea sa *Μετὰ τὴν ἄλωσιν*, cât și indicațiunile sporadice, răspândite prin scrierile diferiților călători, ne spun că pe tómna, în 1781, Alexandru Ipsilanti, liniscit din afară, bine cu Turcii la Constantinopole, și plăcut țerei pentru politica sa cea înțelptă și milósă, se hotărîse a însura pe fiul sēu cel mai mare, adică pe beizadea Constantin A. Ipsilanti.

Domnul, ȓice Ath. Comnen Ipsilanti, voia sē'i dea de soȓiă pe uă fată fórte frumósă din Fanar. Dómna Êcaterina se 'nvoise de la 'nceput cu acest gânda al lui Ipsilanti. Numai muma Domnului, bêtrâna Dómna Smaranda, nu voi nici sē audă de uă asemenea căsătoriă, și gândindu-se la interesele mai depărtate ale casei Ipsilanților cari aveaū trebuință de rude și de sprijin la Constantinopole, ea propuse pe fica lui Alexandru Calimach, uă fetiță numai de 7 ani.

Lucrurile rēmaseră după voia bunicei, spre juvenila desperare a tēnărului beizadea, care avea sē mai aștepte âncă 5 ani de ȓile, pēnē când fica lui Alexandru Calimach sē aibă vârsta nubilă și permisă de canóne.

Certele începură în casa pēnē acum liniscită a lui Alexandru Ipsilanti. Copii sēi, altă dată ascultători și plini de respectul părinților, o apucară

de vale pe clinul patimilor și tuturor petrecerilor de cari Bucurescii erau bogați și-atunci ca și-acum. Domnul auzind de «rușinea» ce'i făceau copii în toate ȕilele și'n toate noȕtile, nu putea să rămână cu mânele în sên, și când beizadea Dumitru îi spunea în gura mare că, decă pe Constantin l'au condamnat a mai ascepta 5 ani, el va îmbetrâni flăcău ca să facă voia bunicei, — atunci Domnul usa adese-ori în mod prea violent de drepturile ce'i da paternitatea⁽⁷⁶⁾.

Cu cât mergea spre iernă, cu atât beizadelele deveniaũ din ce în ce mai neînfrânați în poftele lor. Adus pe iute de argumentul *flăcăului bêtân*, beizadea Dumitru, ȕice Ath. Comnen Ipsilanti, *ἐκλινεν εις τὰ σαρκικὰ πάθη*.

Atunci, amărât pênă la suflet, Alexandru Ipsilanti 'și aduse aminte că bătaia e ruptă din raiũ și, pentru acêsta, administră câte una, bine condiȕionată, fiă-căreia din lumnatele séle odrasle, ér după bătaia îi închise pe amêndouï câte 20 de ȕile la arest.

Să nu uităm că acești doui tineri fuseseră învăȕați cu tot felul de preceptorï ca Raicevicï, Linchou, Panzini; că erau, cum ne vor spune ei însiși mai la vale, nisce tineri care aveaũ cel puțin *un piccolo principio di onore e di sentimento*; că, la curtea tatălui lor, avuseseră ocaziune să védă

76) Opera lui Ath. Comnen Ipsilanti *Metà tîhν áλωσιν*, pag. 627 și urm.

și se cunoscă diplomați din Apus cari treceau la Constantinople și cu cari beizadelele puteau vorbi despre multe din minunile Apusului.⁽⁷⁷⁾

Și pe acești tineri Alexandru Ipsilanti îi bă-tuse sdravăn și 'i arestase în timp de 20 de zile amenințându-i cu ocna, — *luogo destinato per gli assassini di strada, e non per uomini d'onore come pretendiamo d'esserlo noi*⁽⁷⁸⁾, — dicea Constantin în scrisoarea adresată generalului von Eichholtz.

Lucrul nu mai putea dura ast-fel.

Constantin și Dumitru, luând cu ei două slugi, ómeni de fel brașoveni, părăsiră casa părintescă din București în nóptea de 16 spre 17 Decembre 1781 și mergând întins în sus, spre granița Transilvaniei, apucară pe potecile din spre plaiul Prahovei, «carele cu greu le puteau trece și ȕiua cei «ce se călătoriau în tótă vremea pe dênsele.»⁽⁷⁹⁾

V.

Trei-ȕeci-și-șése de ore trecuseră când Alexan-dru Ipsilanti fu încunoștiințat de fuga fiilor săi-

La moment, deșteptul Fanariot măsură gréua însemnătate a acestui fapt, mai cu sémă în 1781

77) Cum fură buniórá tinerii și diplomații cari trecură prin Bucu-reștii în Maiú 1781. V. Sestini: *Viaggio curioso* etc. etc. (Firenze 1815), pag. 6.

78) Din scrisórea beizadelelor către generelul Eichholtz (Ianu-ariú 1782).—*Doc. Hurmuzake. VII.*

79) Vácárescu: *Istoria Impăraților Olomaní* în *Tesaur*, vol. II. pag. 287.

când din toate părțile se împuiaă urechile Turcilor cu legăturile ce face într'una Alexandru Ipsilanti cu curtea de la Viena.⁽⁸⁰⁾

Și acum, fii săi fug chiar în țările împăratului Iosif II!

Ce argument pentru dușmanii săi!

Văcărescu, martor ocular, și apoi actor de frunte în această dramă care avea să coste pe Ipsilanti tronul Țării-Românești, scrie cu drept cuvânt ;

«Rămaseră părinții acufundați într'o nepovestită
«și jale și mâhnire: și jale, căci pierduse două fii
«ce putea fi pierduți și trupește și sufletește de
«apurarea; și temere, căci se afla domn, și domn
«al împărăției otomânești, și cu toate că prea înaltul
«vizir ce era Izet-pașa în al doilea rând, care în
«rândul ântâiü acesta era ce dedese domnia mai
«sus arătatului Domn, și măcar că mai sus șisul
«vizir n'aü lăsat mișloc de mângâiere și de cinste
«ce nu aü făcut Domnului Ipsilanti, dér vrăjmașii
«se într'armaseră, căci găsiseră îndemnare de vreme
«de a pîri.»⁽⁸¹⁾

Ipsilanti ênsă nu pierdu capul, de și nenocirea căđu asupra-i ca un fulger neașteptat.

Indată ce află de fuga beizadelelor, le trâmise de olac pe Căminarul Ioniță, rudă cu casa domnescă pentru a'i întorce îndărăt. Șciind că ei

80) *Doc. Hurmuzake și Odobescu.*

81) Văcărescu: *Op. cit.* pag. 288.

ajunseseră pe pământul împărătesc, Domnul dede către păzitorul granițelor, generalul von Eichholtz, uă scrisóre cu rugăciunea de a'î încredința pe mâna rudei lor.

În acéstă tristă împrejurare, Raicevici ajută cu credință pe Ipsilanti. Când plecă scrisórea Domnului, el mai făcu una din parte-i către același general și uă alta către maiorul de Frisoni. Într'ambele, Ragusanul diplomat caută a înduioșa pe militarii imperiali și a'î face să dea înderët pe mâna trâmșiilor lui Ipsilanti pe amëndouï fugiți. ⁸²⁾

Beizadea Constantin, ȃice el în scrisórea către maiorul de Frisoni, e un tēnēr ca de vr'o 18 ani: e'nalt, bine făcut, cu pērul blond, fața prelungă. Cel-l-alt, Dumitru, e de vro 16 ani; are fața rotundă, e tot înalt și pare mai robust de cât fratele său. Sunt amëndouï îmbrăcați nemțește, *alla Tedesca*,—și sunt însoțiți de douē slugi de câte 20-22 de ani fiă-care, de fel amëndouē din Brașov.

Ipsilanti vedēnd că beizadelele nu voiesc să se reîntórcă și că, probabil, Căminarul Ionița nu se pricepe în asemenea negociațiuni, fórte delicate din cauza dreptului de asil al Impērației, trâmise în Transilvania pe secretarul său Raicevici, dându-i scrisori către generalul von Preiss din Sibii.

82) Raicevici către Eichholtz, în 29 Decembre 1781 și către maiorul de Frisoni, aceeași dată. *Doc. Hurmuzake VII*, pag. 332.

Cereră, rugăciuni, eternă recunoștință, bietul părinte face și promite tot, numai să-și revadă copiii și să năbușescă la Constantinopole sgomotele cari începuseră să mișue.

Raicevici se oprește la Brașov, comunică la Sibii generalului von Preiss scrisorile lui Ipsilanti, și cere ca tinerii să mai fiă reținuți la lazaretul de la graniță, la Temeș, pînă când afacerea va putea lua uă direcțiune mulțămitoare.

Representanții imperatorului, generalul imperial von Preiss și comandantul Brașovului, generalul von Eichholtz, se arătară animați atît pentru părinte cît și pentru cei două tineri de dispozițiunile cele mai împăciuitoare.

Generalul von Preiss scrise principelui la București pentru a-i cere iertarea culpabililor și stăruiesce, ca și generalul von Eichholtz, pe lângă beizadele a se întorce îndărăt.

Nici vorbă că toate aceste amabilități ce se fac din ordin superior principelui Ipsilanti de către căpeteniile militare ale Transilvaniei, erau interpretate la Constantinopole în modul cel mai păgubitor pentru veda de care Domnul se bucura d'atîta ani de zile.

Cu totă protecțiunea marelui vizir, Alexandru Ipsilanti simțea tronul că i se sguđuie la București. Cunoscea pe Turci și scia foarte bine cît e de trainică favórea lor!

Pe cînd în capitala țerei jalea și grijele erau la culme, beizadele Constantin și Dumitru stau

la Temeș în frecventă corespondență cu cei doi generali din Brașov și din Sibii, și cu M. S. Iosef II de la Viena, esplicându le tuturor causele fugei lor și făcând într'una apel la simțimintele creștinesci și de onóre ale Curței imperiale.

Generalul von Preiss spusese de la început lui Raicevici, că, fără inalt ordin, el nu va puté nici măcar atinge pe beizadele. *Per salvar il sacro rifugio imperiale*, generalul von Preiss nu va face nici uă mișcare, așteptând de la Viena hotărîrea ce se va lua în urma trămiterei raportului său.

În timpul acesta, negocierile urmau între beizadele și secretarul princiar, Raicevici, față fiind la ele adjutantul generalului von Eichholtz și comandantul pasului Temeș. Constantin A. Ipsilanti discuta punct cu punct tóte obiecțiunile lui Raicevici și aréta Ragusanului că tatăl lor tot avea să'si dea demisiunea chiar decă nu fugiau dênșii. Decî, conchidea hotărît ténêrul beizadea, paguba nu e mare, și cauza ei nu suntem noi.

După sfîrșitul acestor discuțiuni cari nu duceaú la nimic, Beizadelele scriaú Impêratului—nici mai mult, nici mai puțin—și înșirându-i aceleași argumente pe cari le expuneaú lui Raicevici, adresaú scrisoarea *A Sa Majesté Imp. Reg. et Apostol. Ioseph Second à Vienne*.

În ultima intrevedere ce mai avură la Temeș, Raicevici schimbă tonul discuțiunei și, după ce le spusese că cu blândețea nu mai merge, le anunță că el plécă la Viena, pentru a reclama direct la

tronul imperial și pentru a cere Impăratului să-î ridice cu forța din Transilvania.

Beizadelele nu se speriară. Intraseră în horă, trebuia să jöce. Linchou⁽⁸³⁾ le spusese când îi învăța franțuzește că *«quand le vin est tiré, il faut le boire.»*

Beizadea Constantin scrisese ierăși Impăratului cerându-i permisiune a veni la Viena, pentru a răspunde lui Raicevici în fața Majestății Sële. În așteptarea scrisorilor imperiale, tinerii principii se anostiaă de mörte la pasul Temeș,—un adevărat pustiü.

Desilusiunile începură. Beizadelele cari nu dösiseră din București pentru a popula pustiul cu persönele lor, scriseră generalului von Eichholtz și 'i cerură voiă să 'i lase a veni cel puțin pêne la Brașov. În acéstă scrisöre (Ianuariü 1782), tinerii principii enumără cauzele pentru cari aü fugit din casa pärintescă.

Le traducem textual :

1) Neînduplecata dorința ce avem de a servi pe M. S. Impăratul, cu tot ce putem, gata fiind a sacrifica pentru numele său tot, pêne chiar și viéta nöstră.

2) Că un om în Turcia, de nu e Turc, e disprețuit, lipsit de orî-ce privilegiü, privit ca un

83) Acesta fusese profesorul pentru limba fracesă al beizadelelor. Era un Marsiliez. Fratele său fusese omörît la Constantinopole. El a murit în București în luna Septembrie 1781. Vom reveni într'un alt studiü asupra acestui curios personagiü.

rob, fi6a principe, fi6a boer, fi6a mojic. Ac6est6a singur6a cauz6a este, cred, suficient6a pentru un om care posed6a un 6re-care principiu de on6re și de sentiment.

3) Un om în Turcia nu p6ote fi sigur de nimic, nici chiar de vi6ta sa, fi6a de face bine, fi6a de face r6eu. Pe fi6a-care 6i se v6ed principii și particulari omor6iți s6eu sp6andurați, f6ar6a s6e fi greșit într'un nimic, ba chiar dup6a ce au f6acut bine.

4) Marea iubire ce avem pentru frumoșele litere, lucru care nu se p6ote c6aștiga într'acele ț6eri din lipsa de 6omeni demni și instruiți, cum a fost abatele Panzini, de felul c6arui6a n'am mai putut afla pe urm6a un om înv6ețat și înțelept ca s6e ne folosim întru ceva.

5) Traiul crud și f6orte puțin demn de noi cu care ne tract6a p6arinti6a noștrii, aș6a în c6at mai mult sem6enam a fi robi, 6er nu copii ai Principelui.

Cu privire la întrebarea pus6a de generalul von Eichholtz, d6ec6a fuga lor în ț6er6a str6ain6a nu va pricinui grele neajunsuri lui Alexandru Ipsilanti, Beizadelele r6espund hot6arit: *nu!*

1) pentru c6a Principele ș6i-a f6acut datoria tr6amit6end lume dup6a noi s6e ne prind6a, 6er acum, de va voi, va put6e s6e ne c6er6a prin miđlocirea Porței.

2) pentru c6a se bucur6a de mult6a considerațiune în Turcia, aș6a c6a nimeni nu se va g6andi c6a el ne-a sf6atuit s6e fugim.

3) pentru c6a are mulți prieteni at6at în Constantinople c6at și în cele-lalte ț6eri ale Turciei.

Cu toate aceste elocințe și stăruitoare scrisori, beizadelele nu primiauă voia de a veni la Brașov.

Cerură serviciu în armata imperială. Nu li se dede nici un răspuns. Așteptară.

În țără bietul Domn nu scia cărui sfânt să se mai închine. Scrisori, sfaturi, în cele după urmă, pêne și blesteme, trămise de toate fiilor săi. Nimic nu'i prii. Beizadelele rămaseră neclintite în hotărârea lor.

Ipsilanti cercă înfine trimiterea unei deputațiuni în cap cu mitropolitul Grigore. Deputațiunea era compusă din episcopul Rîmnicului Filaret, din banul Dumitrake Ghica și din marele spătar al țerei, deșteptul Enăchiță Văcărescu. Ea plecă din Bucuresci la 26 Decembre 1781 și se îndreptă spre pasul Temeșului, la Lazaret. Nu putură face nimic, nici la Temeș, nici la Brașov cu generalul von Eichholtz, nici la Sibii cu generalul von Preiss și cu guvernatorul Transilvaniei, baronul de Bruckenthal.

Cei-l'alți membrii ai deputațiunei, afară de Văcărescu, se'ntórseră în țără lăsând pe marele Spătar să plece la Viena, pentru a negocia de-adreptul cu Impăratul reîntórcerea beizadelelor fugite.

Afacerea luă nisce proporțiuni neasceptate.

La Viena, tractată de Văcărescu cu principele Kaunitz, marele cancelar al curței imperiale,

și cu comitele de Cobenzel, fuga celor două beizadele deveni uă afacere de mâna ântâiũ.

Văcărescu la Brașov și la Sibii văđuse îndată că generalii von Preiss și von Eichholtz se tem a se atinge de dênsa, cređând că cine scie ce secrete de Stat sunt amestecate în fuga celor două beizadele.

«Înțelesei, đice boerul român vorbind de generalul von Eichholtz, că tréba eșise din mâna lui».

La Viena, Kaunitz și Cobenzel se convinsérã prin argumentele lui Văcărescu că «nu este vr'un mister la miđloc». Dér pêně când sě ajungã diplomaii Austriei la acéstã convicțiune, câte sgomote și câte șópte nu circularã pe la miniștrii străini, acreditați pe lângã Curtea din Viena!

Posițiunea lui Ipsilanti în România, preferința veditã ce el acorda de la uă vreme încóce politicei austriace, făceaũ plausible tóte suposițiunile.

De altã parte, miniștrii puterilor străine din Viena văđând pe Văcărescu că are dese întrevederi cu principele Kaunitz și cu comitele de Cobenzel, îndată își închipuirã că este ceva de mare însemnătate la miđloc; că Iosif II și cu Caterina Rusiei pregãtesc Turciei ierãși una din acele surprinderi cari aduceaũ nenorocita împărãțiã pêně la marginele prãpastiei; și că în fine fuga beizadelor nu e de cât un pretext pentru a grãbi soluțiunea problemei.

Francia mai mult de cât cele-l'alte puteri creștine era interesatã ca sórta Turciei sě nu se

alégă fără scirea și consimțimentul ei. Ludovic XVI era convins că politica Austriei cu Turcia și cu Rusia este obscură și falsă, și din partea ei ca și din partea Rusiei se ascepta la ori-ce.

Ambasadorul său din Viena, D. de Breteuil, căută să descósă pe Văcărescu și pentru acésta fu cu boerul român de uă politețá și de uă amabilitate extraordinare. Intr'același timp, colegul D-lui de Breteuil, D. de Saint-Priest din Constantinopole raporta la Viena ambasadorului tot ceia ce auđia despre Ipsilanti și fii săi în Constantinopole, pentru ca în negociațiunile sale cu Văcărescu, D. de Breteuil să nu sufere de lipsă de aménunte.

Toți miniștrii străini din Viena se interesaū de acéstă afacere, pentru că toți presupuneaū cu multe probabilități că fuga beizadelelor Constantin și Dumitru Ipsilanti nu este de cât preludiul altor evenimente mult mai însemnate.

Documentele nu spun când și cum tinerii principii fanarioți căpëtară permisiunea de a părăsi pustietățile de la Temeș și de a porni să vină la Viena.

Avem însă destule scrisori din acelea ale cavalerului Herbert de Rathkeal, ale comitelui de Saint-Priest, ale baronului de Breteuil, ale principelui Kaunitz și ale Ministerului Afacerilor Străine din Paris, din cari reese lámurit că, decă Turcii nu se supërară pe Curtea de la Viena în cestiunea fugei beizadelelor, Fanarioții în cap cu Ip-

lanti, acum demisionat și așteptându-și copiii să se reîntorcă la Constantinople, erau făcuți foc pe M. S. Iosif II și pe cancelarul său, principele Kaunitz.

Prin ast-fel de fapte Fanarioții vedeau foarte bine cât de mult perdeau în ochii Turcilor. Strânse și multe relațiuni cu Apusul, viziri ce mai decepti nu permiteau nici dragomanilor nici principilor din Iași și din București. Kaunitz ne trimițând acum cu forța pe beizadelele înderēt în Turcia, pașalele Porței aveau drept să dică: obiceiul acesta de a fugi la ghiauri va face dîră. Un Fanariot va trăda ș'apoi, ca să scape de pedepsă, va dispăre în țările Apusului. Ast-fel de pagube trebuie preîntâmpinate, își diceau pașalele.

Fanarioții pricepură cu desceptăciunea lor obicinuită și 'ndată ce Alexandru Ipsilanti sosi în Constantinople, se puseră cu toții pe lucru la miniștrii străini, și 'n deosebi la acela al Austriei pentru a grăbi întorcerea beizadelelor. Era vorba de siguranța tuturor.

Tinerii ênsă, ajunși acum la Viena, nu aveau ca părinții lor, vreme de a cântări cu grijă și înțelepciune aceste cuvinte și urmările lor, ci se puseseră pe datorii, — după cum probază documentele mai târziu.

Voiaș din Viena să plece spre Paris. D. de Saint-Priest anunță din Constantinople la Viena pe d. de Breteuil și pe Ministrul Afacerilor Străine din Paris despre acéstă hotărîre.

În urmă însă părăsesc și ideia de a visita Parisul și pe aceia de a se plimba prin Italia și se reîntorc în Constantinopole la casa părinților — cari, istoria nu spune, decât au tăiat vițelul cel gras pentru a serba revenirea lor, seú decât Alexandru Ipsilanti le-a administrat aceiași corecțiune care, în Decembre 1781, îi făcuse să'si iea tãlpãșița spre pasul Temeșului în Transilvania.

Beizadea Constantin și beizadea Dumitru, ajunși în Constantinopole, scriú principelui Kautitz pentru a'i mulțami de ajutorul și părintescele sfaturi ce el le-a dat în Viena.

Și 'n urmă, uitând tóte planurile și ideile apusene ce aveau, intrară în hora vieței orientale, în competițiunile și intrigile cari alcãtuiau cea mai bună parte din vieța unui Fanariot pretendent la tronul țerilor române.

Istoricul va întâlni pe Costantin pe tron în Bucuresci și în Iași.

Dumitru se va stinge de tẽnér, — fără a fi avut măcar norocul de a «ajunge flăcăú bêtrân» — cum striga tatãlui seú în ajunul acestei fugi pe care d. de Saint-Priest o numesce «singulară».

Pentru istoria țerilor române, acest episod din istoria domnielor fanariote își are însemnãta-tea sa.

Fuga fiilor lui Alexandru Ipsilanti este una din primele cãlătorii pe cari Fanarioții le fac în centrul Europei, nu pentru studiul medicinei seú

filosofiei, cum de mult încă, tineri studenți, ei făceau asemenea călătorii la universitățile Italiei, la Pavia, la Bologna, la Venezia, ci pentru dorința de a vedé și chiar, decă cu puțință le-ar fi fost, de a se stabili în acele țări despre cari citeau și li se spuneau atâtea și atâtea minuni.

Înainte fiilor lui Alexandru Ipsilanti se numără pe degete Români și Fanarioții cari mai fuseseră prin Francia și prin Germania. Un Moruzi era prin Transilvanja tocmai când beizadelele se anostiau la Temeș. După ei, călătorii în centrul și 'n nordul Europei deveniră din ce în mai numeroși. Principatele române nu mai tură isolate de cele-l'alte țări ale Apusului ca cu un fel de zid al Chinei. Ceia ce omenirea câștigase în Italia, în Francia, în Germania, ei aduseră în Turcia și 'n România, și căutară a altoi când mai bine, când mai rău, ceia ce importaù din străinătate. Puține lucruri se prinseră ; curentul însă începuse. Timpul avea să'l împuternicéscă și să'l transforme conform geniului național atât în Grecia cât și în țările române.

NICOLAE P. MAVROGHENI

Vânturile toate
Intr'ele se bate ;
Iar eă, la miđloc,
Al'tuturor valurı,
Ca munđı și ca dealurı,
Ardic stând pe loc.(1)

I.

De la 1774 și pênă la 1786, adică în timp de 12 ani, Țera-Românescă își petrecuse viața în linisce și în pace.

Sub Alexandru-Vodă Ipsilanti, sub Nicolae Constantin Caragea-Vodă, care domnise numai un an și jumătate, și sub Michail Constantin Șuțu-Vodă, care domnise două ani și opt luni, nici răsboiū cu Austria, nici răsboiū cu Rusia; linisce în tóte părțile, linisce la Pórtă, linisce în cele

1) *Zilot Românul*, în *Revista pentru Istor., Archeolog. și Filologia*. (vol. V, fasc. 1. pag. 70.—Tocilescu: *Cronica lui Zilot Românul*).
Cu aceste primitive dér adênc-simșite versurı se zugrăvesce minunat starea țărilor române în timpurile ce studiăm.

două capitale române. Beii se urmau regulat unul după altul, și tot regulat încasau veniturile acestor două rîvnite moșii, resplătindu-se cu despoierea internă pentru serviciile ce ei ne făceau nouă și Turciei în politica externă a Europei, atunci pentru Pórtă și mai cu sémă pentru țerile române mai primejdiosă de cât orî-când.

Caterina II domnia în Rusia; Iosif II încurca la Viena seculara politică autocratică și feudală a casei de Habsburg cu umanitarismul său reu înțeles, și fără noimă altoit în putredul edificiu imperial; la Berlin, acela pe care cei mai mulți istorici 'l numesc *cinicul de geniū*, marele Frederic II, pênă la mórte (1786) învêrtise pe degete și pe vecinî, și pe aceia care nu avuseseră deosebita fericire de a fi alături cu statele séle⁽²⁾, și se grăbise în dese rînduri a oferi cu uă estremă generositate când Caterinei, când lui Iosif II Moldova și Țera-Românescă. Succesorul său, Frederic-Wilhelm II și cu ministrul său, comitele de Herzberg, vor urma în Orient întocmai aceiași liniă diplomatică.

Francia lui Ludovic XVI continua ca și sub Ludovic XV, a 'și perde din ce în ce mai mult sărta și a se prăbuși din ce în ce mai iute spre prăpastia către care, âncă de la 1756,—de când cu tractatul împêrătesei Maria-Theresia cu Dómna

2) Scrierile duceluī de Broglie: *Frédéric II et Marie-Thérèse* (Paris, 1883, 2 vol.); *Frédéric II et Louis XV* (Paris, 2 vol. 1885) *passim*.

de Pompadour — diplomația francesă o împingea într'una, și de care o va scăpa numai sguduitura formidabilă a Revoluțiunei francesse și a imperiului lui Napoleon I. Italia cădută și Espania smerită se uitaū nepăsătoare cum Anglia își pironesce cu nesățioasă poftă lacomiī sēi ochi spre Turcia și alte vînături mediterane.

Se simția în tótă lumea că are să fiă ceva; se judecaū tóte evenimentele ca preliminare; totul era considerat ca provisoriu și se făcea în vederea unui alt-ceva necunoscut. Rēsbóie, negociațiunī, apropiări și alianțe n'aveaū nimic definitiv într'ēnsele.

Inconscient ca reformele lui Iosif II în Germania, ca rēsbóiele Rușilor în contra Turcilor, ca pofta de învățatură a Grecilor subjugați și ca mișcările încete ale boierilor din țerile române, — conscient ca lucrările enciclopediștilor în Franca, ca cercetările filosofilor în Germania, ca strigătul de libertate și independință al Statelor-Unite în America, — lumea întrégă se pregătea pentru ceia ce avea să fiă, luându-și un vecinic adio de la trecutul bun pēnē la uă vreme.

Rușii se resboiseră și se vor mai resboi încă, voidn a bătători pentru dēnșii drumul istoric al Bizanțului; dér nu vor face cu sângele lor de cât a deștepta, prin spaīma și inverșunarea luptelor, consciința adormită a Greciei, a Serbiei și a României. Iosif II credea că 'și întăresce puterea sa personală în paguba Papei, a nobilimei

germane și a trufașilor magnați ai Ungariei; d'ér nu va face de cât ca popóarele imperiului său, legate slab atunci ca și acum prin pomposul *viribus unitis*, să se cunóscă pe ele înseși și mai bine ca pe trecut.

Intocmai ca templul de la Atena care, în vremea apostolului Pavel, era închinat *Deo ignoto*, «Dumneșeului necunoscut», tot ast-fel munca Europei, într'a doua jumătate a secolului XVIII, de la 1750 și pînă la 1789 și următorii, era tótă, — repet: când conscient, când inconscient, — pentru acel *ceva* necunoscut care, la urmă, după cu-tremurul Revoluțiunei franceze, se văđu de 'ntréga lume că este libertatea modernă cu corolarele superbe ale progresului, cu drepturile omului, cu frăția între popóre.

În țările române, boierii cari citeau și cari puteau să judece, pricepeau și nu pricepeau că este să se facă ceva, că trebuie să vină de sus său de alt undeva uă schimbare în tot și 'n tóte.

Ca totdeuna, în trecut și 'n presinte, prin fatalismul propriu firei orientale, ei lăsaū să se desfășure evenimentele đicându-și ca odinióră Miron Costin: «*nu sunt vremurile sub cărma omu-lui, ci bietul om sub vreme*». — Se mișcaū agale-agale și după poftă, întreținēnd relațiuni cu Ru-șii, cu Nemții și, ca și Grecii, cu mulțimea stră-inilor cari străbăteaū acum țările nóstre venind de prin tóte părțile. Sciaū despre *Musiū de Voltaire*

cu t^otă anatema patriarhului din Constantinople; învățau cu Grecii anticitatea greco-romană; cercetau și strîngeau de prin mănăstiri și mitropolii documentele țerei, vechile hatișerifuri și firmanuri cari mărturiau drepturile imprescriptibile ale patriei⁽³⁾; citeau gazetele străine și le plăceau cu vîntările entusiaste ale dascălilor greci și adimenirile emisarilor ruși ai Caterinei.

Cînd un Rhigas⁽⁴⁾ făcea să scânteie cu elocința-i iresistibilă înaintea ochilor lui Emanoil Brâncovenu și fratelui acestuia, Nicolae, timpul în care boierul român va pute privi drept și mîndru cialmaua unui pașă, frunțașii țerei simțiau în vinele lor ca un fel de căldură pornitoare spre fapte mari. Entuziasmul dura însă cât și ecoul cuvintelor. Firea își relua mersul ei regulat, a lene și moliu. Boierul se mișca 'n cadență după Vodă și după Turci.

Două-spre-zece ani de intrigă fanariote, două-spre-zece ani de suferințe ușore îi învățaseră cu această stare de lucruri. Se mulțămiau a face teorie, a dori în mod platonice uă vieță mai bună, a lucra inconștient la pregătirea aceluși *ceva* ce era să vină, și pe care Orientul nu'l presimțea precum îl presimțiau filosofii Franciei și Germaniei, lup-

3) Le vor arăta principelui de Coburg. V. *Magaz. Istor.* vol. I. *Biografia Spătarului Ion Cantacuzen*, de Nic. Bălcescu, pagina 197 și urm.

4) Perrhevos, biograful lui Rhigas, citat de Ubcini în studiul seu *La Grande Carte de la Grece par Rhigas*, publicat în *la Revue de Geographie* Paris, 1881, pe luna Aprile, pag. 241.

tătorii Statelor-Unite ale Americii și parlamentarii Angliei.

Linisce în boieri; linisce în neguțători, ale căror *bresle și cumpanii*⁽⁵⁾ lucrau în pacea cumpărată cu bani de la fiă-care Domn fanariot; linisce între țărani care plăteau cât puteau, și apoi mai plăteau când nu mai aveau.

De răsboiū între cele trei puteri, *förte prietene*, Turcia, Rusia și Austria, nu era nici vorbă în popor și în boierii cei mici.

Ipsilanti plecase de bună voiă din cauza poftii fiilor săi de a vedé *Beciul* său «Viana»; Nicolae Constantin Caragea căduse ușurel prin intrigile Dragomanului Mihalache Șuțu care veni în locu-i, ier acesta plecă din București tot fără supărare și cu neclintita speranță că se va reîntörce.⁽⁶⁾

Nici uă turburare, nici uă schimbare. Fiă-care cum venia, cerea parale cât mai multe. Li se da din destul, și erau ómeni cum se cade. Pungile cari se versau cu sutele în haznaua domnescă îi făceau cinstiți și miloși. La ordinele Turcilor de a trămite zaharea, când d'un fel, când de trei feluri, pe la diferitele serhaturi⁽⁷⁾ de pe marginea Dunării (la Nicopole, Brăila, Giurgiu,

5) *Tesaur de Monum. istorice*, tom. 2, pag. 303 și urm. și pag. 345 și urm. *Condicele* lui Const. A. Ipsilanti și Ion Caragea; diferite chrisóve și hárții.

6) Fotino: *Istoria Daciei*. — Documentele colecțiunilor Hurmuzake și Odobescu la anii 1782—1786.

7) I. Văcărescu: *Istoria împăraților Otomanii*, în *Tesaur de Monum. ist.* vol. II, pag. 292.

Rusciuk și altele) Nicolae C. Caragea și Mihalache Șuțu căutaŭ a economisi cât mai mult bogăția țerei, nu dóră pentru-că li-era milă, ci pentru-că țineaŭ ca acei bani să intre în punga lor, iér nu într'aceia a nesăturaților pașale de la serhaturile dunărene. Eî luaŭ și luaŭ într'una, dér, după chiar mărturia contimporanilor, «dăjdiele raelelor nu prea erau grele» și «eftinătatea lor era la tóte». ⁸⁾

Décă, în țeră, Fanarioții ca Ipsilanti, Caragea și bătrânul Mihalache Șuțu nu făceaŭ politică internă de cât pentru a'și mări veniturile cât putea țera să ducă și să dea, apoi, atât în țeră cât și la Constantinopole, politica lor esternă, sciința lor despre cele ce se petreceau în Europa, erau minunate, erau atât de avute în amănunte, în rapórte complete și în ipoteze meșteșugite despre intențiunile cutărei și cutărei puteri, în câț rare-ori se întâmpla ca uă afacere să se plămădescă pentru Orient, fără ca Fanariotul, domnitor la Iași séu la Bucurescî, să nu o sciă pe tótă séu, cel puțin, să nu sciă ceva despre dênsa prin rudele, prin agenții și prin spionii săi.

Și se scia, între 1782 și 1786, se scia fórte bine cum aŭ de gând să se pórte Rusia și casa de Austria cu Turcia și principatele dunărene. Se scia atât de bine, în cât pênă și modestul Dio-

8) Dionisie Eclisiarcul: *Cronograful Țerii-Românesce*, în *Tesaur. de Mon. ist.* vol. II, pag. 168.

nisie Eclisiarcul înregistră⁹⁾ fapte, ise și negociațiuni pe cari, în parte și une-ori în tot, le certifică documentele oficiale, ai publicate.

În diplomațiă a fost tari Fanarioții. Prin felul lor de a conduce politica esternă a Turciei, ei a reușit să pună la Carpați și la Nistru uă stavilă seculară, să oprescă cotropirea și sfâșiarea imperiului Sultanului într'un timp când cestiunea ecuilibrului era încurcată, când axa alianțelor fusese scosă din locul unde o înfipseseră Richelieu și Mazarin și când, prin urmare, uă împărțire a Turciei ar fi fost primită de Europa cu îmărmurita nepăsare, cu care se primiră succesivele împărțiri ale Poloniei.

Să 'negrim tabelul politicei interne a Fanarioților cu colorile cele mai mohorite; să numim administrația lor uă neîntreruptă despoiare, infamă și cumplită, ca a lui Verres în Sicilia și ca a lui Warren Hastings în Indii; să'i arėtăm ca arendași fără inimă ai unor țeri cari îi ațitaă și mai mult prin nesfârșitele lor bogății. Vom fi, póte, în adevăr. În schimb însă din studiul documentelor, din judecarea critică, nepărtinitore și luminată a evenimentelor, a cauzelor și consecințelor lor, din mersul negociațiunilor în cari țerile române jucaă ca mingile pe hărtiele diplomaților, negociațiuni la desăvârșirea cărora totdeuna Fanarioții a luat parte, fiă ca Domni ai Moldovei și ai Țerei-Ro-

9) În *Cronograful* mai sus citat.

mânesci, fiă ca Dragomanî,—din tóte acestea va apare în deplină lumină un merit, pe care adevărul și dreptatea nu ne permit a'l răpi Fanarioților. Să li se recunóscă, fără restricțiune, că aũ fost diplomați, că aũ servit Turciei și țerilor române, servindu-și, bine înțeles, interesele lor proprie. Oropsirea de altă dată trebuie să cadă; căci, dacă pricepem pênă la un punct pentru ce, în epoca sentimentală a istoriei române, se înegriaũ Fanarioții în tot și în tóte, astăđi cuvintele, cari se puteaũ pricepe atunci, nu mai pot avé rațiunea lor de a fi. Astăđi, căutăm adevărul, și nimic alt de cât adevărul. Orî-ce cercetător cată s'și aducă aminte de cuvintele lui Zilot Românul, care nu se putea opri de a spune adevărul pe față și fără ocóle atât străinilor Greci, Ruși și Nemți, cât și fraților s'ei :

Istoric sunt, n'am frate,
N'am rudă, n'am vecin;
Stăpân am pe-adevărul,
Lui cată s'ă mă-închin⁽¹⁰⁾

Acum, între 1782 și 1787, cine cunoscea mai bine pornirile Rușilor și Nemților, decă nu Fanarul cel domnitor în Bucuresci și'n Constan-

¹⁰⁾ B. P. Hásd'eu: *Cronica lui Zilot Românul* (Bucuresci, 1884, pag. 88.

tinopole? Cine deschidea ochii Turcilor și cine arăta boierilor români în cotro bat prietenia și slujbele Rușilor și Casei de Austria, decât nu Domnii fanarioți cari sciaū pe de rost, în adevăratul lor înțeles, toate aceste bunătăți?

Câți dintre boieri și dintre cei cari scriaū cronice nu ghiciaū ce vor să facă Rușii cu Turcia și cu Constantinopole?⁽¹¹⁾ Fanarioții ênsē sciaū și pricepeaū totul. Când, înainte de a fi propus (1783 și urm.) lui Iosif II, faimosul său proiect de desmembrare a Turciei, Caterina scria lui Voltaire despre «umanitarele și filosoficele sēle planuri»,⁽¹²⁾ aceste planuri, acest proiect, *proiectul grec*, eraū în parte cunoscut de Fanarioți.

Cunoscuseră odinióră proiectul Disloway, magnatul ungur de la curtea pribégă a lui Francisc Rácoczy, proiect care consista a face pentru Ungurii un regat compus din Țera-Românescă, din Moldova, Bucovina, Transilvania și Ungaria⁽¹³⁾, — cunosceaū acum *proiectul grec*, al marelui și nesățioșei Caterine care, tocmai într'aceste timpuri, înainte de a intra ea în luptă, ațâța pe destronatul Kan al Crimeei să iea Stambulul Sultanelor, — și apoi să i-l dea ei, cum îi dedese Crimeia.

11) Ienăchiță Văcărescu, Zilot Românul, Dionisie Eclsiarul, Pitarul Hristache, toți cronicarii moldoveni de la Niculcea încōce, ier în al doilea rând, boerii români, în special cei exilați de Mavrogheni, și despre care vom vorbi mai la vale.

12) Corespondența lui Voltaire; ediția Garnier.

13) Odobescu: *Documente* (din archiva ministerului afacerilor străine din Paris), în colecțiunea *Hurmusake*, supl. I, vol. I, pag. 483, doc. DCCIV; data: 12 Dec. 1732. — V. și primul studiu dintr'acest volum.

Petersburgul comunicase Vienei următorul proiect⁽¹⁴⁾ :

«Am lucra împreună pentru a ridica, între cele trei monarhii, rusă, turcă și austriacă, un stat intermediar, independent de fiă-care din aceste trei puteri, care ar fi alcătuit din Moldova, Valachia și Basarabia⁽¹⁵⁾ și care, sub numele de *Dacia*, ar avea un suveran de religie greco-ortodoxă. Rusia ar lua Ociakov, tot litoralul dintre Bug și Dunapru, și vre-o câte-va insule în Archipelag.

«Austria 'și-ar anexa provinciile turcești cari îi sunt vecine. Déca războiul pe care Rusia și Austria 'l-ar face în contra Turciei ar fi urmat de biruință completă, așa ca Sultanul să fiă gonit din Constantinople, atunci s'ar restabili vechiul imperiū grec în deplină neatârnare și s'ar ridica pe tronul imperial al Bizanțului marele Duce Constantin Pavlovici, care ar renunța la toate drepturile séle asupra coronei rusești.»

Iosif II primise proiectul și, probabil, la 'ntrevederea ce avu cu împărătesa Caterina la Cherson (1786) propuse următoarele amendamente la *proiectul grec*, cântat de Voltaire în scrisorile séle.

14) Alf. Rambaud : *Histoire de la Russie* (Paris, 1879), pag. 492; cf. Louis Leger : *Histoire de l'Autriche-Hongrie* (Paris, 1879), pag. 381, precum și diferite documente din colecțiunea *Hurmuzake* și *Odobescu*.

15) Prin Basarabia, Rușii înțelegeau pe 'atunci actualul guvernământ de Herson.

Pe lângă Serbia, Bosnia și Herzegovina, Iosef II mai cere și posesiunile venețiane din Dalmația, ér în schimb, ȕicea el, Veneția sã primescã Mo-rea, Candia și Ciprul.

Vom da, ȕicea generósa Caterina, vom da câte ceva Franciei, și Angliei, și Espaniei, pentru ca tótã Europa creștinã sã profite de desmembrarea Turciei pãgãne.

Iosef II voia și nu voia. Nehotãrit ca totdeuna și'n pace, și'n resbel, împãratul-filosof nu se opria cu voința la nimic sigur. Dupã ce discutase cu Caterina la Cherson împãrțirea Turciei dupã *proectul* ce espuserãm mai sus, el ȕicea d-lui de Ségur, ambasadorul lui Ludovic XVI de la Petersburg :

«Constantinopole va fi totdeuna mërul de discordiã între puterile europene cari, numai pentru acest singur orași, nu vor voi sã'mpartã Turcia. Am consimțit la cesiunea Crimeei, dér nici uã datã nu voiũ suferi ca Rușii sã se instale la Constantinopole; mai bine voiesc a vedé acolo turbanele ienicerilor de cât cãciulele cazacilor.»

Tóte aceste vederi și negociațiuni ale celor douë curți imperiale, Fanarioții le cunosceaũ. Sunt în colecțiunea «*Hurmuzake*»⁽¹⁶⁾ rapórtre ale spionilor lui Nicolae C. Caragea, cãruia, âncã din Ianuarium 1783, i se comunica planurile Rusiei și

16 Vol. VII (1750—1818. doc. CCXXXVI și altele.—Cf. cu scrisorile abatelui *Ayala*, un alt agent al lui Nicolae C. Caragea la Viena.

Austriei în cestiunea Turciei și principatelor dunărene.

Mai cunosceaŭ Fanarioții și nu uitaŭ a zugrăvi și înaintea Turcilor, atât în conversațiunile ce aveaŭ la Constantinopole cu Vizirii și cu Reiss-effendi în calitate de dragomanî, cât și'n rapórtele ce trâmiteaŭ la Pórtă despre politica europeană, ca Bei ai țerilor române, — mai cunosceaŭ, dicem, Fanarioții și planurile unei alte puteri care voia, pe la 1741, să intre cu d'a sila în Orient și, cu cărțile ce ar fi jucat la Iași, la București și la Constantinopole, să'si facă jocul său în Silesia, la Viena, în Bavaria, la Londra, Paris și Petersburg.

Acéstă putere era Prusia.⁽¹⁷⁾

Frederic II, cel mai mare rege, căpitan și diplomat, pe care Europa secolului XVIII l'a avut în cetele suveranilor săi; Frederic II care a zidit din temelie și pêne aproape de vârf Prusia și colosala ei mărire cu atâta măiestrie în cât chiar și Napoleon I n'a reușit în iurușu-i vijelios să'i sdruncine clădirea, — Frederic II face tot, de la anul mai sus arătat, pentru a fi represintat la Constantinopole și a lua și el parte pe țermurile Bosfo-

17) Peste 25 de documente în colecțiunile *Hurmuzake* și *Odobescu*. Cf. studiŭ publicat în *La Revue des Deux Monaes* (Paris, Aprile 1883) pag. 661—680, sub titlul *La politique prussienne en Orient au XVIII-eme siècle*, și care este făcut ca recensiuine a unei cărți polone *Sejm Czteroletni, napisal x. Waleriam Kalinka* «Dieta de patru anŭ» de abatele Kalinka, — Léopol 1881).

rului, la combinările și negociațiunile multicolore cari înrîuriau apoi asupra afacerilor europene.

Și vedeți joc al sôrtei și ciudată potrivélă a împrejurărilor!

Introducătorul lui Frederic al Prusiei la Pórtă, în țările române, în politica orientală a Europei, este un Domn român, un fanariot, un Ghica,¹⁸ pe care Frederic l'aprețuia căci 'l scia deștept. Și pentru prietenul lui Voltaire, pentru suveranul care 'și bătea joc—și cu drept cuvânt—de diplomația francesă a secolului XVIII, și amărea pe Maria-Theresia, și numia pe Unguri *la racaille hongroise de Marie-Thérèse*,⁽¹⁹⁾ și aducea pe Anglia și pe Rusia, fără ca ele să voiéscă, în apele politiceie séle, Frederic II nu se lua și nu sta la vorbă de cât cu ómeni deștepți.

Nu intrăm în amênuntele politiceie prusiane la Bucuresci, la Iași și la Constantinopole; ele nu intră în cadrul acestui studiũ. Lăsăm pentru uă altă cercetare espunerea peripețiilor acestui nou spectacol, pe care cel mai meșter dintre toți artiștii încoronați ai secolului trecut⁽²⁰⁾ 'l dede în țările Răsăritului europén, în țera nóstră și în imperiul Sultanilor.

18) Gregoriũ Ghica, Domnul Moldovei între anii 1735 și 1741. Cf. scrisórea ambasadorului Franciei, d. de Castellane, către Minister. Afac. Străine din Paris cu data de 12 Dec. 1741, în colecțiunea *Odobescu* vol. I, supl. I. pag. 567.

19) Duc de Broglie: *Frédéric II et Marie-Thérèse* Paris 1883, vol. II, pag. 270.

20) Éci portretul lui Frederic făcut de Mirabeau, viitorul mare

Ne mărginim pentru acum a spune că Frederic II, succesorul său Frederic-Wilhelm II și ministru afacerilor străine, comitele de Herzberg, pe care de la 1772 și pînă la 1786, în timp de 14 ani, Frederic II îl făcu diplomat de mîna întăiū, aū lucrat în Orient cu uă dibăciă care, decă ar fi fost tot atăt de norocósă pe cât era de mlădiósă și de bogată în expediente și în combinațiūni ingenióse, ar fi schimbat cu totul fața Orientului europén.

Sevaldt, un comite Potocki, Gaffron, de Zegelin, Dietz, nenorocitul Dietz pe care Fanarioții îl traseră atăt de fin pe sfóră, maiorul de Knobelsdorf și marchisul Lucchesini de care vorbește Văcărescu,⁽²¹⁾ fură trămișii plenipotențiarī ai Prusiei între 1741 și 1790.

Dietz lucra la Constantinopole și în țerile române în epoca ce studiăm. El primia instrucțiunile lui Herzberg și desfășura înaintea Turcilor planul, pe care ministrul 'l moștenise de la marele rege, plan pe care Frederic-Wilhelm II l'aprobase cu bucuriă.

orator al Revoluțiunei franceze, în cartea sa intitulată *De la monarchie prussienne sous Frédéric-le-Grand* (Paris, 1788, opt vol. în 8°). Primul vol. pag. 235: «Remarquable par l'audace de la pensée, par la sagacité de son esprit, l'énergie de sa prudence et la fermeté de son caractère..... Grande âme..... La volonté fit chez lui des prodiges; il se changea complètement. Vif, ardent, impétueux, il se fit modéré, calme, réfléchi. Né facile, il se rendit sévère; absolu jusqu'à la plus redoutable impatience, il fut tolérant jusqu'à la longanimité.»

21 Istoria Impăraț. Otomanī.—Cf. și *Biografia Spătarului Ion Cantacuzen* pag. 197 de Nic. Bălcescu în *Mag. Ist.* mai sus citat.

În acest plan se prevedea următoarele : ²²⁾

«Turcia dă Austriei Țera-Românescă; Austria dă Poloniei Galiția; iar Polonia dă Prusiei Thorn, Dantzig și voivodatele de Posen, Gnesen și Kalisch. Moldova rămâne Rusiei, iar Turcia își reia Crimeia.»

Notați, rogu-vă, că Turcia, Austria, Polonia, și Rusia făcuseră și vor mai face sacrificie enorme în oameni și în bani. Prusia nu primejduia, după frasa ați celebră, «nici măcar ósele unui singur grenadir pomeranian» și câștiga atâta și atâta pământ.

Frederic II, Frederic-Wilhelm II și comitele de Herzberg, cel care numia pe Turci «ignoranți și incorigibili», ²³ credea că nimeni nu va pricepe ce însemna, cât făcea și în cotro tindea ofertele Prusiei și serviciul de intermediară ce ea se declara gata a 'l face pentru Pórtă pe lângă cele două curți imperiale.

Turcii erau «ignoranți», dér Frederic II care alt-fel judeca pe Ghica și pe Fanarioți, uitase că aceștia conduc diplomația otomană. Dragomanii Porței și Domnii țărilor române ghiciră, ba chiar citiră ca într'ua carte deschisă în propunerile lui Dietz. Ajutați de ambasadorul Franciei, ducele

22) *La Revue des Deux Mondes*, studiu citat, pag. 667; scrisorile cu instrucțiuni ale comitelui von Herzberg către Dietz, ministrul Prusiei la Constantinopole.—Léonce Pingaud: *Choiseul-Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI* Paris, 1887), pag. 225 și urm.

23) Din scrisoarea comitelui von Herzberg către Dietz.

de Choiseul-Gouffier, ei furară instrucțiunile ce Dietz primia de la Herzberg și'l jucară apoi cu acea răutate nemilósă a diplomatului care, pênă în pânzele albe, vrea să dobóre sub ridicul, în ochii lumii întregi, pe adversarul său.

Vom arêta pe de rost în studiul ce vom consacra «*Politiceii prusiane la Stambul și în țările române*», acéstă colosală păcălitură a lui Dietz la Constantinopole, și credem a reuși atunci să demonstrăm cum Fanarioții din București și de la Pórtă făcură să cadă la Berlin, după 21 ani de minister, pe comitele de Herzberg, ministrul afacerilor străine al Prusiei.

Fanarioții cari, âncă de la Constantin Mavrocordat, se serviau de gazetele europene⁽²⁴⁾, dederă cea mai mare publicitate *planului prusian* și tractatului secret, încheiat cu șireteniă de Turcia cu Prusia. Violenta Caterină a Rusiei, auzind ce vrea Frederic-Wilhelm II, scria cu francheța-i obicinuită ambasadorului său Bezborodko la Viena :

«Trebue să fiă cine-va năuc întocmai ca «stăpânul lunganului de Keller, pentru a crede «tóte parascoveniele pe care regele Prusiei le «ascultă și le crede.»²⁵⁾

24 Diferite probe în documentele *Hurmuzake* și *Odobescu*.— Cf. colecțiunea gazetei numită *le Mercure françois*, multe din gazetele franceze cari, literare séu politice, apăreañ în Olanda, veniau la Constantinopole și în cele două capitale ale țărilor române.

25 *La Revue des Deux-Mondes*, studiul citat.

Cercetătorul resimte astă-zi un fel de rătăciósă plăcere când vede pe ómenii de stat și pe diplomații cei prea învățați ai țerilor europene din centru și din Apus, că încep la Constantinopole și în tot Orientul negociațiunii al căror succes nu este întemeiat de cât pe naivitatea și ignoranța Turcilor, și în urmă că tot acești prea învățați ómenii de stat sunt bātuți mēr și pácăliți zdraván de «ignoranții» și «naivii» Turci, ajutați ênsē și *ammaestrati* de Fanarioți.

Cronicarul dicea de Moldova : «nasc și în Moldova ómenii». Dragomanii Porței și Beii țerilor române puteau dice în materiă de negociațiunii tuturor diplomaților cari veniaũ acreditați la Constantinopole : aveți și-aci cu cine se vorbiți, domnilor meșteri într'ale intrigei.

Documentele într'acéstă privință sunt pline de învățăminte; ele regeneră și vor regenera mai cu sémă istoria vécului XVIII care, după dísa fórte autorisată a ducelui de Broglie, «nu este, așa cum o scim astă-zi, *de cât uă lungă conspirațiune în contra adevérului*»,⁽²⁶⁾

Sē revenim.

Planul grec al Caterinei, aprobat cu inima îndoită de Iosef II, ștergea Turcia de pe carta Europei. *Planul prusian* al lui Herzberg și al lui Frederic-Wilhelm, schițat de mai înainte în politica orientală a lui Frederic II, lua Turciei

26) Ducele de Broglie : *Frédéric II et Marie-Thérèse* (Paris, 1883) vol. I, pag. 8.

Moldova și Țăra-Românească, și ațița poftetele Rusiei și Austriei pentru uă viitoare și mai completă desmembrare.

Aceste două idei se plămădiau la începutul epocii de care vorbim într'acest studiū.

Ce făcea Franția, puternica de odinióră aliată a Turciei; Franția care domnise două secole ca singură stăpână în politica esternă a Porței Otomane și ai căreia ambasadori la Constantinopole erau atât de puternici, în cât istoricul turc Selaniki nu se póte opri de a nu esclama: «cât p'aci era să isbucnescă în casa Islamului un adevărat entusiasism pentru Franția, numai din pricina intrigilor și trecerei blestematului ei de ambasador» (27) ?

Franția, am mai spus'o mai sus, își perduse cu desevârșire rostul adevăratei sale politici orientale. Fanarioții nu erau atât de simpli pentru a nu pricepe că, de la 1756, de când, cu un *ma chère amie*, adresat dómnei de Pompadour, Maria-Theresia încheiase tractatul său cu Ludovic XV, biseculara politică a «celui d'ântâiū dintre împêrații Nazarinenilor» adică a regelui Franției cu Turcia se sfărâmasese pentru veciă.

În epoca ce studiăm, ambasadorul lui Ludovic XVI, ducele de Choiseul-Gouffier, nu scie ce

27) Le V-te de la Jonquière: *Histoire de l'Empire ottoman* Paris, 1881), pag. 318. — A se vedé și al meu *Ludovic XIV și Const. Brâncovénu*, studiū asupra politicei franceze în Europa răsăritenă (Bucurescă, 1884), pag. 50 și următórele.

să facă; combate pe Prusia; când atacă pe Rusia, când o ajută; merge mână în mână cu Austria și face fără folos și fără rost apel la Suedia, amestecată foarte în afacerile Turciei prin războiul ce va face Gustav III împărătesei Caterina⁽²⁸⁾.

Nici uă ideiă, nici un șir, nici uă energiă în politica francesă din Orient.

Odinióră, d. de Villeneuve încheiase pentru Turcia tractatul de la Belgrad, ultima victoriă a diplomației franceze în Orient, și prin care se restituia României mândrul banat al Olteniei⁽²⁹⁾. Acum Franca lăsase să se încheiă fatalul pentru Turcia tractat de la Cuciuk Cainargi³⁰, prin care se înmormînta influența și puterea nediscutată a regilor Franciei în Orient.

În timpul când se discuta între Viena și Petersburg *proiectul grec*, și când Dietz întea pe Turci cu mândrețile *proiectului prusian*, d-nul de Choiseul-Gouffier era împiedicat de ministru Angliei în negociațiunile și în demersurile ce voia să facă, pentru a deschide ochii Turcilor și a câștiga aliați Sultanului.

Nimic și ier nimic!

Séгур la Petersburg, Choiseul-Gouffier la

28) Documentele în colecț. *Hurmuzake și Odobescu*.—Pingaud: *op. cit.*, pag. 224.—A. Geffroy: *Histoire des Etats Scandinaves* Paris, 1851), pag. 323.

29 18 Sept. 1730.—V. L'abbé Laugier: *Histoire des Négociations pour la paix conclue à Belgrade* Paris, 1768.—Albert Vandal: *Une ambassade française en Orient sous Louis XV* (Paris, 1887, pag. 259 și următ.—Documentele *Hurmuzake și Odobescu*.

30 21 Iuliu 1774.

Constantinople, baronul de Breteuil la Viena băteaă câmpii cu aceeași spirituală și nepăsătoare inconsciență, cu care cârmuiauă întrăga diplomația francesă miniștrii afacerilor străine ai lui Ludovic XVI, comitele de Vergennes și comitele de Montmorin.

Ducele de Choiseul-Gouffier, diletant în diplomația, admira grandórea incomparabilă a ruinelor Atenei; baronul de Breteuil admira filosofia lui Iosef II și șalurile scumpe de la taclitul lui Ienăchiță Văcărescu, ier comitele de Ségur, tiner înflăcărat, în vârstă de vre-o 33 de ani, admira pe Caterina cum pornesce în triumf spre Crimeia, ca de acolo să mérgă spre liberarea creștinilor de sub jugul otoman ³¹).

Ce eclipsă a diplomației franceses! ce decădere!

Austria, Rusia, Prusia și Anglia erau pe rând a-tot-puternice la Constantinople. Francia dispărea spre paguba ei și spre paguba nenorocitului imperiū al Sultanilor.

Intr'uaă ast-fel de vreme, când diplomația europénă lucra de zor cu Fanarioții la Pórtă în vederea scopurilor ce arătarăm; când negociațiunile se urmau de tóte părțile în taina cea mai adâncă, și când, în țerile române, venirile și plecările

³¹ Pingaud; *op. cit.*, passim. — *La Revue des Deux Mondes*, studiū citat. — I. Văcărescu: *Istor. împărăt. otom.* în *Tesaur de Mon. istor.*, vol. 2. pag. 289.

Domnilor se făceaŭ cu cea mai mare linisce,— într'ua ast-fel de vreme cădu ca un trăsnet la Bucuresci *Nicolae Petru Mavrogheni*, Grecul asupra firei și domniei căruia scriitorii s'aŭ pronunțat într'atătea feluri.

II.

Unŭ ȕiceaŭ că'Y om bun ;
 Ce'Y mai mul'Y că e nebun.
 Al'ŭi îl țineaŭ de prost,
 Și nimenŭ nu'Y da de rost.
Pitarul Hristache *).

În *Cronicele muntene* și în *Cronicele moldovene* cercetătorul găsesce semădate vre-o câte-va exemple de Domni și de boeri bolnavi de uă bôlă nepricepută. Din auđite séu din vėđute, bătrânii scriitori ne spun de acești «bolnavi» multe, și nu uită, coprînși de sfântă spaimă, să sfârșescă totdeuna cam ast fel : «acéstă bôlă de sus li este trămisă; spre ispășirea păcatelor, orŭ ale lor, orŭ ale părinților, orŭ ale moșilor-strămoși-lor pêne nu sciŭ la a câtea spiță».

De eraŭ bărbați séu de eraŭ femei, acești bolnavi nepricepuți se topiaŭ pe picioare, mâncaŭ zid, le venia când să plângă, când să rŭdă; se sgărceaŭ, se întindeaŭ, se întepeniaŭ, doriaŭ totul și nu doriaŭ nimic; acum judecaŭ drept, tare

*) Din «*Istoria faptelor lui Mavroghene-Vodă și a rėsmirișei din timpul lui, pe la 1790, — scrisă la 1817 de Pitarul Hristache*» și publicată în *Buciumul* lui Cesar Bolliac; n-rile 7, 9 și 10 din Ianuariŭ 1863.

și bine, și tot acum băteau câmpii; îi apucau multe și de tot felul; «erau frenetici, adică buiguiți la fire», după espresiunea lui Miron Costin ³²). Dér nici ei nu 'și esplicau mersul acesta ciudat al vieței, și nici rudele, prietenii și doctorii nu vedeau în bóla lor de cât urmarea vre-unui bles-tem înfricoșat séu a vre-unui crunt farmec aruncat asupra-le.

Maslurile și molitvele S-tului Vasilie-cel-Mare nu le aduceau ușurare de cât décă le erau spuse ori făcute după trecerea acceselor, după ce bolnavul fusese *apucat* și când începea oboséla fizică peste măsură de adâncă și prostrațiunea care 'i doboră intelectualmente.—Nu erau nebuni, dér erau *primitiți*, cum se dice spre Argeș; nu erau capii, dar *nea 'ntr'o parte*. Intr'ua clipă erau ca lumea și ca nelumea. Sdraveni acum și în totă firea minței și a trupului, îi vedeai că dá peste ei din chiar senin «alte-alea». Și apoi țin'te pânđă se nu te rupi! Omenii cari se uitaü la ei și la «bazaconiele» lor se închinaü cu smereniă și cu frică, și spuneau de 3—4 orí pe «isbăvesce-mě, Dómne» orí «feresce-mě, Stăpâne».

Maniaci lucidi și conscienți, pe acești ómeni medicina se silesce ađi a'i pricepe și, atribuind năsdrăvăniele lor *nevrosei* séu *slăbiciunei iritabile a centrelor nervóse*, ea caută sé'i înțelégá și sé 'i tãmäduiéscă, nu cu molitvele S-tului Vasile, nici

32) *Cronicele Cogălnicénu*, ediț. II, vol. I, *Miron Costin*, pag. 372.

cu piósele masluri ale strămoşilor noştri, ci cu ceia ce sciinţa descopere đilnic pentru reîntrema-rea organismului nervos al individului.

Când un individ, ai cărui nervi sunt ca bi-cele gata pe plesnit, trăesce într'ură continuă esci-taţiune, așa că un pas îi mai trebuie pentru a da de-a-dura pe priporul nebuniei ³³, faptul e regre-tabil prin aceia că societatea resimte ură pagubă în mic, iér cercul în care nevropatul trăesce și lucréză ură pagubă în mare.

Când ênsé omul cu temperamentul predispus fórte spre nebuniă este un cap încoronat; când escentricitățile, ciudăţeniele și năsdravăniele séle se săvârşesc pe spinarea și în dauna unui întreg po-por, paguba este colosală și, la lecuirea, la cur-marea rēului, sciinţa întregei lumii caută să lu-creze,—nu, bine înţeles, în modul cum s'a lucrat la lecuirea nenorocitului Ludovic al Bavariei.

Inainte, când nici vorbă nu era de nevrosă și necum de psihiatriă și de psicho-pathologiă, lumea suferea să fiă guvernată de asemenea *săriți*, đi-cându-'și: Dumneđeū ni 'i-a trimis ast-fel pentru pedepsirea păcatelor nóstre.—Nimic nu era de făcut în contră-le, căci, spune Miron Costin, «Dom-«nul, ori bun ori rău, la tóte primejdiele ferit «trebuesce, că, ori-cum este, de la Dumneđeū «este (34)».

33) «*La frontiere de la folie,*» cum đicea dr. Ball, medic primar al ospiciului *Sainte-Anne* din Paris.

34) Miron Costin, *Op. cit.*, pag. 273.

Faptele acestor maniaci încoronați, acestor creeri cărora nu le lipsia pôte de cât un grăunte mai mult de substanță cerebrală ³⁵ pentru a deveni genie incomparabile, ar rămâne în mare număr nepricepute, decât astăzi psihologia istorică, seú mai propriú psycho-pathologia istorică nu le-ar esplica prin nevrosă seú prin degenerescenta corpului și a spiritului mergând *crescendo* din tată în fiú.

Pentru acest scop, psihologul cere astăzi istoricului aménuntele cele mai numeróse, privitoare atât la fizicul cât și la psihicul suveranului ce studiază, pentru a esplica bine causa eficientă a tuturor actelor sale. Mulțămită lui Suetoniú, lui Tacit și altor istorici romani, familia lui August, începând de la cele două Julie și sfârșind cu Nerone, a putut fi pricepută cu deaménunțul din punctul de vedere psychopathic. Psihologii aú ajuns la conclusiunea întemeiată pe fapte reale, povestite de istorici, că toți descendenții lui August aú fost nevropați din ce în ce mai povârniți spre nebuniă, cu cât, prin ereditate, germeul degenerescentei nervóse trecea din tată în fiú, pe urmă în nepot, și așa mai la vale (36).

35) Scriitorii ca Mantegazza în lucrarea sa *Secolul nervos*, Lombroso (*Geniú și Nebuniá*), dr. v. Krafft-Ebing (*Ueber geiunde und kranke Nerven*), citați de dr. Adolf Silberstein într'un studiu relativ la nervositatea și nevrosa secolului nostru, s'aú ocupat de acéstă cestiune încă obscură.—A se citi și spirituala și interesanta conferință a d-rului Alceú Urechiș, *Sănitos orí Nebun* ? București, 1888 făcută la Ateneu.

36 Paul Jacoby: *Etudes sur la selection dans ses rapports avec*

N'avem multe amănunte asupra familiei lui Mavrogheni, asupra vieții lui înainte de a fi domn în Țera-Românescă și chiar de când veni în România spre spaima boerilor, spre mirarea străinilor și spre crucirea adâncă a poporului, care nu l'a priceput de cât chiămând în ajutorul minții sale legendele și închipuirile basmelor.

Și cu toate că nu scim despre tatăl lui de cât că a fost un pescar din insula Paros, ier despre el că fusese, înainte de domniă, un marinar pirat în Mediterana, faptele și apucăturile lui morale și intelectuale, acelea pe cari le cunoșcem, ne arătă cu deplinătate pe *alucinatul*, pe omul căruia îi lipsesce «una séu vr'o câte-va dóge» după espresiunea poporului; pe individul fără echilibru în dezvoltarea firéscă a centrelor nervóse; un fel de *poznă a firei*, cum îi dicea Văcărescu⁽³⁷⁾, un nevropat de felul clasic, cum l'ar numi ađi psihopatologul.

Din tot ce a făcut și a vorbit Mavrogheni reiese cu elocință adevărul acesta: Mavrogheni nu era nebun, dér nu era nici în tótă firea; Mavrogheni nu era un geniú cum l'a făcut Vail-

Phéredité chez l'homme Paris, 1881, citat într'un studiú al d-lui Jules Soury, *La famille d'Auguste*, publicat în ȓiarul *le Temps* din Paris 1882. În 1887, profesorul Morseli a făcut la Neapole uă conferință *Sui Pazzi e nevropatici* (v. *il Fanfulla* din Roma, No. 87 din 1887. Să adaug ánsé că psihopatologia istoricá este áncá în fașă, cu privire la legile ei fundamentale.

37) *Tesaur de Monumente istorice*, vol. II. I. Văcărescu: *Istor. Impéraf. Otom.* pag. 293.

lant⁽³⁸⁾ și după el Regnault⁽³⁹⁾, dér nu era nici un om «prost și la fire, și la gândire, și la simțire» cum îl credea Văcărescu⁽⁴⁰⁾. Mavrogheni era un maniac conscient, pornit spre cruđime și sëlbatice schingiuri atât prin firea lui cât și prin aducëtura împrejurărilor ; era un nevrosat într'ua stare de intermitentă escitațiune ; un alucinat bizar care, în căldurile vedeniilor, sălta totdeuna spre mari, colosale și decî imposibile fapte, dér căđu totdeuna în năsdrăvăni, din cauza desechilibrării facultăților sale.

Să vedem.

Din Ianuariu 1786, la Constantinopole, Fanarul era furios și, de mânia lui, rësunau tôte ambasadere precum și Inalta Pörtă. Rare-orî intriga grecescă își pusese în mișcare tôte bateriele pentru a dërîma un plan care, — credeau Fanarioții, — de s'ar fi realizat, ar fi jicnit adânc drepturile seculare ale strălucitelor familii din Fanar, drepturile Mavrocordaților, Ipsilanților, Moruzescilor, Șuțescilor și altor bei, foști-bei și viitori bei ai țerilor române⁽⁴¹⁾.

38) I. A. Vaillant : *La Roumanie* (Paris, 1844, trei vol.), vol. II, pag. 244 și urm.

39) El. Regnault : *Hist. polit. et sociale des Principautés Danubiennes* (Paris, 1855) pag. 98.

40) Văcărescu, *loc. cit.* pag. 293.

41) *Colecțiunea de documente franceze Odobescu* (supl. I, vol. II) depeșile d-lui de Choiseul-Gouffier către d. de Vergennes din 27 Ianuariu, 25 Februariu, 25 Marte, 10 Aprile, 24 Aprile 1786. — În *Colecț.*

Furia Fanarului era pricinuită din sgomotul care devenia din ce în ce mai consistent și care pretindea că, la tronul Țerei-Românesci, în locul lui Mihalake Șuțul, avea să fiă numit un Nicolae Petre Mavrogheni, un ostroven din ostrovul Paros, un *Taușan*⁽⁴²⁾, cum le diceau Turcii insularilor, fiu de pescar și acum Dragoman favorit al lui Kapetan-Pașa, Gezaerli Hasan ^{42 bis}, care, și el, era favoritul Sultanului Abdul-Hamid și al vizirului Iusuf Pașa.

E peste puțină, strigau Fanarioții, e peste puțină să se dea Valahia lui Mavrogheni; ier Văcărescu, de și mai liniscit de cât Fanarioții pe care uă depeșă a ambasadorului frances, d. de Choiseul-Gouffier, ni'i arătă ca scoși din marginele răbdărei, Văcărescu tot spune îndesat și mânios că două sunt cauzele cari nu permit și nu vor permite ca acéstă «poznă a firei» să fiă numit

Hurmuzake, vol. VII (1750 — 1818) nu se găsește nici un document despre Mavrogheni și peripețiile suirei sale pe tron.

42) În traducțiunea făcută de comitele Lefebvre după opera unui consul engles din Turcia și intitulată *Tableau historique, politique et moderne de l'Empire ottoman*, (Paris, an. VII, (1798) 2 vol.) găsesc în primul volum (pag. 247) curioasele epitete ce dau Turcii creștinilor cu cari erau mai des în relațiunii. Culeg dintr'însele pe cele următoare: Moldovean, *nadan* (ingrat); Muntean, *cinghinea*, (ghicitor); Ovreiū, *cefut*. (câne riios); Polon, *fudul-ghiaur*, (necredincios obraznic; Frances, *imansi* fără credință; Gerinan, *ghiaur kiaffer* (necredincios blestemător); Italian, *hassaredki* om cu două fețe; Engles, *dinsi* (ateu); Grec insular *taușan* (iepure); Spaniol, *tembol* (leneș); Olandes. *porrigi* (mâncător de brânză); Rus *merekiū* (necredincios nebun). — V. și Fotino: *Istoria Daciei*, tom. II pag. 174.

42 bis I. Delaway: *op. cit.* vol I, pag. 78.—V. și M. de Kogalnitchan: *Histoire de la Dacie* Berlin 1854 pag. 429.

domn. Și mai ântâiū, scrie deșteptul boier, pentru că, din Dragoman al lui Kapetan-Pașa, nici uă dată nimeni nu se făcuse domn, al doilea pentru-că: «acest om nefiind crescut în Fener, nu putea «să sciă orânduelile Fenerului séū încai pe ale «pré 'naltei Porți, unde rămânea să sciă și de «aceste țeri și de obiceiurile nóstre».(43

Conform politicei ce urmaū de un secol și care era singura posibilă la Pórtă, Fanarioții voiră să opună lui Gezaerli-Hasan și vizirului Iusuf-Pașa pe un alt favorit al Sultanului, pe *Celebi-Petrake*, «tarapangiul Porței».(44)

Celebi-Petrake, Grec de ném și pe cadavrul căruia Mavrogheni se sui la tronul Țerei-Românesci, fusese la 'nceput bucătar, dér, în curând, mulțamită deșteptăciunei și norocului séū, lașă tigia de códă și o porni în sus spre înalte funcțiuni cari, în Turcia, totdeuna tuturor aū fost deschise cu nemărginită voiă. Din hamal Pașă, din limongiū Vizir, din pirat Kapetan-Pașă și din caeciū a tot puternic favorit al Sultanului,—asemenea ridicări s'aū vęđut multe în Turcia.

Numit tarapangiū al Sultanului, Celebi-Petrake câștigă uă avere colosală 45 ; se juca cu

43 Văcărescu. *loc. cit.* pag. 293.

44) I. Delaway: *Constantinople ancienne et moderne*, tradusă de André Morellet Paris 1798 vol. 2), spune (pag. 75 din vol. I) că acest Gezaerli-Hasan era un slav georgian, crescut din copilărie cu Padișahul și căruia Abdul-Hamid îi dedese de soție pe una din surorile séle.

45) Depeșa d-lui de Choiseul-Gouffier din 25 Marte 1785. —

miile de pungi și toate caprițele și nesăturatele cereri ale lui Abdul-Hamid el le mulțămia la minut. Padișahul 'l iubia, căci «tarapangiul» îi da butoie de parale și peșcheșuri cu toptanul.

În cestiunea numirii lui Mavrogheni, Celebi-Petrake, Grec fiind, trebuia să țină cu Grecii. Era pentru el, odinioară numai artist în iahnii și bACLAVALE, uă mândră plăcere să stea la vorbă cu străluciții bei ai Fanarului, artiști într'ale intrigei, și cu ei să lucreze la dĂRÎMAREA creditului lui Gezaerli Hasan și Iusuf-Pașa. Celebi-Petrake era deci în contra lui Mavrogheni.

Și mai era în contra «Taușanului» Celebi-Petrake, pentru că fusese—cum și ce fel, nu știu—amantul soției lui Mavrogheni, după mărturia unui contimporan⁽⁴⁶⁾.

Fanarioții mai câștigară în Serai și pe toți doctorii străini ce îngrijiau de Sultane. Doctorul Lorenzo promise că va stărui din reputeri pe lângă Sultan și rudele lui, pentru ca Mavrogheni să rămână tot *Dragoman de armadă*.⁽⁴⁷⁾

S'ar fi creșut că pungele lui Celebi-Petrake, diplomația unora din ambasadori,—al Franciei și

Fotino: *op. cit.* pag. 174. — «Tarapangiul», sĂtu mai bine «tarapchanagiul» era directorul monetĂriei.

46) Le Chevalier. *Voyage de la Propontide et du Pont Euxin* (Paris, 1800) tom. II, pag. 212.—În privința abatelui Le Chevalier, a se vedĂ opera d-lui L. Pingaud, citată în primul capitol al acestui studiu și documentele Odobescu. Le Chevalier a fost secretar frances al Fanarioșilor la Iași.

47) Depeșă d-lui de Choiseul-Gouffier cĂtre d. de Vergennes, din 25 Marte 1786.

al Austriei, bunióră,⁽⁴⁸⁾—intrigile Fanarioților, stăruințele doctorilor în Seraî și călcarea flagrantă a tradițiunilor urmate în alegerea și numirea Domnilor în țerile române vor fi tot atâtea cauze cari vor opri pe Sultan în loc, și vor face să cadă pentru veciă candidatura lui Mavrogheni, — *ce monsieur Mavroyeni*, cum îl numesce cu dispreț Laroche, secretarul frances al lui Șuțu la București⁽⁴⁹⁾

Cu tóte aceste piedice, norocul ostrovénului și creditul lui Gezaerli Hasan și al vizirului Iusuf-Pașa, ambii favoriți ai Sultanului, fură mai puternice. Erau deștepți Fanarioții, dér nici Kapetan-Pașa și Vizirul nu erau proști. Ghiciră pe doctorii străini că lucrază în contra lui Mavrogheni și, din ordinul Sultanului, le interđiseră intrarea în Seraî. Celebi-Petrake răspunse la acest atac direct propunénd Sultanului un peșcheș de 4000 de pungî și câștigând în partea sa pe nepotul lui Abdul-Hamid, viitorul Sultan Selim III. 4000 de pungî! ploconul era într'adevăr imperial și pré slăvitul Padișah fu cât p'aci să 'ntindă mâna. In schimb, nu i se cerea de cât să surghiunescă pe Vizirul Iusuf-Pașa. Gezaerli-Hasan vėđu primejdia și, la vorbele Sultanului care 'i spunea ce dar împărătesc voesce să 'i facă Celebi-Petrake, el răspunse blând că Inalt-pré-luminatul Padișah ar

48 Depeșile citate la nota II.

49 Depeșa lui Laroche către d. de Vergenner din 10 Maiú 1786.

puté, nu 4000 de pungă, ci decimi de mii de pungă să primescă de la Celebi-Petrake decă, după lege, acest Grec nerușinat ar fi pedepsit cum merită hoțiile lui.

Perderea lui Celebi-Petrache fu hotărîtă. Abdul-Hamid, nici vorbă, voia mai bine, în loc de a primi un dar de la un *ghiaur*, să omóre pe acest *kiopol-ghiaur* și să 'i confisce tótă starea, mai cu semă,—și acésta era un motiv puternic în judecata Sultanului,—că Celebi-Petrake adusese de curênd pentru casa lui nesce tapete și nesce covóre de uă frumuseță deosebită, iér Sultanul tot acum construisese pentru una din sultanele séle dér nu mobilase âncă un palat pe marginele Bosforului (50).

Celebi-Petrake fu arestat și pus la caznă pentru a 'și spune tóte bogățiile, iér în ziua când Mavrogheni victorios fu dus la Seraï ca sé primescă domnescul caftan, nenorocitul «tarapangiü» fu tîrît înaintea cortegiului noului principe, ș'apoi omorît din ordinul Vizirului, așa că eșînd căftănit și întărit din Seraï, în fruntea alaiului, Mavrogheni vëdu cadavrul lui Celebi-Petrake și auđi în mulțime glasuri cari 'i prevestiaü și lui acéstași sórtă într'un apropiat viitor 51).

Fanarioții speriați tăcură, ambasadele nu ăiseră nimic afară de aceia a Rusiei care se făcu

50 Depeșa d-lui de Choiseul-Gouffier din 26 Marte 1786.

51 Aceiași depeșă.

câtă-va vreme că se supără de numirea noului Domn⁽⁵²⁾.

Mavrogheni plecă în țeră.

Nu scim nici un amănunt de modul cum el a ajutat pe Gezaerli-Hasan și pe Vizirul Iusuf-Pașa, protectorii săi, în lupta ce aceștia întreprinseră la Pórta pentru a lui numire⁽⁵³⁾, și nu scim ierăși nimic de cele ce făcu când se simți ântâiū Domn al Țerei-Românesci. E peste puțință ca nevrosa să nu 'l fi sguiduit sdravën în acele momente hotărîtóre, cu tóte că s'ar puté sustine cu probe sciințifice că, adeseori, nevropații, în momente solemne și decisive, se concentră în sine, sunt numai minte și judecată și aū asupra lor înșile uă putere supraomenescă.

Mavrogheni trebuie să se fi ținut energic și să fi pus strașnic frêū fantasiei și năsdravănielor séle, căci, altmintrelî, decă ar fi făcut de la început vre-una bócănă de tot, atât Pitarul Hristache cât și Dionisie Eclesiarhul, Fotino și mai cu sémă Ienăchiță Văcărescu, care nu putea să 'l suferă, s'ar fi grăbit a o înregistra cu deosebite amănunte.

Nu făcu decî nimic la Constantinopole.

Vine în țeră, la Bucuresci, ca toți Domniū

52) Depeșa d-luī de Choiseul-Gouffier din 10 Aprile 1786.

53) Depeșa d-luī de Choiseul-Gouffier din 15 Aprile 1786:.....

Ce Grec, aussi intrépide qu'audacieux, est décidé a perdre la vie ou a devenir Prince de Valachie.

de mai 'nainte. S'arétă în primele zile blând, bun, drept, liniştit, dându-şi multă ostenelă a pri-cepe pe boeri, căci românesc nu scia de loc, ér turcesce şi grecesce fórte puţin. Mavrogheni vor-bia limba levantină, un fel de limbă a porturilor, amestecătură informă de tóte limbile vorbite în mările din basinul Mediteranei⁽⁵⁴⁾.

Boerii cari, ca Ienăchiţă Văcărescu, aflaseră prin corespondenţii lor din Constantinopole cele ce se petrecuseră de la 1 Ianuariu pêne la 25 séu 26 Marte ⁽⁵⁵⁾ 1786 în Fanar şi la Înalta-Pórtă cu numirea lui Mavrogheni Domn în Ţera-Româ-nescă,—boerii sciaū ce fel de om este, adică uă *ictromă séū poznă a firei*, un *sărit*, şi de aceia rămaseră încremenţi, aşteptând începerea năs-drăvănielor.

Poporul ênsé credea alt-fel.

Pitarul Hristache đice :

La létul opt-đeci-şi-şése,
După ce s'aridicase
Cu domnia din norod
Mihaiū-Şuţul Voevod,
Nu trecu câte-va zile
Ş'auđim de domn că vine
Ūnul ce a fost în trébă
Dragoman pe Marea-Albă ⁽⁵⁶⁾

54) Văcărescu: *loc cit.* pag. 163.

55) Văcărescu spune 26 Marte 1786, iér d. de Choiseul-Gouffier 25 Marte 1786.

56) Marea-Albă era pentru bėtrânī Dardanelele şi Archipelagul.

Ce 'i dice și Mavrogheni,
 Iscusit și om al trebi;
 Și încă și-un dar mai are,
 Căci e om și vitéz mare.(56 bis)

Ajunse în țeră la sfârșitul lui Mai 1786.(57
 La Mitropoliă, în ziua ungerii și întronărei, se
 purtase foarte bine. Nici uă deosebire între el și
 cei-l-alți Domni fanarioți de mai 'nainte. Slujba se
 făcuse după vechile obiceiuri ale țerei, mai bo-
 gate în pompă și alaiū înipërătesc de când cu
 Grecii,(58) numai că dascălul grecesc, în logosul-
 engomion ce rostise după slujbă, pusese, probabil
 după ordinul noului beî, un paragraf la auđul că-
 ruia boierii și tot clerul simțiră ca un fel de rē-
 cōre nu de bine prevestitōre. Dascălul đisese: «fiesce
 «carele sē se grijescă a petrece bine și cu fapte
 «bune, căci cel ce se va prinde în vinovația, i se
 «va rēsplăti de Măria Sa cu pedepsă grea, de nu
 «'i va rămāne rēmașiță a lua rēsplătire în cea-
 «laltă lume de la Dumneđu.»(59)

Acest fapt, comentat foarte de boeri, trebuie
 alipit de un altul, care ierăși scōte pe Mavro-
 gheni afară din cercul obiceiurilor fanariote: de
 la Mitropoliă și pēnē la Palat, noul Domn ținu a

56 bis) Din prima parte a *Istoriēi lui Mavrogheni*, în *Buciumul*
 No. 7 din Ianuariū 1863.

57) Văcărescu: *loc. cit.* pag. 293.

58) *Condica de obiceiuri* a logof. Gheorghake, în *Cronicele Ko-
 gălnicēnu*, t. III.

59) *Tesaur de Mon. Istor.* tom. 2. *Chronograful lui Dionisie
 Eclesiarcul*, pag. 167.

fi preces de două gealați îmbrăcați cu cămăși de zale. De ce?

Alt fapt: garda lui personală nu era compusă din Arnăuți ci din Levantini, și anume din *Galeongii*, adică marinarii de pe *galioanele*⁽⁶⁰⁾ Sultanilor, foști pirați de felul cel mai crunt și pe cari ași nu 'i mai vedem de cât în operete, dér cari, pênă la cucerirea Algerului de către Francesi, erau spaima orașelor de pe țărmii Mediteranei.

Galeongii lui Mavrogheni se facură de pomină în București. Pitarul Hristache ȝice:

Avea câți-va spânđurați,
 În port schimbat îmbrăcați,⁽⁶¹⁾
 Cu nesce mintene scurte
 Număi pên' la brêu făcute,
 Cusute cu găitanurî,
 Și la brîne iataganurî;
 La cap turcesce legați,
 Cu șalvarî largî îmbracați,
 Și cuța pên' la genuche
 Cu găitanurî pe muchie;
 Cu iminei în picioré
 Și cu genunchele goale;
 Cu mănicile sumese
 Și prin mână glónțele dese:⁽⁶²⁾
Galeongii le ȝicea
 De lângă el nu lipsea.

60) Corăbiî marî; Espaniolii ântăiî numiseră ast-fel corăbiiele lor de transport.—La Turci, corabiă de rêsboi (Șainénu: *Elementele turcesci în limba română*, București 1885, pag. 45).

61) Adică așa cum Bucuresceniî nu mai văđuseră.

62) Adică: întru nimic le era sê dea cu pușca orî cu pistolul.

Cu tot discursul dascălului grecesc, cu totă vederea nu tocmai liniștitore a gealaților îmbrăcați cu cămăși de zale și a firoșilor galeongii, lucrurile merseră bine. La sărutatul mânei, după ceremonia de la Mitropoliă, ⁶³⁾ Mavrogheni nu făcu nimic. Se potolea singur, de și focul ochilor nu putea să și'l stingă. Mai pe urmă, în primele zile, invită la masă pe Mitropolitul Grigore, bătrân și bolnav, pe Filaret al Rîmnicului și pe Cosma al Buzeului, îi cinsti și 'i îmbracă cu haine îmblănite de mare preț. Intr'altă zi, îndată după sosire, invită și pe boeri la masă și 'i cinsti în felurite chipuri, de și toți Văcărescii, Brâncovenii, Ghicuculescii, Câmpinenii, Crețulescii, Filipescii, Fălcoienii și Racovițescii erau cu frica în sîn și așteptău din minut în minut să 'l *apuce* de sus ori din iad.⁽⁶⁴⁾

Se uitau în chipu-i și înghețau. Și aveau dreptate bieții boeri! Mavrogheni era înalt, uscățiv, negru la față și totdeauna încruntat. Era strașnic la înfățișare; vorbea ca și cum ar fi spart în gură sâmburi de măsline. Mișcările i-erău iuți; nu putea să spună ceva fără a fi dat din mâni și din piciore.

Adaugeți portul lui turcesc, cialmaua, pistolele și iataganul ce purta totdeauna, și vedeți decă,

63) Dionisie Eclisiarcul: *loc. cit.* pag. 167.

64) Văcărescu: *loc. cit.* pag. 293.

la prima masă domnăscă, boerii nu înghițiră numai noduri.

Și încă! Mavrogheni nu era *apucat*; nevropatul nu începuse cu faimósele *visuri*, *chimere*, *nevricale* și *istericale*, și mai cu sémă nu dedese încă peste el, din norocire, obicínuitele atacuri de epilepsia la cari era expus,—atacuri îngrozítóre după cari veniaũ accese de frenesiă teribilă. ⁶⁵⁾

Mavrogheni se ținea; ferbia în el, dér n'a-réta nimic. Din contră,

Il vedeaĩ c'o plecăciune
In cât era o minune,

dice Pitarul Hristache, istoriograful lui.

Poporul, neguțătorii cei mici și boerinașii 'l judecară altfel de cât boerii cei mari, cari 'l sciaũ de mai înainte ce fel de om este. Vêdându-l că aruncă fără măsură bacșișurile în drépta și 'n stân-ga, și că, cu tipsiile, se daũ *stambolii*⁶⁶⁾ și *funduclii*⁶⁷⁾ galbeni și lei essindari, ei începuseră a se ferici că le-a sosit Domn cum de mult nu mai avuseseră.

65) Michel de Kogalnitchan: *Histoire de la Dacie* (Berlin, 1854) pag. 430: «D'une imagination déréglée, il était souvent attaqué d'épilepsie.»

66) *Stambol*, galben de Constantinopole, care circula în țeră în timpul lui Alexandru Ipsilante. Valora 8 lei (Șăinenu: *Elemente turcescǎ, etc.* pag. 95).

67) *Funduclii*, monedă ce circula în timpul lui Caragea. Valora 11 lei și era jumătate de *funduc* care valora 22 lei (Șăinenu: *El. turc. etc.* pag. 45).

Și toți mulțămiam ȳicând
Că am dobândit Domn blând.

Nu trecu mult timp, nici măcar uă lună, și blân-
dețea lui Mavrogheni se arătă de ce fel este.

E peste putință ca, din «mavrogheneștele fapte» ce cunósceam astăzi să se tragă de un psiholog medic, ca dr. v. Krafft-Ebing, conclusiunea științifică și reală că noul bei al Țerei-Românesci avea nervi, séu mai propriu, centrele nervóse, bolnave organic, adică din fire,—cu alte cuvinte că Mavrogheni era nebun.

La el, turburările erau mai mult *funcționale*, țineaŭ câtă-va vreme și încetaŭ după un timp óre-care. Chiar de s'ar cunósce ȳi cu ȳi vieța lui Mavrogheni,—cum se cunósce pentru vr'o câți-va ani, ȳi cu ȳi, vieța lui Henric IV, regele Fran-
ciei,—cine ar poté spune cu deaménuntul cauzele cari pricinuiaŭ turburările, și cauzele cari le făceaŭ să dispară și daŭ lui Mavrogheni posibilitatea d'a intra în rîndul ómenilor în tótă firea, cu tare și petróndetőre judecată? Nimeni, căci nimenui nu i-a venit în gând, ba nici chiar nimenia nu ar fi putut să țină un «jurnal» aménunțit, atât de nădrăvăniele cât și de faptele bine gândite și bine săvêrșite ale nevropatului Domn.

Pitarul Hristache ȳice într'adevăr:

Incep dup'a mea idee,
 Cu vr'o câte-va condeie,
 Povestea mavroghenescă
 Din toat' țera românescă;
 Căci nu e după dreptate
 A o lăsa la uă parte,
 Fiind lucruri minunate
 Și peste fire ciudate;
 Intempleră nepomenite
 Și fapte neauđite,

dér nu spune decât fôrte puține dintr' aceste «neauđite fapte».

Noi vom înregistra pe cele mai caracteristice ce ni s'aũ păstrat de istoriă, de cronicari și de alți scriitori.

Și'n prima liniă fu schimbarea la față a lui Mavrogheni în relațiunile séle cu Înaltul cler și cu boerii cei mari. Îi invitasă pe rând la masă și se purtasă cu fiă-care dintr'ênșii «cu atâta ple-căciune în cât era o minune». Avuse óre acéstă bună, prietenósă și blândă purtare, pentru că era atunci în tótă firea, séu din *zeflemea*, din acea ironiă împinsă la extrem, care este una din no-tele generale ale secolului XVIII în Apus și óre-cum la Răsărit, în clasele cârmuitoare?⁽⁶⁸⁾

Ori-cum ar fi, îndată după aceste mese, cari avuseseră rêsunet în trépta baș-boerilor țerei, Ma-vrogheni cere fiă-căruia, după stare și putere, câte 10, 20, 30 și pêne peste 60 de pungă de

68) *Das vöriqe Jahrhundert spöttelt.....* ȕice un istoric german.

banî.⁶⁹⁾ Să nu dai, era prăpădul lui Dumnezeu ! De aceia, dau mereu bieții boeri, dau în Bucuresci și dau în Craiova, căci acolo aușise Domnul că se derimă de vechime casele domnesci. Ceru parale să le facă și, bine înțeles, nu le făcu.

Sta la Divan cu boerii și judeca pricinele ce i se înfățișau. Nici nu creșta pe boeri. Hotăra singur, și hotăra adesea ast-fel că poporului și boerinașilor judecățile «mavroghenești» le plăceau foarte. Nu se gândia la nimic; judeca după cum îl răpeșia fantasia. Lui Văcărescu i-e rușine să 'i scrie faptele, atât i se par de smintite și de nedemne ⁷⁰⁾. Așî însă, nasce întrebarea cum se făcea de se judeca în cele mai multe rânduri așa că poporului el plăcea, ier faima populară 'l reprezintă, după cum vom vedé mai la vale, ca pe un eroș din poveste, cu multe și felurite daruri înzestrat.

Bătea și bătea de svênta, dér iubia. Nici un Domn n'a pus ca Mavrogheni mai deplin în practică proverbul frances *qui aime bien, chătie bien*. Șiuă nămeșă mare, s'aușia prin Lipscani, prin ulișele și ulicióarele cari duceau spre mănastirea S-tului Gheorghe-Noș, ori prin ulișele industriale de lângă Curtea-Vechiă un tropot repede de cai. Cine era? Mavrogheni călare, cu picióarele góle

69) Dionisie Eclisiarcul : *Cronograf*. În *Tes. de Mon. istor.* vol. 2, pag. 192.

70) *Istoria Impêr. Otomanî*, în *Tesaur de Mon. istor.* vol. 2, pag. 293.

în iminei și urmat de vr'o câți-va *galeongii*. Vai bieților băcani, brutari, cavafi, cojocari și alte bresle. De-i prindea cu ocaua mică, ori cu musca pe căciulă și mîța în sac, îi zăpăcea în bătăi când nu'i scurta de uă palmă⁽⁷¹⁾, dér îi și apăra de boeri și 'n contra nedreptăților, ér plângerile lor aveaü rësunset în inima Domnului.

Nu sta locului nici uă dată. L'apuca să plece,

Și pe unde nu gândeai,
P'acolo îl întâlniaï;
Tiptil, pe jos seü cälare,
Prin tîrg seü prin mahalale,
Une-orî în port turcesc,
Alte-orî cälugăresc.

Când era tiptil seü în port cälugăresc, pe la 2—3 după prând, îi plăcea mai cu sémă să vi-siteze bisericile. Din poruncă domnescă,—și porunca lui Mavrogheni însemna ceva,—preoții de rînd în săptămână erau datori să stea de dimineță și pêne séra, ba chiar și nóptea în biserică, pentru a răspunde la cererile evlavioșilor⁷². Vai

71 Pitarul Hristache țice:

Că de o mică pricină
Te pomeneaï că 'l anină.
.
Și după ce se întorcea
Vedeai colea și colea
Câte unul atârnat,
De o șandramă legat.

72) Dionisie Eclisiarcul: *op. cit.* certifică faptul la pag. 168, ér Pitarul Hristache ni'l zugrăvesce cu reușite amănunte.

preotului care nu ar fi fost în biserică în ziua când l'ar fi hărăzit mânia lui Dumnezeu cu uă visită d'a lui Mavrogheni! Acela mai bine s'e fi intrat în gaură de șerpe.—Pătimiteră popii foc și pară și 'n vremea lui Constantin Mavrocordat, când îi închidea cu d'a sila prin biserici ca s'e 'i facă burduf de carte⁽⁷³⁾, dér ca acum nu vëduseră spaimă și fior mai diavolesc.

Și staū bieții popi sëraciū
 În spangă, scii, ca soldații,
 Toată ziua nelipsiți,
 Uitându-se pe la sfinți,
 Avëndu-ī parigoriă
 La a lor melancoliă.

Plimbările domnesci, adică cu alaiū de curte, ale lui Mavrogheni se asemënaū în privința nădrăvănielor cu acelea ale lui Iancu Sasul, Domnul Moldovei, care se plimba în mieđul verei cu saniă de os.⁷⁴⁾

D. Ion Ghica spune despre aceste faimöse plimbări următóarele :

«După prând, răsturnat într'uă calేశcă poleită,
 «trasă de patru cerbi cu córnela de aur, eșia la
 «plimbare, înconjurat de ciohodari⁽⁷⁵⁾ cu fuste

73) *Cronicele Kogălnicénu*, tom. III, Cronica lui Ienache Kogălnicénu, pag. 203 și pag. 213-214. — D'atunci póte și locuțiunea : el ce atăta carte? că n'o s'e te faci popă!

74) Miron Costin, loc. cit. pag. 235.

75) *Ciohodar*, slugă domnescă; *baș-ciohodar*, ăntăiul cămăraș al palatului. (Șainénu: op. cit. pag. 32).

albe și ișlice rotunde din cap de samur în cap,
 «de arnăuți și de soitarii⁽⁷⁶⁾ cu căciuli lungi de
 «postav pestriț, împodobit cu code de vulpe și
 «clopoței, cari jucau chiocecurile pe lângă trasura
 domnescă, se strîmbau la trecători și insultau
 «femeile cu vorbe nerușinate. Cu ast-fel de alaiū
 mergea de 'și bea caféua și ciubucul lângă ha-
 «vuzul din frumosul chioșc de la Isvorul Tămă-
 «duirei, în sunetul surlilor și tobelor, al meter-
 «hanelor⁽⁷⁷⁾ și tumbelchiurilor⁽⁷⁸⁾.»

Când te chîama la Palat, te puteai spovedi
 și griji în tótă voia, căci numai de întors, ori
 sdravên, ori viū, nu erai sigur. Cât dura au-
 diența, cei de acasă te jăliau ca pe un mort.

Te apuca fiorul de la intrare în palatul
 domnesc,

Dacă mergeai și la curte,
 Vedeai altele mai multe;
 Te uitaî prin spătăriă,
 Rēmâneai la aporiă:
 Vedeai săbiî ferecate,
 Tot prin păreți spânđurate;
 Mai pistóle, buzdugane,
 Mazdrace⁽⁷⁹⁾ și iatagane,
 Suliți, hangere, cuțite,
 Ca acele ascuțite;
 Măciucî, mai puscî ghintuite,
 Toate prin păreți lipite.

76 *Soitarii*, piaiă.

77) *Mehterhanea*, bandă de muzicanți.

78) *Tumbelchiu*, cimbale.

79) *Mazdrac*, suliță sêu măciucă.

Te 'nchinaî și intraî în odaia domnăscă, ȕi-
cându'ti: ce-o vrea Dumneȕeu, uă mórte am !

După mătăniele și închinăciunile cele mai
adânci, în timpul căroră l'auȕiaî bufnind și sfo-
răind, cutezaî a ridica ochii asupra-î. Gróza te
făcea să pleci îndată speriatele-ți priviri.

Că'l vedeaî c'un hârz străin 80
Nu semăna a creștin;
Când îl auȕiaî vorbind,
Incremeniaî tremurând
Din *damuit* și din *chiafir*,
Și din *as* și din *caldîr* 81
Nu'l maî puteaî potoli,
Nici a'l maî inconti.

Sunt fórte puțini contimporanii cari aũ pu-
tut seũ timp aũ avut se-'l privăscă în față,— căci
cine scie ce ar fi citit nevropatul în oglinda o-
chilor interlocutorului seũ.

Tocmai pentru că sunt puțini la număr aceia
cari s'aũ uitat drept în față-î ca se-'l vedă ce fel
de om seũ de fěrá este, aũ născut îndată, nu-

80` În colecțiunea de portrete a Academiei Romăne nu se află
portretul lui Mavrogheni, pe lângă acelea ale celor-alți Domni fau-
rioși. Lăsatú-s'a se i-lú făcă vre-o dată? Nu scım. Ceța ce cunóscem în
privința chipului seũ sunt datele cronicarilor și străinilor călători. —
De altminteî, acéstă figură trebuia să pironăscă cu țăriă atențiunea
privitorului, de óre-ce un ofițer austriac, venit ca spion în Bucuresci,
o schișă în taină și apoi dete schișă unuí tēmplar din Sibii, care avea
un deosebit talent în gravură, se i-l graveze în cupru. Engel: *Geschichte
der Walachey und der Moldau* Halle, 1800 tom. II pag. 52.

81) Injurăturı turcesci.

mai peste 10—15 ani, uă mulțime de fabuloase caracterisări ale chipului și însușirilor lui Mavrogheni.

Poporul țicea că :

«Mavrogheni era un Arap negru, cu buza
«de uă palmă, cu colții scoși afară ca de mistreț,
cu uă a doua gură la cefă, pe unde scotea
«osele când înghițea mielul neamestecat;»

séu că :

«Mavrogheni avea dinții de oțel; îi aduceau
«saci cu rubiele și cu icosari, îi băga în gură, îi
făcea praf cu dinții, și apoi îi înghiția;»

séu că :

«Mavrogheni era scris pe mână și pe pi-
«cióre cu slove turcesci pe sub piele, tipărite cu
«iərbă de pușcă ca să nu se lipescă glonțul de
«dênsul. Ce a mai tras Pașa de Rusciuk pêne l'a
«omorît; numai cu iataganul i-a venit de hac⁽⁸²⁾.

Tóte aceste caracterisări, asemenea celor din miturile nóstre populare, plécă de la un punct adevărat și cresc apoi prin bogata fantasiă a poporului. Faptele și firea lui Mavrogheni le justifică pe tóte. Căci, într'adevăr, când l'apuca sdravên, când era 'n frenesiele ce urmau după atacurile de epilepsie și i se «făcea» înaintea ochilor câte 'n lume și 'n sóre, Mavrogheni devenia ca uă fiéră selbatică. Ȑiua orî nóptea, se scula, alerga, răcnea. Trebuie să facă mișcări violente, să fugă

82) Ion Ghica: *Scrisori* (ediț. 1887) pag. 503 — 505.

unde-va, să se pérđă de el însuși, să scape de vedeniele ce'l chinuiaă.

În asemenea moment îngrozia Bucurescii alergând ca nebunii în góna calului pe tóte ulițele orașului și sberând mai tare ca *galeongiă* cari 'l urmaă desmetici, faimosul strigăt *Iangân Vaar!* (foc I).⁽⁸³⁾.

Tot când era în asemenea escitațiunii și călduri chinuitoare, el sui pe marele negustor d'atuncea, Stefan Baltărețul⁸⁴⁾ în turnul Colței și'i dîse rânjind; «Scii c'am visat ađi nópte pe sfântul Nicola și mi-a spus să te asvêl de aci jos?» — Iér când Baltărețu îi rêsponse după îndemnul lui Sava care 'i însoția: «bine, Măria Ta, dér și «eă am visat pe sfântul Spiridon care mî-a cerut «sê-i aprinđ uă lumînare de 50 de pungî de bani, «și decă voiă muri, cine sê i-o aprinđă? — Mavrogheni, cu mobilitatea extremă a nevropaților și a nebunilor, își schimbă⁽⁸⁵⁾ ideia, și Baltărețu scăpă cu viéță pentru a mai face cunoscință și cu alte primejdiî în vremea Muscalilor lui Miloradovici⁽⁸⁶⁾.

83) Ión Ghica: *Convorbiri Economice* (Bucurescî 1879) vol. II, pag. 560.

84) A se consulta, în privința acestei personalități atît de curioase, una din cele mai frumoase *Scrisori* ale d-lui Ión Ghica (*op. cit.* pag. 491-515) și din *Documentele Odobescu*, vol. III, pag. 197.

85) E în de obște cunoscut faptul ce i s'a întemplat d-rului Tausig la Iași la Golia. Singur c'un nebun, acesta vrea sê'l arunce pe uă feréstră. Cu sânge rece, doctorul îi dîse: nu e trébă mare sê sarî de sus jos, ci de jos sus. — Atuncî, du-te de sârî de jos aci sus, dîse nebunul dându-î drumul.

86) Din memoriul generalului comite de Langeron.

Când nu era 'n călduri, Mavrogheni pricepea foarte bine ce este și ce nu este de folos pentru Domniă și popor. Hrisóvele pentru cișmelele Bucurescilor, măsurile luate pentru darea dreptății de o potrivă la tótă lumea, spaima ce băgase în mituitori și 'n hoții de drumuri, paza țerei în contra *serhatlîilor*, hrisovul⁽⁸⁷⁾ pentru slujba spătarului, cărțile de judecată, proclamațiile sale către țeră⁽⁸⁸⁾ și corespondința cu ambasadorul Franciei⁽⁸⁹⁾ de la Constantinopol nu ni'l arétă ca pe un nebun, iér modul cum sciu de la început să aducă la respect pretențiunile Austriei în ces-tiunea pășunatului vitelor venite de peste munți (90 ne probéză că, Român orí neromân, orí-ce Domn al țerei a căutat să înfrêne și pe terenul economic poftetele nemăsurate ale puternicilor noștri vecini.

Ce e dreptul énsé, pe boeri nu putea să'i sufere nici când era în linisce, nici când se sbătea în alucinațiuni. Cu ei era cumplit și cumplit fără măsură.

De uă parte încetinimea boerilor și prudența

87) *Revista Istorică a Arhivelor Românié* (Bucurescî 1874) Hrisóvele din 27 Aprile 1787, din 20 Marte 1787.

88) *Ibid.* anaforaua boerilor către Pórtă din 22 Aprile 1787.— *Serhatlîi* sunt Turciî mărginașî.

89) *Docum, Odobescu*, vol. II, scrisórea lui Mavrogheni către d. de Choiseul-Gouffier din 9 Novembre 1787 și răspunsul ambasadorului frances de la începutul lui 1788.

90) Engel: *Geschichte d. Moldau und d. Valachey*, tom. II, pag. 52. — V. și Hurmuzake: *Doc. cit.*

lor împinsă pînă la estrem d'er fôrte necesară în vremurile acelea (91), de altă parte moliciunea lor firéscă, maiestatea tembelă și repulsiunea ce simțiau pentru ostrovénul hoț de mare, scoteau pe Mavrogheni din orî-ce răbdare. Și nu era greú pentru acest nevropat s'și pérđă la minut să-rita și din om s' devinâ fiéră. Avea cu boerii uă purtare care 'i băga în pămênt. Intr'un rînd, cu un dispreț brutal, đise unuia din bași-boerii care avusese curagiul s'î spună cîte-va din păsurile țerei : — «Décă ar fi voit Dumneđeú cu țera «asta, nu m' trâmîtea pe mine Domn» 92, — cuvinte tipice și cari zugrăvesc fôrte bine pe Mavrogheni.

În Divan séú în odaia domnécă, stînd de vorbă cu unul séú cu mai mulți boeri, de odată, din chiar-senin, l'apuca și, bătêndu-se cu pumnii în cap și smulgêndu-și p'er din barbă, rîcniă cît îi lua gura ;

— Nu sciți ce am visat ađi-nópte?

Povestirea visului séú a vedeniei era totdeuna urmată de ceva care numai plăcut nu era pentru boeri(93).

Cînd surghiunea, după cum vom vedé că va surghiuni pe cei d'ântaiú boeri ai țerei, Mavro-

91) Se va vedé acésta în capitolul III al acestuî studiú.

92) Ion Ghica ; *Convorb. Econom.* vol. II, pag. 560.

93) Și cu cocónele de boeri tot ast-fel era. A se citi în discursul de recepțiune al d-luî Ion Ghica la Academia Románă, despre *Ion Cîmpinenu*, cele ce Mavrogheni făcu mumeî acestuia, Luxandra Cîmpinenu.

gheni plângea împreună cu boerul nenorocirea ce cădea asupra capului acestuia, apoi, la plecare, rînjea ȕicȕendu-le cu batjocoritore ironiă : *καλὸν κατεβόδιον, ἄρχονται!* — călătoriă bună, boerule !⁽⁹⁴⁾

Tot ca semn de enorm dispreț pentru înderȕnicio boerilor, el își făcu ca clucer calul seũ de cālăriă, pe mult cunoscutul *Talabașă*, și 'l îmbrăcă—tocmai cum odinióră Caligula calul seũ *Incitatus*,—în mare pompă cu un caftan anume.

Și ierăși, pentru a 'și rȕde de boeri, dede pe rȕnd încrederea sa nemărginită și, firesce, cȕrma afacerilor țereĩ, unor ómenĩ ca *Perdicarul*, *Ioniță Papuc*, *Dimitrăchitũ Turnavitu*, și ostrovénului *Sava*, celebru mai tȕrȕiũ sub numele de «Căminarul» seũ «Bimbașă Sava»⁽⁹⁵⁾

Perdicarul îi plăcuse pentru că 'i citea în stele, îi descoperea în fie-care ȕi câte uă taină a viitorului și 'i spunea, cum ȕice șăgalnic Pitarul Hristache, nisce «*minciunĩ de minune*».

Ioniță Papuc,⁹⁶ ciocoiũ desevȕșit ca Andronake Tuzluc și ca Dinu Pȕurică ai lui Pelimon, era un lipsit de orĩce credință, de orĩce lege, gata la tóte crimele și infamiile. La Craiova, unde Mavrogheni îl trȕmise caimacam se făcu de pomină. Ghicea pe «nedate bobii» pe cine are

94) Ion Ghica : *Convorbiri Econ.*, tom. 599.

95) Sȕ adaugem pe lȕngă aceștia și pe un Deșliu despre care nu sciũ nimic, de cȕt că Pitarul Hristache ne spune că a fost la mare cinste și apoi a căȕut într'uă adȕncă disgrațię.

96) Dionisie Eclisiarcul : *op. cit.* pag. 176.

și pe cine n'are bani, întocmai ca faimosul delator Chrisogon din vremea lui Sila.

Sava de la Patmos ⁹⁷⁾ era, pôte p'atunci, capul *galeongiilor*; curagiū neînfrēnat de ienicer și șireteniă vulpescă de Grec; soț nedespărțit al Domnului; totdeuna față la scenele ce Mavrogheni făcea boerilor.

Cel mai însemnat ȃnsē dintre toți favoriții lui Mavrogheni fu cel d-al patrulea,

Adică-te Turnavitul
Dimitrache, pricopsitul.

Cu acesta Mavrogheni era trup și suflet :

Orī-ce i-ar fi arētat,
Nu eșia dintr'al sēū sfat.
Atāt i-se încredințase,
In cât pe toți îi uitase.

Șiret sēū tot cu păsēri în cap, Turnavitu ⁹⁸⁾ era tocmai omul care se potrivea «aidoma» cu Mavrogheni. Tôte nădrăvăniele ce născeaū în imaginațiunea superescitată a stăpînului, Turnavitu le găsia fōrte firesci și fōrte lesne de îndeplinit.

97) Pitarul Hristache.

98) Fiī sēū rude ale lui Turnavitu aū trăit pēnē mai încōce. Inainte de acest «Dimitrăchiță» care speriasc Bucurescii, gălesc pe un Alexandru Turnavitis, dascāl de limba grecescă la colegiul din Bucurescī pe la 1752 (Chassiotis : *L'instruction chez les Grecs*, pag. 80).

Era deștept și era «pișicher» și «pehlivan»; asur-
 ția pe Mavrogheni cu planuri și cu vorbe. Repu-
 blicanii franceși din Bucuresci și Grecii cari, tot
 în Bucuresci, plănuiaū cum aū să pună ierăși
 crucea pe cupola Sântei-Sofia din Constantino-
 pole eraū prietenii săi. Cu aceștia, Turnavitu dis-
 cuta cum avea să libereze vechiul imperiū al Bi-
 zanței din mânil

*Τῶν ἀχρίων Μουσουλμάνων,
 Τῆς Ἑλλάδος τῶν τυράννων.*

Hortolan, negustor frances din Bucuresci⁽⁹⁹⁾,
 Emile Gaudin la Constantinopole, Rhigas tot în
 Bucuresci⁽¹⁰⁰⁾ înfierbîntaū pe Turnavitu, ier acesta
 scotea pe Mavrogheni din tôte răbdările omenesci.
 Era, într'adevăr, timpul desperațiilor, *le règne des
 sans-culottes*⁽¹⁰¹⁾, «vremea apelpsișilor», ἡ ἐποχὴ
 τῶν ἀπελπισμένων.⁽¹⁰²⁾

Ast-fel de om fiind⁽¹⁰³⁾ și ast-fel de ómeni

99) *Docum. Odobescu*, scrisorile lui Hortolan către Emile Gau-
 din, la pag. 95 și următ. — A se vedé și *la Revue de Géographie* (Pa-
 ris 1881. Aprile.—Cf. Bălcescu: *Sp. Ión Cantacuzen*, în *Magaz. Istor.*
 I, pag. 199.

100) *Revue de Géographie* (1881, Aprile) studiul lui Ubcini:
La grande carte de la Grèce par Rhigas.

101) Din scrisórea lui Hortolan, mai sus citată.

102) Ion Ghica: *Convorb. econom.* tom. II, pag. 558.

103) Nu 'nșeleg cum *R. Walsh*, atașat pe lângă ambasada lor-
 dului Strangford la Constantinopole și autor al unui interesant *Voyage
 en Turquie* (trad. Paris. 1825) dice (pag. 222) că Mavrogheni a servit
 de model autorului operei englese intitulată *Anastase*. — Ce e drept,
 nu cunosc acéstă lucrare.

având în giuru-i, Mavrogheni începe lupta în contra Rușilor și în contra Nemților.

III.

P'atuncî trăsniăi tunurile
De le mergeai fumurile;
De trăsnet mult și de plesnet
Iți sbura përul din creștet.

(*Pitarul Hristache*)

În prima săptămână a lui August 1787, Turcia declară războiul Rusiei.

De și nepregătită, împărătesa Caterina puse îndată în mișcare două armate : una sub comanda principelui Potemkin care avea să opereze în Crimeia, era alta sub comanda feldmareșalului, Petre Romantzov, care trebuia să intre în Moldova și de aci, de va pute, să se cobore din victorie în victorie spre Dunăre.

În virtutea tratatului încheiat cu Caterina în contra Turciei, Iosef II declară, și el, războiul Sultanului în Ianuarie 1788. Printruă greșelă care îl va costa mult, armatele se întinseră îndată linia de bătăie de-a lungul fruntariilor, cari separaau atunci statele imperiului habsburgic de provinciile stăpânite în fapt de Abdul-Hamid.

Războiul tuna și avea să ture mereu din toate părțile.

Timpul acesta era cel mai potrivit cu dorințele, cu pofta de nădrăvănie, cu firea cea sucită și înflăcărată a lui Mavrogheni.

Indată ce Pórta declară răsboiū Rusiei închiđând ca de obiceiū pe ambasadorul acesteia, d. de Bulgakow, la *Şapte-Turnuri*⁽¹⁾, Mavrogheni săltă în sus, și capitala Țerei-Românesci deveni de uă dată un lagăr mare.

Mavrogheni voia să jóce acum un rol nemuritor. Dorința lui adâncă era ca istoria să 'i dea un loc de frunte printre suveranii Europei orientale, și ceia ce 'l chinuia fórte era, tocmai acum, faptul că gazetele germane nu 'l luaū în serios și nu 'i recunosceaū ceia ce viitorimea avea, — el era convins — să 'i recunóscă cu prisosință.⁽²⁾

Pentru a 'și îndeplini menirea cea strălucită pentru care se credea chiămat, Mavrogheni judecă, nu fără cuvânt în vremurile acelea, că uă puternică și numerosă armată 'l va ajuta fórte la acésta.

De aceia, dede veste în Turcia, in Serbia și

1 Odobescu: *Documente*, vol. II, pag. 47. — Choiseul către Montmorin, scrisóre din 10 Septembre 1787: «on a fait arrêter M. de Bulgakow le 15 Août».

2) *Anastase ou Mémoires d'un Grec, écrits à la fin du XVIII-ème siècle pas M. Thomas Hope*, traduse din limba englesă de d. Defauconpret, (un vol. în 8. Paris, 1847). Semnalasem cartea fără s'o cunosc, după indicațiunea lui Walsh, autorul unui *Voyage en Turquie*. Onor. d. Francudi, profesor la facultatea de litere din Bucuresci, o posedă și a bine-voit a mă-o împrumuta, ier onor. d. Stefan D. Grecenu, un iubitor neobosit al istoriei nóstre naționale, mă-a reamintit traducțiunea francesă a lui Defauconpret a părților privitoare la istoria românescă a lui Mavrogheni, și pe care a publicat-o în *Românul* din 1861, luna lui Ianuariu. Ceia ce ne spune grecul turcit, *Anastase-Selim Sotiri*, eroul volumul lui Thomas Hope, se potrivește întocmai cu cele ce luându-ne după fapte, am spus și noi în primele capitole ale acestui studiu.

pretutindeni că léfa ostaşilor și 'n genere a ómenilor buní de luptă este la dînsul mai mare de cât în Turcia și la alte puteri.³ Indată ce faptul se auđi, uă mulțime de Turci, Albanesi, Greci și alte némuri sburară spre Dunăre, o trecură și se abătură ca locustele asupra Bucurescilor.

Cu cât acéstă mulțime era mai mare, mai sgomotósă, mai neunită în dorințele și 'n firea ei, și cu cât mai numeróse erau greutățile ce ea pricinuia țerei și Domnului, cu atât Mavrogheni se simția mai bine, mai în ferbere, mai escitat. Inchipurile și demonii carí 'l chinuiau îi dederă pace; alte vedenii îi deschiseră ușa măririlor neîntrecute, când ochii lui Mavrogheni vęđură cum furnică în Bucuresci cu miile

Unul și unul deliř,
Răsgrădeni și Vindiliř,
Hotineni, Nicopořeni,
Șiștoveni, Turtucăeni,
Manafi, Arapi, Anatoleni,
Dancalicı și Giurgiiveni,⁴

veniți, toți pe 'ntrecute, din cauza lefilor fórte

3) Cu atât mai mult cu cât în Turcia era de datoriă pentru orí-ce bun Musulman să mérgă la óste fără nici uă plată în contra Ghiaurilor.—Văcărescu: *Istor. Impăr. Otom.* în *Tesaur de Mon. istor.* tom. II, pag. 294.

4) Pitarul Hristache: *Istoria faptelor mavroghenesce*, publicată în *Buciumul* lui Cesar Boliac, (Ianuariu-Februariu 1863, n-rile citate în primele două capitole ale acestui studiu. — *Vindiliř*, póte greșit în loc de *Vidinliř*.

mari, ce Mavrogheni făgăduia într'una, dér pe cari nu le dede mai nici uă dată.

În acest sdrângănit asurđitor de arme, nota care e frumoasă, care esaltă patriotismul Pitarului Hristache și care ridică óre-cum pe Mavrogheni în ochii viitorimei, este încercarea ce el făcu de a forma un corp de armată, compus din Români de țéră.

Ostași români în timpul Fanarioților! — écă un lucru pe care numai un Mavrogheni 'l putea găsi, el singur din șirul Domnilor cari se urmară de la 1715 pêně la 1821.

Mai încređător de cât Zilot Românul⁽⁵⁾ în virtuțile rėsboinice ale țėranului român, Pitarul Hristache admiră cu drag acest sîmbure de óste românescă prin rîndurile căreia se găsiau póte flăcăii cari vor fi pandurii lui Tudor la 1821.

Pitarul đice :

Iér pe Români de țéră⁽⁶⁾
 Ce'ı strînsese de pe-afară,
 După ce le făcu léfă⁽⁷⁾,
 Iı mai puse la uă trébă
 Ca sė învețe și mustra
 Sė sciă sė dea cu pușca.
 Apoi sė stai sė privescї

5) Nu găsesc pasagiul anume; sciü énsé sigur că el se găsesce séü în *Cronica lui Zilot*, ediț. d-lui B. P. Hasdeü, séü în studiul d-lui Gr. Tocilescu asupra lui Zilot din *Revista pentru Istoriă, Filologiă și Archeologiă*.

6) Pe țėranı.

7) Pe care nu le-o plăti nici uă dată.

Și cu drag s'ă pomenesci
De Românașii voinici,
Incălțați toți cu opinci;
S'ă te fi dat la uă parte,
S'ă veđi regule curate :
Cât erau de drăgălași
Și născuți a fi pușcași!
Se mira care-ı vedea
Și la ei gura căsca,
Că păreau c'au fost catane
De când au eșit din fóle.
De așa muștră curată
Se tot mira lumea tótă,
Cum mergeau peste câmpia
Mândrii și cu veseliă.
Grecii, ca nisce magari,
Se mirau de opincari,
Carı, de când s'au născut,
Pușca 'n ochi nu au v'edut;
Pe carı îi credeaü mișei
Neslujindu-se cu ei.
Căci ei, când veniau în țeră,
Intraü cu ómeni de-afară;
Și bunı pentru ostășiă
Nu credeaü Români s'ă fiă.
Și-acu 'n óste de-ı puneau
Mai multă fală făceaü.

In privința armatei lui Mavrogheni și 'n deosebi a sîmburelui de armată națională, Dionisie Eclisiarcul scrie într'același spirit, dér cu mai puține amănunte de cât acelea ale patriotului Pitar.

Eclesiarcul ȃice⁽⁸⁾:

«Ier Domnul Mavrogheni ȃncă aũ pus ȃste
«străji pe marginea țerei, Turcii bešli⁽⁹⁾, cu cȃ-
«petenii bešlii, agale și odobași, *ȃste din țeră*;
«cȃ făcuse cȃpitȃnii cu stȃguri frumoșe, zugrȃvite
«cu sfinți, ȃmbrȃcȃndu-i cu capoduri domnesci,
«dȃndu-le și lefi, numind cȃpitȃnia lui Sf. Gheor-
«ghe, și aĩ lui Sf. Dumitru, și aĩ lui Sf. Teodor
«Tiron și a altor sfinți».

Pe lȃngȃ Romȃnii pe cari formase ȃn corp
și 'i ȃnvȃța «*regulele curate*» ale rȃsboiului, pe
lȃngȃ Turcii cari, ȃn loc sȃ plece ȃn lagȃrul Vi-
zirului, nȃvȃliaũ spre București unde li se spusese
cȃ vor avȃ 10 lei pe lunȃ de cȃlȃreț și șȃpte de
de pedestrași⁽¹⁰⁾, Mavrogheni mai primia, ba ȃncȃ
cu mȃndriȃ și ȃn ciuda vizirului și pașalelor de pe
marginea Dunȃrei, pe toți enicerii nemulțȃmiți și
desertori cari plecaũ de sub stȃgurile Pađișahului,
colindȃnd provinciile turcesci și 'n urmȃ se opriȃũ
tot peste Dunȃre, ȃn ordiele lui Mavrogheni⁽¹¹⁾.

Grecii cari credeaũ, ca Rhigas, cȃ Mavro-
gheni va jertfi acȃstȃ armatȃ pentru liberarea
patriei eline, dupȃ ce se va sfȃrși rȃsboiul cu
Rusia și Austria, — Romȃni, Arnȃuți, Turci din

8) *Chronographul*, ȃn *Tesaur de Mon. Istor.* vol. 2, pag. 173.

9) *Bešli*, soldat de frunte, ȃn Șȃinenu: *Elemente turcescȃ ȃn limba romȃnȃ*. — Tot ast-fel: *agȃ* va sȃ ȃicȃ comandant, *iȃr odobașȃ* cȃpitȃn.

10) Vȃcȃrescu: *op. cit.* pag. 294.

11) Choiseul cȃtre Montmorin, scrisȃre din 25 August 1787, ȃn *Documente*, vol. II, pag. 47.

tóte provinciele imperiului, eniceri desertori, vre-o câți-va Francesi și în fine felurimi de felurimi de «Vântură-Țeră» cari mișuiau prin Bucuresci⁽¹²⁾, — toți acești ostași cari treceau peste 6000 de ómeni⁽¹³⁾ nu mulțumiau pe înflăcărutul Domnitor.

De ce?

Pentru că, trebuie să'și fi ȓis Mavrogheni, uă armată nu merită pe deplin acest nume, când nu are artileria. Deci, să organizăm artileria! Câte fură tunurile ce cumpără de afară, câte ceru de la Pórtă și câte găsi în țeră la 'nceput, nu sciú⁽¹⁴⁾. Ceia ce d. de Choiseul-Gouffier, ambasadorul Franciei la Pórtă, scrie ministrului afacerilor străine din Paris, comitelui de Montmorin⁽¹⁵⁾, e privitor numai la esercițiile, la însemnătatea militară a artileriei lui Mavrogheni și la persóna aceluia care o comanda. Și sciți cine era acest «*topci-başa*» mavroghenesc? Nimeni altul de cât un călugăr frances de la monastirea Cordeliarilor din Pera⁽¹⁶⁾.

12) Nu era națiune care să nu aibă atunci la Bucuresci unul său măi mulți din fiul său. — V. Thomas Hope : *op. cit.* traduct. Greceanu.

13) Fotino : *Istoria generală a Daciei*, cap. lui Mavrogheni.

14) Probabil că avea măi mult de cât 20 de tunuri. — V. Văcărescu : *op. cit.* pag. 301.

15) Scrisóre din 25 Noembre 1787, în Odobescu : *Documente*, II, pag. 49.

16) O spune d. de Choiseul în scrisórea citată' măi sus ; v. și Léonce Pingaud : *Choiseul-Gouffier*, pag. 213.

De când baronul de Tott¹⁷ și inginerul frances La Fitte¹⁸ reorganiseră artileria Sultanilor Mustafa III și Abdul Hamid, Francesii, fiă chiar călugări, se bucurau în Orient de uă vėđă neîntrecută într'acéstă privință; erau adică, cum ar fi đis Pitarul Hristache, erau *topcii*, «de când eșiau din fóle».

Mustra «Românașilor voinici, încălțați tot cu opinci», sosirea neîntreuptă a acelor «vîntură-lume» mai sus înșirați, pregătirile rėsboinice și, mai cu sémă, visitele ce Mavrogheni cu galeongii lui făcea corpurilor de armată, schimbaseră Bucurescii într'un fel de balamuc militar. — Obiciniți cu liniscea aprópe mórtă a celor-l-alte domnii fanariote, bėtrânii negustori și bėtrânii boeri ai capitalei credeau că cu adevėrat a sosit vremea de apoi, și că «pozna» de Mavrogheni nu este altul de cât Antechristul cel vestit de prooroci.

Dér tunurile pe cari đilnic călugărul frances le încerca în și pe lângă Bucuresci!

Pitarul Hristache, care reușese adese-orî fórte bine a surprinde nota pitorėscă a situațiunei, đice în privința artileriei mavroghenesci:

P'atuncĭ trăsniău tunurile
De le mergeău fumurile;

17 *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tatars* Amsterdam, 1785, 2 vol). *passim*. — V. și documentele din Iuniu 1767 și Maiu 1769.

18 *Documente*, vol. II, pag. 45 și urm.

De trăsnet mult și de plesnet
 Iți sbura përul din creștet⁽¹⁹⁾.

De și scia ce va să ȃică lagăr, luptă și oraș care se pregătesce de rësboiũ, Anastasie Selim Sotiri, Grecul ale cãrui memorii le scrie Thomas Hope, când sosi în Bucuresci, tot se miră de atâta lume, de atâta sgomot și de atâtea pregătiri făcute cu iuțela și nãsdràvãnia, proprie lui Mavrogheni.

Spaimă și gróză în tóte părțile; nimeni nu crâcnia, singur Mavrogheni respira liber. Eraũ vremurile lui; venise în fine timpul pe care alucinatul 'l vëduse 'n vis și aievea. Voise să jóce un rol în istoriã⁽²⁰⁾ cu riscul chiér de a 'și frãnge junghiãtura, când ar fi fost să facă saltul mortal înaintea posteritãței. Il juca acum, ajutat de în-têmplãri și de neînfrânata lui fantasiã.

De când d. de Bulgakow fusese, cu turcésã politețã, învitat să 'și mute locuința la închisórea de la Șepte-Turnuri, Mavrogheni nu mãi scia ni-

19) Versurĩ cu imaginĩ sensibile și espressive tot atât de pitorescĩ ca și unele versurĩ ale lui Anton Pann, precum :

Când 'ĩ cântã psaltichia,
 Iți sare din cap tichia.

20) Mavrogheni, când se cutremura pãmântul, sãlta de bucuriã cãcĩ își ȃicea cã istoria va spune cã pe când domnia Mavrogheni a fost și cutremure. Și 'ntr'adevër, într'ua Mãrți sãra spre Mercurĩ, în sãptãmãna luminatã, 26 Martie 1789, a fost cutremur în Bucuresci. — V. în *Revista pentru Istor. etc.* articolul d-lui Cogãlniceanu asupra picturĩ religiose.

mic alt de cât că răsboiul cu Rusia este declarat și că, fără dór și póte, el, Domnul Țerei-Românesci, seraskier otoman⁽²¹⁾ și comandant al unei armate numeroase, avea să jóce un rol însemnat, un rol istoric și strălucit; Mavrogheni silia de zor posteritatea ca să 'l cunóscă și să'l admire.

Aceste idei 'lú stăpâniau cu atâta putere și atât de deplin, în cât el nu mai scia nimic din cele ce se petreceau în gîuru-î. Austria era în ajun de a se uni pe față cu Rusia și de a începe lupta cu Turcia, și Mavrogheni scria devletului că Iosif II nu este și nu va fi unit cu Caterina II.

Văcărescu ne spune, într'acéstă privință, următoarele :

«Însu'mi l'am văduț că scrie un tacrir⁽²²⁾ la devlet⁽²³⁾, prin care arêta că Nemții nu numai n'aũ alénță cu Rușii, ci dîcea că le sunt și vrăjmași. Însuși el mi-a arêtat tacrirul acesta când 'l scria. L'am întreat : și ce vrăjmășie aũ? Mi-a rêspons că nu voesc Nemții să dea titlul de împărătriță împărătesei Rusiei.... Auđiți poznă de rêspons, cetitorilor! — Atunci, ne mai dîcînd alt, i-am rêspons că alianța Nemților cu Muscalii o scie Devletul de la 1780 și de la tratatul de la 1784. Însuși Kesarul, prin solul său la Țarigrad, aũ arêtat-o prea-înaltei Porți acesta ;

21) Fotino, Hristache, Văcărescu, Anastase Sotiri, d. de Choiseul-Gouffier afirmă aceasta.

22) *Tacrir*, rapport.

23) *Devlet*, împărăția turcească.

«estimp a mers Kesarul ierăși la Crîm⁽²⁴⁾, și poți
 «să mai ȃici că n'aũ alianțã? La acest tacrir n'aũ
 «s'e'ți facã alt rãspuns prea-înaltul devlet de cât
 «s'e'ți iea capul, cu pricinuire că'ți bați joc. Nu
 «scii tu, mi-a ȃis⁽²⁵⁾; acesta e adevërul. Și ade-
 «vërat, eũ n'am sciut cãci, de unde socotiam că
 «voi vedea rëspunsul ce am ȃis, am vëȃut
 «cã'i vine rëspuns cu aferim⁽²⁶⁾ și slugã credin-
 «cioasã⁽²⁷⁾.»

Diferitele interese ce erau puse în joc, si-
 lințele ce se consacra de fie-care în vederea a-
 cestor interese, intrigele fără număr despre cari
 vorbirãm în primul capitol al acestui studiũ, deș-
 teptul boer român le judeca și le cãntãria mai
 bine de cât Mavrogheni.

Fost dragoman, nu la Pórtã, ci al lui Ca-
 petan-Pașa, pornit și hãrșit numai într'ua singurã
 direcțiune, — aceia pe care i-o arëtaũ fantasia și
 avënturile nãbãdãioșe ale imaginațiunei, ier nu ju-
 decata și adãnca pricepere ajutatã de prevedere,
 — Mavrogheni se 'nșelã cu totul asupra Austriei,
 asupra Turciei și asupra Rusiei⁽²⁸⁾.

Vëȃu el singur dupã vro douë luni că Iosif II
 declarã rësboiũ Porței. Comandantul Sibiilor i-a-

24) Întrevederea de la Cherson a lui Iosef II cu Caterina II (1786).

25) Mavrogheni.

26) *Aferim*, fôrte bine, bravo!

27) Vãcărescu: *op. cit.* pag. 294.

28) Vaillant (*La Roumanie*, Paris, 1884) se 'nșelã când ȃice
 că Mavrogheni cunoscea pe deplin politica Europei (vol II, pag. 254).

nunță oficial războiul și închiderea granițelor (29). Mavrogheni se'nfuria, goni pe toți Nemții din țară și, chiămând pe Văcărescu, îi mărturisî mușcându-și barba și blestemând că s'a 'nșelat în privința împăratului Iosif II.

În fața unor asemenea avânturi necugetate, unor greșeli de calibrul celei de sus și cheltuelilor colosale ce Mavrogheni făcea din banii țerei pentru întreținerea armatei sale, boerii cu judecată se siliră din toate puterile a păstra uă atitudine neutră, ternă, fără nici uă primejdiă.

A se fi unit trup și suflet cu «nebunul» era tot atât de păgubitor pentru ei, cât ar fi fost dacă, din capul locului, ei ar fi pus lui Mavrogheni piedici pe coborișul pe care o luase d'a-dura. Această atitudine însă nu era pe placul Domnului. «Cine nu e cu mine, este în contra mea», țicea Mavrogheni ca ori-ce autoritar.

Și cu atât mai mult trebuia să țică Mavrogheni «cine nu este cu mine, este în contra mea», cu cât scia ; 1) că, de la început, boerii români din țără și Grecii din familiile domnitore ale Fanarului nu putuseră să'l sufere, iér el, Mavrogheni, prin nimic nu-i făcuse să'si schimbe păreriile ; 2) că, încă dinainte de tractatul de Cuciuc-Cainardji, nu puțin erau boerii cari credeau în făgăduelile cele mari făcute de emisarii mării și prea-pravoslavnicei Caterine ; 3) că, atât la Con-

29) Văcărescu : *op. cit.* pag. 294.

stantinopole cât și la armatele vizirilor, amicii boerilor din țeră 'l săpau într'una; 4) că, dacă gazetele vieneze și lipscane 'l făceau de ris «în ochii posterității» cum dicea el, lucrul se datora tot boerilor cari,—de și supuși în față «poznei» domnitore,—acasă și 'n conversațiunile particulare își rîdeaŭ de planurile mavroghenesci, și zugrăviaŭ pe Mavrogheni cu culorile cele mai puțin demne de maiestatea neperitore a istoriei.

Sciindu-i ast-fel și acum fiind vreme de război, ier el, Mavrogheni, seraskier și generalisim plenipotent în țera românescă peste atâtea pașale și atâtea agale, nimic nu'l opria ca să'si verse în deplină libertate necazul și ura de care, fără măsură, era animat în contra boerilor.

Îi insultase într'una de când venise în țeră; acum îi luă pe rînd la uă strașnică «sfântuielă.»

Visa mai în fiă-care nópte când pe sf. Nicolae, când pe sf. Spiridon cari, fără deosebiri în păreri, îi ordonau să cêră cutăruî séu cutăruî boer suma de pungî atâtea. Drept-credincios și cu totul supus unor sfinți de așa însemnătate, Mavrogheni cerea de zor și fără sațiŭ, bătându-se cu pumnii în cap și jurându-se în momentele acelea că om mai nefericit de cât el nu se găsesce pe fața pămîntului.

Ast-fel, între August 1787 și Marte 1788, Mavrogheni îi stórse de bani și-apoi surghiuni în diferite localități ale Turciei pe următorii mari și mici boeri ai Țerei; *primul convoiŭ*, marele

ban Pană Filipescu cu fiii săi Nicolae și Constantin Filipescu; *al doilea convoi*, logofetul Scarlat Ghica, vornicul Ienache Moruzi, paharnicul Tudorache Iuliano, vornicul Greceanu căruia, pentru a veni în țeră să-și vedă nevêsta, Mavrogheni îi ceru într'un rînd 10.000 de taleri⁽³⁰⁾; *al treilea convoi*, Ienăchiță Văcărescu care ceru să plece de bună voiă; marele ban Nicolae Brâncoveanu, boerul cel fastuos care, la ora *chiefului*, în minunatele lui grădini, punea sclave georgiane să-l apere cu vînturătoare de pene de păun⁽³¹⁾; vornicul Dumitrache Racoviță, vornicul Manolache Crețulescu, logofetul Costache Ghica, clucerul Dumitrache Fălcoianu și Stolnicul Alexandru Farfara⁽³²⁾.

Încă de la declararea rêsboiului, din August 1787, Mavrogheni chiâmase pe boeri la sine și le spusese să se astêmpere cu Rusia și cu Nemții, căci alt-fel bine de ei nu va fi. După Ianuariu 1788, adică după intrarea lui Iosif II în luptă, Domnul simți pe boeri că ier se agită și cređu că, pe lîngă sfaturi particulare, uă proclamațiune oficială ar face uă impresiune mai adîncă asupra minței boerilor și asupra întregului popor românesc. Drept aceia, la 8 Februaru 1788, Domnul dede uă proclamațiune prin care invita pe toți boerii și locuitorii țerei «a nu da cređemênt căr-

30) Văcărescu : *op. cit.* pag. 295.

31) Thomas Hope în *Mémoires*.

32) Văcărescu : *ibidem*.

«ților trâmise tainic, sub numele de manifesturi (33) «de către puterile dușmane Turciei, ci se rămână «credincioși și supuși ca pe trecut Devletului și «Padișahului (34).»

Proclamațiunea nu avu asupra boerilor nici un efect. Căci, într'adevăr, boerii erau credincioși și supuși Turciei. Afară de Cantacuzinesci 35) cari erau închinați Rusiei, și afară de Scarlat Câmpinénul care, ca mai târziu marele său fiu (36), vedea în Apus scăparea patriei sale, toți cei-l-alți boeri nu voiaș și nu cereaș de cât a trăi sub Turci. In rândurile și printre rândurile *Istoriei* lui Ienăchiță Văcărescu, acest adevăr se citește cu înlesnire.

Mavrogheni ênsă nu voia ca acéstă supunere și acéstă neschimbată credință către Sultan să continue a se arêta ca pe trecut, numai cu plecăciuni și cu tăcută suferință, ci cu armele în mână.

«Nebunul» voia cu ori-ce preț ca boerii cei tineri, în fruntea Românașilor cei voinici și cu stégurile noilor regimente Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru și Sf. Tudor să facă a rêsuna Carpații de vitejiele lor, să lupte românesce în contra Austriacilor pe la tôte trecătorile Transilvaniei și,

33) Athanase Comnen în *Μετὶ τὴν ἀλωσιν* le dă în întregul lor pe ale Caterinei către creștinii ortodoxi.

34) *Indice*, broș. I.

35) Ion și Nicolae, fiii Răducanului Cantacuzino.— V. *Biografia Spătarului Ion Cantacuzino*, de Nicolae Bălcescu în *Mag. I, Istor.* p. 187 și urmât.

36) Colonelul Ión Câmpinenu.

risipind ca odinióră Mihai și Radu Șerban pe húsarii unguri de la graniță, sã coprindã Brașovul, Fãgãrașul și Sibiul.

În visurile și 'n înfierbințelile-i isterice, Mavrogheni vedea armatele sale, comandate de boerii Țerei și de pașalele Turciei, intrând triumfătoare în Ardeal, ier cetățile lui Iosif II deschidându-și porțile pentru a primi cu respectuósã temere și bogate daruri pe voinicii lui Mavrogheni. — Și câte alte lucruri mari creerul lui Mavrogheni nu nãscocia în acele momente când, dus pe gânduri și auđind *glasurile* ce 'i vorbiau din chiar-senin, *Tãușanul* încoronat uita cã e pe pãmânt, cã e lume în odaia domnescã... vorbia singur respunđend acelor *glasuri* cari póte îi arëtau Viena unde fusese biruit Cara-Mustafa și unde el, Mavrogheni, avea sã fiã biruitor!

Când l'apuca asemenea tóne și accese, credea cã se va puté ajuta cu boerii țerei. Voia sã-i amestice în tóte ale lui, se 'ncerca sã le comunice uã parte din focul care 'l ardea fãrã 'ncetare și, plin de cuvintele înflăcãrate ale lui Rhigas și ale republicanilor francesi din Bucuresci, Mavrogheni le arëta minunile ce ar fi fost sã facã împreunã, dacã boerii l'ar fi ajutat cu inimã și credință.

Alese 25 de boeri tineri și 'i puse în capul armatei sale, dându-le comandamente potrivite cu sciința și véđa numelui fie-cãruia (37).

37) Bãlcescu : *Stud. cit.* pag. 190.

Nimic nu se prinse, nimic nu îmboldi pe boeri a se mișca din loc și a simți una cu Mavrogheni. Tăcerea și frica, nepăsarea în care stați când Mavrogheni le răcnea planurile lor, — Domnul le judeca drept dispreț, și această credință 'l făcea să iasă cu desevârșire din marginile ultime ale răbdării.

De-acii, surghiunirile neîntrerupte, pedepsele, strafurile și hărțuелile de tot felul. După fuga lui Scarlat Câmpinénul care,

Ca să scape de tiranul,
Adică de Mavrogheni
Apucă drumul Vieni,

și după fuga lui Ión Cantacuzino Măgurénul,
Mavrogheni turbă (38).

38) De fuga lui Câmpineanu, Pitarul Hristache spune :

Mavrogheni cum simți,
Ca un balaur scrișni
Și 'n grabă orîndui
Casa de-Ț pecetlui.
Orînduind într'adins
De le-au luat toate înscris :
Haine, scule, argintării,
Carete, moșii și vii,
Și orȚ-ce au maȚ aflat
Pe tóte le-au făcut zapt.
AtuncȚ să fi vĕștut jale
Și plângere foarte mare!
Că după ce i le luă
Și cocoana Ț ridică,
Dîmpreună cu copii
De 'Ț supuseră urgii;
In Țarigrad Ț trămise,
Acolo Ț surghiunise.

V. și Ion Ghica : *ScrisorȚ*, pag. 618 și *Convorb. Econom.*, II, pag. 558.

Pitarul Hristache ȃice :

Vodă cum vėzu așă
 Că 'ncepură a se căra
 Căte unul, căte unul
 Nu măi lăsă pe nicī unul,
 Și 'ī porni 'n țara turcescă
 Ca să nu 'l măi amărască. (39)

Mavrogheni surghiunia și străfuia séu, după cum ȃice Pitarul nostru, *spăla* pe boerī de tóte avuturile lor. Boerīi, nesurghiuniți, fugiaū de bună voia lor ca să scape.

În 1788 și în 1789, țera romănescă remăne fără boerī! În nicī uă vreme fuga nu fusese măi generală și nu ținuse măi mult ca acum. Lipsa boerilor, țera fără boerī părură lucru ciudat chiar și lui Mavrogheni pentru care, ca pentru orī-ce «sărit» nu esista ciudățeniă.

«Nu sunt boerī? Să facem alții» își ȃise dēnsul, și 'ndată, când Austro-Rușīi coboraū din Moldova spre Bucuresci sub comanda principelui de Coburg, când Austriacīi amenințau cu linia lor de bătaia tóte orașele și monastirile de la pólele Carpaților,—Mavrogheni, ca și cum alt de făcut nimic n'avea, se 'njugă cu ardórea'ī înflăcărata la acéstă nouă sarcină, care trebuie să pórte în istoriă numele de *întocmirea boerielor mavroghenesci*.

39) D. Ion Ghica (*Convorb. Econom.* II, pag. 559) lasă a se înțelege că, pe unī, când ī trecea Dunărea la Rusciuk și la Nicopole, ī īneca.—Văcărescu, Dionisie și Hristache nu spun nimic într'acéstă privință.

Și deci, începu cu rangurile de mai jos, cu pitarii și cu serdarii. *Pitarisea* și *serdarisea* pe orî-cine, fără deosebire. În fața pităriei și serdăriei, toți erau de uă potrivă.

Hristache, care, de sigur, nu era *pitărit* de Mavrogheni, dice :

Apoi, d'aci sē te ții
 Și sē mai veđi boeriil
 Alergēnd care de care
 Sē ia caftanul cel mare;
 Măturānd tot de prin casă
 Și dānd pînă la cămașă,
 Numaī și numai sē fiă
 În rānd l'arhontologiă;
 Sē nu rēmānă mai jos
 De cāt un altul mai prost.
 Chiar se puneau și țeraniil
 De daū cu duiumul baniil;
 Și care nu 'ți trecea 'n gānd
 Vedeai caftan îmbrăcānd
 Și, dintr'un mojić plugar,
 L'auđiail: *arhon șetrar!*

Ce scene trebuie sē se fi petrecut cānd cu boeriile! Ce pe fața trebuie sē se fi arētat pornirile zadarnice ale firei omenesci! Cāte condeie nemuritoare ar fi gāsīt în acest colosal *Vanity fair* un observator umoristic și satiric ca Thackeray!

Dēr se sfārși și numērul acelora cari cădeau în estasul supremelor plăceri, cānd auđiau că sunt numiți: arhon șetrar! Atunci însē, cānd Romāniil numai alergarā de bună voiă sē se înscrie în

cartea de aur a *arhontologiei mavroghenesce*, Domnul îi aduse cu d'a sila și, cu bătăi, pumnueli și îngroziri, îi boeria pe toți. Istoria judiciară vorbește de un chin, *la question de l'eau*, — gâdii îți dau apă să bei cu d'a sila; — Mavrogheni inventă *cestiunea boeritului*, chinul d'a fi boer.

Dionisie Ecclesiarcul dice : (40)

«Boeria cu sila pe cei ce afla că au ceva
«banii, le trâmitea caftane și carte domnescă cu
«ciohodari; și ori pe unde îi afla îi îmbrăca și
«le lua banii, iar care nu se supunea și nu primia,
«îi duceau Arnăuții la nazîr (41) și la derviș-aga (42)
«cari erau caimacamii și îi puneau la grosul vartei
«în putore, și așa nevrând primia caftanele de
«pânză (43) și da la banii, cu cuvânt că trebuie lui
«Vodă să dea lefi la oști.»

Nu știu dacă în Craiova se mai ține minte astăzi de vtori-clucerul Ioniță Papuc (44), faimosul ciocoi al lui Mavrogheni și trâmisisul lui în calitate de caimacam în capitala Banilor. Din bătrâni, bătrânii de astăzi poate că și mai aduc aminte de priceperea infernală și de meșteșugurile felurite ale acestui ciocoi în a ghici pe cine are avere și deci pe cine să-l boerască «mavroghenesce.» Nimeni mai bine de cât Ioniță Papuc nu scia să

40) *Op. cit.* pag. 174.

41) *Nazîr*, comandantul orașului.

42) Derviș aga, comandant judecător.

43) Să sfârșise în țără, pe la negustori, stofa.

44) A se vedea cap. II al acestui studiu.

îți înfățișeze mavroghenésca dilemă : *orî te căftănesc, orî te nenorocesc.*

Și pe când acestea se petreceau în administrațiunea internă a țerei, ier *boerîi cei noi* de voiă de nevoiă jucau prin orașe și prin sate cum le cânta fantasia nevropatului din București, resboiul continua de zor între cele trei curți cari, de la 'nceputul secolului XVIII și pêne în vremurile acestea, își juraseră de câte trei și patru ori prieteniă, și pace, și iubire, unele mai eterne de cât altele.

Avënd bani și avënd ómeni, după câte putem ađi înțelege din datele confuze ale lui Văcărescu, Pitarul Hristache, Dionisie Elisiarchul, Documentele Odobescu, Fotino și alții, — Mavrogheni făcu două corpuri de armată; unul 'l trămise spre Moldova spre a se opune Austro-Rușilor și a coprinde capitala Moldovei, ier altul îl întinse la pólele Carpaților, de la Ploesci spre Mehedinți.

Reiese din scriitorii mai sus citați, dér cu puțină siguranță, că Mavrogheni ar fi mers atâtă sê iea comanda corpului de armată care opera pe fruntariile Moldovei, dincolo de Buzëu 45).

45) Fotino : *op. cit.* pag. 176.—Doc. II, pag. 56. Pitarul Hristache ȓice :

După ce eși afară
Sê plimbă cât-vă p'afară
Și plecă drept spre Focșani
Sê dea rêsboi în Muscali.

Sigur este însă că scrisorile la Pórtă curgeau trâmise de Mavrogheni. După spusele lor, paşalele şi devletul puteau jura că Mavrogheni face minuni de vitejiă în fiă-care ăi. O dată seú de douë orí pe sêptemână se respândia vestea în Constantinopole că vitézul Mavrogheni a murit în bătăiă. — Se vede că, într'alte depeşi, d. de Choiseul-Gouffier anunţase în mod pozitiv Curţei séle mórtea lui Mavrogheni, şi pe urmă bágând de sémă că Mavrogheni móre şi înviéză prea des, ambasadorul Franciei deveni mai neîncređător, şi de şi continuă a anunţa mórtea lui Mavrogheni, se grăbesce însă a adauge şi cuvintele acestea : *ces nouvelles sont très incertaines* (46).

Alt-fel, nu era bătăliă seú neînsemnată ciocnire la care, după scrisorile ce el trâmitea la Pórtă, Mavrogheni se nu fi luat uă parte hotărítore. Intr'uă depeşă, datată din 20 Iuliú 1788, d. de Choiseul-Gouffier, de sigur după scirile ce se comunicaú dragomanilor de Reis-effendi, spune 47) d-luí de Montmorin la Paris că principele de Coburg, cu tótă puterea de care dispunea, nu a putut se se opună forţelor combinate ale paşalelor turcescǐ şi ale lui Mavrogheni, şi că a cređut se se retragă. Unde? cum? când? Nicí d. de Choiseul, nicí cronicarií noştri nu lámuresc lucrul.

Ceia-ce reiese însă pe deplin din tóte afir-

46) Scrisóre din 1 Iuliú 1788.

47) *Documente*, II pap. 56.

mațiunile lui Dionisie Eclisiarcul, Văcărescu, Fotino și alții, este lucrul următor: Mavrogheni convinsese pe Pórtă că el îi este credincios — ceia ce era curatul adevăr; — că aducea un serviciu însemnat mișcărilor armatei otomane, jignind în mod simțitor atât linia de bătaie despre Transilvania a Austriacilor, cât și acea despre Moldova a Austro-Rușilor.

Pentru acésta Mavrogheni dede probe continue. Pașalele cari se aflaū sub comanda lui, faima publică, faptul că Pórtă nu 'i trămitea nici ómenī nici parale, și el totuși avea și întreținerea uă numerósă armată, vorbiaū cu elocință de credința, zelul și entusiasmul lui Mavrogheni pentru cauza turcésă.

Dér, în schimbul atâtor silințe cari îi înstrăinaseră întréga țeră, din cauza birurilor, podvezilor, armatelor ce se hrăniaū într'énsa, Pórtă nu făcu nici nu va face nimic pentru alucinatul care 'i jertfise tot, avere, tron, linisce, și 'i va jertfi în urmă și vieța. Trecuseră timpurile de gloriă ale imperiului otoman, timpuri mărețe în cari Sultaniū ridicau în slavă și înecaū în bogății pe aceia cari probau că le sunt credincioși.

În timpurile acestea, Mustafa, Abdul-Hamid și Selim care se sui pe tron la 7 Aprile 1789, căutaū să'si apere tronul și vieța lor propriă, și deci n'aveau vreme și nu puteau să se mai gândescă la Mavrogheni și la sacrificiele ce el făcea.

Îndată, după suirea lui Selim III pe tron,

Mavrogheni ațîță pe tînărul Sultan⁽⁴⁸⁾ prin scrisorile ce trămitea la Pórtă să continue răsboiul, asigurându-î victoria.

Răsboiul într'adevăr continuă, ba încă Rușii și Austriacii îl conduseră cu mai multă vigóre în véra anului 1789. Mavrogheni vedea că totul se întunecă, Turcii slăbesc, vrăjmașii lui la Pórtă prind curagiū, boerii exilați la Nicopole, la Rodos și la S-tul Munte lucau de zor la Divan și pe lângă căpeteniile armatelor și nu uitaū nici uă dată greșelile lui Mavrogheni. Chiar printre comandantii corpurilor otomane, pașale și foști viziri, erau mulți aceia cari uraū de mórte pe Mavrogheni, un ghiaur, un *tăușan*, ajuns prin caprițiul sórtei a fi el, nu ei, serasker și stăpân necontestat al armatelor otomane din Țerile-Române.

Cu cât primejdiile băteaū în Mavrogheni din mai multe părți, cu atît nervii lui plesniaū mai tare ca bicele și cu atît judecata lui se depărta mai mult de realitate.

Ajunsese să îngrozescă uă lume cu mâniele lui. Grecul turcit, Anastasie-Selim, ni'l zugrăvesce întocmai cum și faptele lui ni'l arétă. Zăpăcit, exasperat și furios după luarea Galaților de generalul Camenskoi — fapt care încurca combinările și închidea tărêmul de operațiune al primului corp de óste mavroghenescă din spre Moldova, — Ma-

48) Avea numaĭ 27 de anĭ.

vrogheni se răpede el însuși și trâmite comandanți pe la toate trecătorile munților din spre Transilvania.

Și vedeți ironia a sorței!

Prin toate părțile pe unde Turcii și «Românii cei voinici» ai lui Mavrogheni se lovesc cu corpurile de ulani și de husari, primele succese sunt ale Turco-Românilor. Stafetele plecau la Buturesci său pe unde se afla Domnul. I se anunța victoria. Mavrogheni tresălta de bucuria; se gândia, probabil, că se suiă pe uă tréptă mai sus pe scara nemurirei în ochii posterității, se ferecea singur și dăruia vestitorului și Turcilor ce 'l însoțiau caftane, blănuri și alte lucruri prețioase. Dacă îi mai aduceau și câți-va Nemți prinși ca probă neîndoiosă a victoriei, bucuria Domnului nu mai avea margini, ier imaginațiunea lui bolnavă și înflăcărată clădia pe cerbicele acestor Nemți nenorociți mavroghenescul *monumentum aere perennius*. Pitarul nostru țice :

Ér Mavrogheni vėdėnd
 Atăția Nemții aducėnd,
 Cu tunurı, cu terhanele(49)
 De iarbă și de ghiulele,
 Chiăma pe Turcı, pe agale
 Și îi îmbrăca cu blane.
 Pe alții i-a 'mpodobit
 Cu celenchiurı(50) de argint;

49) Cutii și cornurı.

50) *Celenchiu* său *Cebenghiu*, decorația militară ce se purta la cap.

Celenchiurî, blane, capóde.
 N'avea cin' sê le mai póрте,
 Atâtea eraũ de dese.
 Nicî marfă mai rêmăsese.
 Croitorii, argintarii
 Și sāraciĩ cojocarii
 Numaĩ puteaũ tot lucrând,
 Blane, celenchiurî făcênd.

Bucuria era ênsê de uă scurtă durată!

Și la vama Brașovului, și la Sinaia, și la Kozia, și pretutindenî pe unde trupele lui Mavrogheni se loviseră cu oștile nemțesci, după succesul d'ântăiũ veniră totdeuna înfrângerile cele mai scurte și mai păgubitoare.

De giaba Mavrogheni, scrișnind de mâniă în contra ăstor prigoniri ale sórtei, scria la Pórtă esagerațiunile cele mai uimitóre și făcea din mănăstirea Sinaia și din mănăstirea Kozia formidabile cetățui, inexpugnabile fortărețe; de giaba Mavrogheni, grămădind figuri peste figuri în stilul înflorit al Orientalilor, scria Porței că a biruit *Kozia-Kalesi* și *Sinaia-Kalesi!* ⁵¹⁾ A doua și după biruință venia vestea înfrângerii. Turco-Românii erau bătui, biruiți și pieriaũ. Turcii fugiaũ aiurea, Românii se întorceaũ pe la căminele lor, ier Mavrogheni, în convulsiuni de turbare, se uita cum se evaporaũ, ca norii pētrunși de rațele sórelui, regimentele S-tului Dumitru, S-tului Gheor-

51) Fotino.

ghe și altor sfinți răsboinici, regimente alcătuite și întreținute de el cu atâta ostenelă și atâta sacrificiū.

Un altul cu nervi mai moi și mai blajini, și tot ar fi disperat; prin urmare, cititorul care cunoște pe Mavrogheni își poate închipui în ce grad de spumândă mâniă ajunsese Domnul Țerei. Când îl vedeau într'ășa stare, nici chiar intimii lui nu îndrăsneaū să mai intre în camera lui. Era gróznic la vedere și la auzire chiar și pentru *galeongiz* lui, pentru acei pirați ai mărilor pe care nimic nu'i înspăimênta ⁵²⁾.

După furiă urma descuragiarea, iér veștile rele urmându-se una după alta storceaū din sufletul Domnului și ultimele picături ale energiei de mai înainte.

Și totuși, se agăța în lupta lui în contra nenorocirilor, se agăța de ori-ce întâlnia în cale-i, numai să nu cadă de pe tron, numai să nu i-se iea comanda oștilor și încrederea Porței. Sta în țéră. Domnia și comanda, sperând că vor veni și alte timpuri mai bune.

Indată ce se schimbă vizirul Iusuf-Pașa și în locul lui se numi Ali-Sahin-Pașa, prietenii lui Mavrogheni din Constantinopole îi scriseră de zor conjurându-'l să trecă în Turcia, să părăsescă teatrul răsboiului, să fiă sigur că Pórta nu 'i va trămite nici ómeni, nici bani într'ajutor, nici măcar espre-

52) Thomas Hope.

siunea recunoștinței imperiale pentru incontestabilele servicii ce el, Mavrogheni, făcuse intereselor otomane.

Exasperat peste măsură, Mavrogheni încercă un ultim mijloc: acela de a tracta cu armatele aliate, a nu spune nimic din Turcilor din negocierile lui cu Rușii și cu Nemții și, după ce va fi sfârșit cele ce plănuia a face cu aceștia, atunci să ceară Porței confirmățiunea lucrului deja săvârșit.

Spre acest scop, spune Văcărescu⁽⁵³⁾, Mavrogheni trimise un negociator la principele de Coburg, spre Focșani, să propună acestuia și în urmă principelui Potemkin a încheia un armistițiu în timpul căruia oștirile celor trei puteri beligerante, ale Rusiei, Austriei și Turciei, să se retragă din Țăra-Românească; ier el, Mavrogheni, se obligă, tot în timpul armistițului, să lucreze la Pörtă și în armia Vizirului pentru pacea definitivă.

Pentru a aștepta răspunsul principelui de Coburg, Mavrogheni nu credu prudent să rămână în București, ci se retrase spre Giurgiu, ier în capitala țerei lăsă pe cel mai intim dintre credincioșii săi, pe faimosul *Dumitrăchiță Turnavitul*⁽⁵⁴⁾.

Veduseră multe Bucurescenii, dér pêne acum un ast-fel de *apelpisit* nu. După ce ni'l arătă ca:

Mojic, gros și necioplit
Și-un fudul deosebit,

53) *Op. cit.* 297—298.

54) A se vedé II cap. al acestuï studiü.

și după ce ne spune cât chinuia pe bieții boeri noi și vechi cari se mai află prin țără, și cum se plimba pe ulițele capitalei cu uă căciulă țuguiață și cu :

. . . uă ghebă 'n spinare
De nu făcea cincî parale,
De aba roșiă, ruptă,
Cu ață albă cusută,

Pitarul Hristache esclamă :

Vai! o țără Românescă,
Veđi cin' sē te stăpânescă,
Un Dumitru Turnavit.
Care n'ai mai fi gândit.

Și 'ntr'adevăr, vremurile erau din cele mai triste și mai nesigure. Nu numai Pitarul Hristache, dér și Anastasie-Selim constată acēsta și descrie consternațiunea ce domnia în Bucuresci. Boerii eșiaū, ȑice Anastasie-Selim⁵⁵, pe uă pórtă ca sē mérgă întru întēmpinarea principelui de Coburg, pe când Mavrogheni pleca pe alta pentru a se retrage spre Giurgiu. Și pleca singur, căci nepoții și rudele ce avea la Bucuresci 'l părăsiseră.

Plecă rememorându-și starea lucrurilor și mai conservând încă speranța reîntórcerei!

55) *Mémoires d'un Grec.*

Pe 1789 Mavrogheni îl petrecu luptându-se și alergând de colo pînă colo în biéta Româniă care hăuia de sgomotul armelor. Din Marte 1789, Coburg coborîse din Moldova spre Româniă; la Tighina, într'aceiași lună, Rușii se bat de zor; în Aprile, Mavrogheni atacase pasul de la Bran, d'ér fusese respins de generalul Hohenlohe; în 1 Maiū Rușii ocupaseră Galații și apoi începuseră marile înfrângerî ale Turcilor de armatele unite ale principelui de Coburg și ale generalului Suvarof. Turcii sunt bătūți la Focșani (30 Iuliū), pe urmă la Mărtinesci (22 Septem.) și 'n fine la Porceni (6 Octobre).

Suntem la finea lui Octobre. Mavrogheni a părăsit Bucurescii, pe cari, în 10 Octobre, îi co-prinde principele de Coburg.

Plecând, spre a nu ȃice fugind, Mavrogheni se mai liniscise. Era uă nouă vieță care începea pentru d'ensul; simția un fel de amară plăcere s'aréte Turcilor cât a suferit pentru d'ensii. Ajuns la Dunăre, vederea mărețului flaviū, spune Anastasie Selim, 'l făcu s'ê plângă; pe urmă veniră din nouă descuragiarea și accesele.

Uă ultimă fericire 'l mai aștepta. Pe când se plimba—și ce plimbare!—din cetate în cetate pe marginea Dunărei, purtând în suflet uă disperare adâncă, auđi că Sultanul a destituit pe vizirul Sahin-Ali-Pașa și a numit în locu-î pe Gezaerli Hasan-Pașa, bătrânul Capetan-Pașa la care

Mavrogheni servise ca Dragoman și care totă vieța îi fusese apărător și bun prieten.

Vrăjmașii mai tăcură, ier boerii exilați ierăși perdură speranța reîntôrcerei în țeră. Cu Hasan-Pașa vizir, Mavrogheni era sigur că tot el va domni la Bucuresci ⁵⁶.

Indată ce auți de numirea lui Hasan-Pașa, Domnul rătăcitor plecă pușcă la Șumla unde se întâlni cu Vizirul și, după multe îmbrățișări și lacrimi, hotărîră împreună de uă parte a continua resboiul cu energiă, ier de a alta a negocia pe rând cu fiă-care putere.

Fericirea ênsă nu ținu mult. Era scris ca Mavrogheni să salte dintr'uaă extremă la alta. Be-trânul Hasan-Pașa muri de bêtrânețe, đic unii, de lingóre, specifică alții; ier Mavrogheni se vëdu ierăși doborît din culmea planurilor séle în pră-pastia celei mai aspre realități.

Un inimic al lui personal, Celebi-Hasan-pașa Rusciului fu numit vizir.

Tóte aceste vești, tóte aceste tranșițiuni vio-lente de la fericire la nenorocire, de la speranță la disperare, aceste culori când negre când albe cari se petreceau cu atâta iuțelă pe dinaintea ochilor séi slăbiră cu desăvêrșire nervii lui Ma-vrogheni. Când răgea ca un leu, când plângea ca un copil. Li perise somnul, fâlcile i-erau în-cleștate și, decă điuva aromia puțin, vedeniele nu

56 Văcărescu: op. cit. pag. 298.

'i daŭ pace, *glasurile* 'l chinuiaŭ într'una. Indată ce părea a 'nchide ochii, buzele începeau să 'i tremure, sprîncenile i se încruntau de mórte, tot corpul i-era agitat de convulsiuni intense, iér mânilor-i făceau gesturi ca și cum ar fi voit să îl scape de un dușman îngrozitor. Décă accesul dura mai multă vreme și decă vedeniele și *glasurile* se arătau și se auđiaŭ mai multe și mai amenințătore, atunci dând din mâini și cu uă voce năbușită, isbucnind în răcnete, Mavrogheni începea să strige: «nu! nu sunt eŭ acela care am «mâncat banii! nu eŭ am omorît! nu eŭ am dat «foc.....» și uă mulțime de asemenea aiurări dureroase și sfâșiătore, cari vedeau cumplita turburare a nenorocitului⁽⁵⁷⁾.

Credincioșii cari 'l mai însoțiaŭ rătăcind cu el de la Șiștov la Rusciuk, de aci la Arvanitohori și printr'alte orășele și sate ale Bulgariei, nu mai recunosceaŭ pe teribilul Mavrogheni, pe séma căruia imaginațiunea populară fistonase în Țera-Românescă atâtea grozave năsdrăvăni.

În 20 Marte 1790 murise bătrânul Gezaerli-Hasan-Pașa; în August seraskerul Iusuf-Pașa ordonă lui Mavrogheni să unescă sfărîmăturile armatei séle cu corpul ce comanda el însuși, și să trecă la Calafat pentru a se întări acolo⁽⁵⁸⁾.

Un rest de curagiŭ mai inimă pe Mavro-

57) Anastase Sotiri le povestesc pe larg.

58) Fotino.

gheni. Speră—*è così dolce di sperar!*—că sórta armelor îi va fi de rândul acesta mai favorabilă și plecă spre Vidin. Infrângerea fu sdrobitóre. Austriacii aruncară peste Dunăre armata turcésă. Barca în care Mavrogheni trecea înděrét fu sdrobită de uă ghiulea, peste vro câte-va minute după ce Domnul eșise dintr'ênsa. Acestea se petreceau în August 1790.

Intră ierășî în Bulgaria, Mavrogheni se așeđă lângă Vidin, la Bela. Aci 'l găsiră călăii trimiși să 'i iea capul la finea lui Septembre séu la începutul lui Octobre 1790.

Văcărescu đice următórele :

«Intr'acéstă vreme, Domnul Mavrogheni a
 «purces de la Dii ca să viă în ordiă, avênd cu el
 «vro 7—8000 de óste, vro 20 de tunuri, și fiind-
 «că printr'un *mahzar* arêtaseră tóte faptele séle
 «vizirului și vizirul la împêratul, a venit hatișerif
 «și a trămis vizirul pe un sultan și pe frate-séu
 «care era capegi-bașa și *mirahor-paiasi*, și întâl-
 «nindu-l pe cale viind, într'un sat ce se numesce
 «Bela, i-aũ tăiat capul și l'aũ dus la ordiă, și
 «chemându-mă vizirul pe mine m'aũ trămis la
 «Leilec-ciadîr, cu caftanagiul Măriei-Séle, să-i vêd
 «capul, și întorcêndu-mă mî-a poruncit să scriũ la
 «Bucurescî boerilor uă carte ca din porunca Înăl-
 «țimei séle, și să le arêt că dreptatea pré-puter-
 «nicului împêrat, aflând de faptele lui Mavrogheni
 «ce a făcut în Țera Românéscă, i-a făcut rêsplă-

»tirea, și după poruncă i-am înștiințat și s'aŭ bucurat cu toții⁽⁵⁹⁾».

Dionisie Eclisiarcul povesteste ast-fel :

«Iér pe Domnul Mavrogheni l'a tăiat vizirul «cu ferman împărătesc, dér n'a fost ferman făcut «cu scirea împăratului, ci cu vicleşug a pus vizirul pe capikehaiua lui de a pus pecetea împăratului, avënd vizirul ciudă pe el⁽⁶⁰⁾ âncă de când «era serasker la Dii, că atunci Mavrogheni îi poruncia lui să mērgă la óste să nu ședă în cetate, «și în urmă a făcut Dómna lui Mavrogheni davă⁽⁶¹⁾ «la împăratul harzoval⁽⁶²⁾, cum că Domnul ei a «fost credincios împărăției și a slujit cu dreptate «în oștire, împăratul a poruncit de a tăiat capul «vizirului, învinovățindu-l că a tăiat pe Mavrogheni cu fermanul viclean⁽⁶³⁾».

Fotino ne spune :

«Celebi-Hasan-Pașa Rusciuciuil, avënd ură «vechiă și neîmpăcată pe Mavrogheni, a trămis «după el și găsindu-l la satul Belina, aproape de «Șiștov, i-a tăiat capul fără nici uă judecată. Ast-fel de sfârșit și rēsplată avu omul care făcuse «Porței otomane atâtea servicie și-i arētase atâta «zel și credință.—Se dice că Mavrogheni prinsese «de scire despre venirea sbirilor și că vro câți-

59) *Op. cit.* pag. 301.

60) Pe Mavrogheni.

61) *Davă*, reclamațiune și proces.

62) *Harzoval*, petițiune.

63) *Op. cit.* pag. 181.

«va din casnicii săi 'l puneau la cale să fugă în
 «vr'o parte a Europei, unde să trăiească în pace
 «și în onoare, dér el a refuzat pentru ca nu cu acésta
 «să aducă dispreț asupra tuturor creștinilor și să
 «bănuiască Turcii în viitor că toți Domnii vor fi
 «necredincioși și inimici; și cu tóte că a prevē-
 «đut și a pređis sfârșitul său, dér a plecat cer-
 «bicea ca mielul la junghiere. Este, asemenea,
 «lucru nesupus la îndoieală că fermanul pentru tă-
 «iérea capului său era mincinos, fără scirea îm-
 «părăției, fiind-că faimosul Valide-Kethusadi, care
 «era atunci Taraphana-Eminisi și dușman al aces-
 «tui Domn, a mijlocit mórtea lui prin Sala-Mah-
 «mud ce fusese crescătorul Sultanului Selim III⁽⁶⁴⁾.
 «Și cu tóte că vizirul a trimis la Constantinopole
 «capul lui Mavrogheni, descriind culpa ce a cerut
 «mórtea sa, Sultanul s'a supërat fórte; pentru a-
 «césta nici averile lui nu s'aũ vîndut în folosul
 «hasnalei împëratesci, ci s'aũ lasat Dómnei și
 «copiilor lui⁽⁶⁵⁾ ».

Intr'un mánuchiũ de nuvele ce d. de Choi-
 seul-Gouffier trãmite la Paris din Constantinopole
 cu data de 8 Octobree 1790, gãsım urmátórele :

«5 Octobree.—Aũ expus ađi la Pórtã capul
 «principelui Valahiei, Nicolae Mavrogheni. El a
 «fost victima gelosiei marelui-vizir și a celor-lalți
 «pașale cari nu puteau să'l ierte pentru succesele

64) *Fotino*, pag. 180. după uã notã autografã a marelui postelnic Iacovache Rizu.

65) *Ibidem*.

«și stăruința silințelor séle pentru cauza otomană. «Vrăjmașii săi obținuseră ântâiū de la Sultan un «firman de exilare. Impotrivirea ce Mavrogheni a «arëtat în contra firmanului acesta, a părut vi- «zirului un motiv suficient pentru a ordona de la «el ca principele să fiă omorît. Vizirul a chiămat «trupele ce erau cu Mavrogheni și, ast-fel acesta, «părăsit de toți, nu a putut evita lovitura ce 'i «pregătise și 'i da ura. Armata pare a fi fost «nemulțumită de acéstă crudă esecuțiune, și nu «putem vedé de cât cu durere cum zelul cel mai «constant și năzuințele cele mai generóse ale a- «cestui principe nenorocit aū fost atât de rău rës- «plătite încât, tocmai când el se jertfia pentru «causa otomană, dușmanii l'acusară că e trădător «și'l omorîră.»⁽⁶⁶⁾

Astfel se sfirși Nicolae P. Mavrogheni, Domnul Țerei-Românesci, insularul care, ântâiū pirat, apoi dragoman de Capetan-Pașa, și 'n fine beî la Bucuresci, ajunse prin puterea evenimentelor să'si pună cuvîntul său la Constantinopole în Di- vanul Padișahului, la curțile europene și în armiele ruse, austriace și otomane. Străbātu în salturi vieța de Domn stăpânitor al Țerei-Românesci, ținându- se tocmai pe priporul care povêrnesce pe om în nebuniă.

Pentru țeră și cârmuirea ei internă, Mavro-

66) Odobescu : *Documente II*, pag. 77.

gheni nu se deosibesce de cei-l-alți domni fanarioți de cât prin aceia că el a stors-o și a chinuit-o cu violență, pe față, fără tainice și mișelescipotriveli, pe când cei mai mulți din predecesorii și succesorii săi o supseră și o vor suge pe ascunse, cu iepurelnice șiretlicuri, cu desgustătoare lașitate.

Pentru el și vedă lui în ochii posterității, Mavrogheni fu un om nenorocit, un principe fără triste. Avea în el tot ce trebuie aventurarului pentru a se sui la uimitoare înălțimi. N'ajunse la nici una, de și, ani d'a rândul, nu făcu de cât a se repeși. Incercă mereu marea cu degetul, și credu totdeuna că i-a dat de fund. Când nu mai fu scăpare, vedu că s'a încelat.

Domnia acestui «sărit» în șirul beilor străini de țeră ni se înfățișeză nouă întocmai ca uă pată de roșu sângeros pe vëlul fumur și spălăcit care, cu Fanarioții, se 'ntinse asupra țărilor române de la 'nceputul secolului XVIII și care nu va fi sfâșiat de cât la 1821.

Toți cei-l-alți fanarioți se încercară să adormă pe Români; singur Nicolae P. Mavrogheni voi să'i vedă deștepți într'una dér și băgați în năbădai ca el.

NICOLAE P. MAVROGHENI ȘI LADY CRAVEN

I.

La 14 Iuliù 1786, orașul Călărași aflate, de la mic pênă la mare, că avea să trecă de la Silistra și să se 'ndrepteze spre Bucuresci uă «cocónă» de ném mare, de altă limbă, și care colindase peste nouă mări și nouă țări, și venia acum din Constantinopole.

Trebuia să fiă într'adevăr de ném mare și cu mare trecere «cocóna» în cestiune, de vreme ce, nu numai ispravnicul din partea locului, dér și agenții pe cari Domnul Țării-Românesci, Nicolae P. Mavrogheni, îi avea în Silistra, se făcuseră în patru ca să'i procure tóte înlesnirile de cari avea trebuință.

«Cocóna» de ném mare, spuneau ómenii, era prietină bună cu Domnul Țării și'i aducea vesti felurite și așteptate din Constantinopole. De aceia, de la Silistra la Călărași, caicurile cele mai sprintene i se oferiră de către agenții Domnului, iér

de la Călărași îngrijise ispravnicul și slujitorii ca la *berlina*, adică la trăsura cea mare și încăpătoare ce avea «Cocóna» să se înhame cai — câte 12 — din cei cari sbura.

Ba încă, se dete surugiilor ordin domnesc ca, decă pe drum vor întâlni vre-un țeran călare pe un cal mai bun de cât cei de poștă, fără multă vorbă să dea jos pe țeran, să 'i dea unul din caii înhamați, șe 'i iea calul și să 'l înhame pe lângă cei-lalți, — pentru și mai multa promptitudine a serviciului.

Ast-fel era ordinul, și scim că ordinele lui Mavrogheni nu se discuta, ci se esecuta orbesce și mai cu supunere de cât spusele duhovnicului la césul morței.

Lucrul nu se 'ntemplă numai uă dată pe drumul de la Călărași la București, pe care sbura, în chiotele prelungite ale surugiilor, trăsura «Cocónei» celei mari. Intâlniră Ciohodarul împărătesc care o însoția din Constantinople și slujitorii cei-lalți mulți ómeni călări pe cai mai buni de cât cei de poștă și, potrivit ordinului, nici una, nici două, făcură schimbul, fără să mai întrebe de voiă pe călăreț.

Aceste neomenóse răpiri părea a supăra și revolta adânc simțiménteles umane și noțiunile de dreptate ce avea nobila călătoare. Ea voia să plătescă omului păgubit de cal diferința între valoarea dobitocului lui și dobitocului ce i se da cu de-a sila. Dér, pêne să se înțelégă, pêne să chiă-

me pe «hoțul» de păgubași, acesta fugea pârilit de spaima Turcului Ciohodar și de mulțimea celor ce înconjurău trăsura «Cocónei».

Tótă lumea ținea s'o mulțămescă, ier surugii, neobicinuiți cu bacșișuri așa de mari ca cele ce li le da «Cocóna», pe la conace, deveniseră ca un fel de smei. Nici nu se vedea când deshămau și când, pironiți ierăși pe șea, începeau din nou bălangănitul mânelor, danțul piciórelor cu baterea cadenței în burta calului și, mai cu sémă, acel șir nesfêrșit de cuvinte, cântate, fluerate ori răcnite, cu cari schimbaü caii din lei în paralei și îi făceaü sê mănânce drumul ca «Murgulețul» din poveste.

Acéstă «Cocónă», de ném mare și de altă limbă, care pusese Silistra și Călărași în picióre, pe care la Bucuresci, Mavrogheni avea s'o primescă cu onoruri domnesci și s'o plimbe după masă cu musică și cu alaiü de va rêsuna întreg orașul, era frumoșa și 'nvêțata Englesă *Elisabeth Berckelely, lady Craven*, seü, cum subsemna ea însăși scrisorile ce, de prin Bucuresci ca de prin tóte părțile, le trămitea fratelui seü, și margrafului Alexandru de Ansbach-Bayreuth, și altora în Anglia și aiurea : *lady Elisa Craven*.⁽¹⁾

1 Din volumul de scrisorî, publicat de lady Craven în limba englesă și tradus îndată franțuzesce estragem și noî cele mai multe din amênuntele acestui studiu. Volumul de scrisorî este următorul : *Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786, par Milady Craven*, traduit de l'anglais par M. Guedon de Berchere, notaire à Londres, enrichi de plusieurs Cartes et Gravures, à Londres, et se trouve à Paris chez Ma-

După uă călătorii ce făcuse prin Francia, Italia, Germania și Rusia—prima scrisore este datată de la 15 Iuliū 1785—lady Craven coborîse din Odesa la Stambul, și de acolo se 'ntorcea prin România la Viena, spre a pleca la Bayreuth.

Din amănuntele ce putem aduna aci la noi² despre lady Craven care, mai târziu deveni marghină de Anspach-Bayreuth, lady Craven s'a născut la 1750 (Decembre) la Spring-Garden. Frumósă, talentată, cu uă instrucțiune alésă(3), la vîrstă de 17 ani ani, tînăra fată se căsătorește cu comitele Guilom de Craven, cu care în scurtă vreme face șapte copii. Din cauză ênsă că soțul se u urîse foc după ce o iubise foc,—schimbări de acestea se vîd și astăzi în Anglia,—din cauză că o suduia și o părăsia cu lunile, tînăra lady ceru

radan, libraire, rue St. André-des-Arcs (*sic*), Hôtel du Château-Vieux. 1789.—Datoresc cunoscerea acestui volum amabilițăii d-lui Gr. N. Manu, care a bine-voit a mi-l împrumuta, spre a lua dintr'ênsul părțile privitoare la recepțiunea făcută scriitórei englese de Mavrogheni, în palatul se u din Bucurescî. — După aparițiunea acestui studiu, am cunoscut și uă altă publicațiune a mintóseî Englese, și anume *Mémoires de la Margrave d'Anspach, écrits par elle-même*, traduse din englezesce de I. T. Parisot (Paris, 1826) și pe cari ni le-a comunicat din bibliotecă d-séle d. Theodor Callimachi. — Datoresc unei auguste bunăvoînțe cunoscerea unei alte publicațiunii privitoare la lady Craven: *Erinnerungen an die Hohenzollernherrschaft in Fränken* von dr. Julius Meyer, în care în studiul *Der letzte Markgraf und sein Hof* pag. 177—235) sunt multe de spicuit pentru un studiu complet asupra acestei minunate femeî.

2) Amănunte mai numeróse asupra familii și scrisorilor séle sunt de găsit în Arthur Collins: *Peerage of England* (Londres, 1812) și în Quérard: *La France littéraire*, cărți ce nu'mî pot procura aci.

3) Din *Mémoires de la Comtesse de Montbrison* (Londres, 1853) citate în dr. Julius Meyer: *Erinnerungen*.

divorțul ce i se acordă de tribunale. Urmând unui obicei și ași în vigóre în Anglia, lady Craven își lăasă casă și copiii, și plecă se uite în călătorie durerea și amarurile unei viețe atât de nenorocite.

Pleacă întâi în Franția de unde începe trimiterea scrisorilor 4), și de acolo coborî în Italia. Era deșteptă, avea darul de a observa, de a compara, de a face se reiesă în deplină lumină fiă părțile frumoșe, fiă cele ridicule ale unui paysage, ale unei scene, ale obiceiurilor seú credințelor ce întemina, fiă în Franția, fiă în Italia.

De la Bologna, însoțită de uă simplă cameristă, — un fel de *dame de compagnie* — și de harpa sa, uă tovarășă care nu o părășia nici uă dată și pe nicăieri, lady Craven se hotărî se călătorască și mai departe și se védă locuri ce, — dicea ea însăși — puține femei aú vęđut înainte-mi.

Era învățată; cunoscea bine istoria statelor europene; nici la Petersburg, nici la Moscova nu se va găsi 'n țera străină. Va merge se viziteze Pultava, spre memoria lui Carol XII și lui Petru I, și 'n Crimeia își va aduce aminte la locul lor de multe din studiele seú clasice. Când va fi la Varna, pe țermurile mării Negre, va discuta în scrisori părerea acelora cari, pe atunci, credeaú

4) Și unde cunosc pe margravul Alexandru de Ansbach-Bayreuth, pe care 'l va lua mai târziu în căsătorie. Dr. Jul. Meyer: *Erinnerungen*, pag. 120.

că acolo fusese locul de exil al poetului Ovidiū. Lady Craven nu împărtășește acéastă părere, ci va spune că, chiar decă s'ar admite Varna ca loc de exil al poetului *Ponticelor*, rămâne totuși adevărat că cea mai mare parte a exilului său Ovidiū a petrecut-o în Moldova, «pe marginele unui lac, unde și acum locuitorii povestesc despre blândețea moravurilor lui Ovidiū și despre sunetul plăcut al vocii lui.»

Cetățenă englesă și supusă a M. S. Regelui George III, lady Craven avea scrisori de recomandațiune către toți ambasadorii și miniștrii Angliei din Europa, ier cunoscințele séle cu miniștrii celor-l-alte state din Turcia și din Rusia îi procura de asemenea tóte înlesnirile de călătoriă și de informațiuni de cari, ca ori-ce adevărată călétóre, ea era fórte lacomă.

După ce 'și va sfârși acéastă calétoriă, lady Craven va trece din România la Viena, ier la Sibii va primi visita Impăratului Iosif II, venit în Transilvania pentru uă inspecțiune militară și căruia lady Craven îi va face, în casa baronului de Bukow, fiul fostului guvernator al Transilvaniei, comisiunea cu care Mavrogheni o va însărcina la București pentru împăratul.

Din Viena, mânăată de sórtă, lady Craven va da prin Bayreuth. Aci, margravul de Ansbach-Bayreuth, fiul celebrei margravine Wilhelmina de Bayreuth, sora lui Frédéric II Regele Prusiei, o va vedé ierăși, o va plăcé și la 1791, după mórtea co-

mitelui Guilom de Craven, el divorțat, ea divorțată, se vor căsători și vor trăi când în Germania, când în Anglia, la Brandebourg-House, pînă la 1806, când margravul de Ansbach-Bayreuth va muri, ier lady Craven, spre a 'și alina durerea, va face, ca și ântâia óră, va începe călătoriele séle în fiă-care an, pînă la Ianuariu 1828, când va muri și ea la Neapole, în vêrsta înaintată de ani 78.

Pe lângă *Călătoria în Crimeia și la Constantinopole*, lady Craven a mai scris, fiind margravină, și multe piese, drame și comedii, pentru teatrul de la Ansbach; pe la sfârșitul vieței, a redactat și *Memoriile* séle, interesante prin amănuntele ce scriitóra ne dă despre curțile europene ce visitase în călătoriele séle.

Acésta'i în linie generale, «Cocóna» de ném mare și de altă limbă, căreia în Silistra și'n Călărași i se făcuseră atâtea onoruri și care plecase, în sborul cailor de poștă, spre capitala Țării-Românesci, după 14 Iuliu 1786.

II.

Nicolae Mavrogheni, Domn la Bucuresci, numai de la Marte 1786, văduse de și nu cunoscuse în Constantinopole pe nobila străină, la ambasadorul Franciei, d. de Choiseul-Gouffier, cu care

Mavrogheni era óre-cum prietin(s), și la care se strîngeaũ toți cãlãtorii de distincțiune din Europa⁽⁶⁾.

Lady Craven vorbesce într'una din scrisorile sãele de alaiul cu care Mavrogheni strãbãtu ulițele Constantinopolei înainte de a pleca la Bucuresci și cum, trecẽnd pe sub ferestrele ambasadorului, *Nicolai Morezind*⁽⁷⁾ ridicã ochii în sus și făcu d-lui de Choiseul-Gouffier un semn cu capul

Era semnul fericirei cã biruise. Scim din studiile precedente cãte intrige avusese Mavrogheni sã descósã spre a dërîma candidatura lui Celebi-Petrake și a înfrãnge opozițiunea familielor celor mari ale Fanarului, cari vedeaũ cu ciudã cã un insular, un *Tãușan*, avea sã se suiã pe unul din cele douẽ tronuri ale țerilor romãne, partea lor și numai a lor de vro 70 de ani încóce.

De la Cãlãrași și pẽnã 'n apropierea Bucurescilor, cãlãtoria nobilei Englese mersese strunã. Pãmẽntul, priveliștele, câmpiele și pãdurile, rîurile și culturile,—totul o încãntã. Intr'uã scrisóre din Sibii, lady Craven va scrie cã *Muntenia este un diamant rãu legat*.

Din dëlul Vãcãrescilor, când fu sã cobóre spre Bucuresci, lady Craven vëdu vro cãți-va Ianiceri, cari se aflaũ tãbãriți înaintea mãnãstirii, cã

5 Odobescu: *Documente*, colecț. Hurmuzake; vol. II docum. 1780—1814. Scris. din 27 Ianuar. 1786.

6) D. de Choiseul-Gouffier făcea maĩ multã literaturã, istoriã și archeologiã de cãt politicã și diplomațiã la Constantinopole.

7) Adicã Nicolae Mavrogheni.

îi es înainte, că'i opresc trăsura și că, cu tótă opozițiunea surugiilor, o abat din cale și o bagă în curtea mănăstirei.

Era vorba de a face carantină.

Egumenul, *un saint homme*, veni la trăsură și vedând după chip pe lady Craven că numai ciu-mată nu este, ér după trăsură și slugi că nu e călétóre de rînd, o pofti să se odihnescă la el în chiliă, pêne când ordinele vor veni din Bucuresci, unde trámiseseră pentru deslegarea încurcătorei.

Aceste ordine nu întârđiară și lady Craven își făcu intrarea în capitala Țerei, însoțită de agentul imperial Raicevici, care, probabil, în urma unei scrisori venită de la Internunțiul imperial de la Constantinopole, baronul de Herbert-Rathkeal, îi eși înainte la Văcăresci, îndată ce Ienicerii vestiseră sosirea nobilei călétóre.

Aci e uă confusiune în scrisorile scriitórei englese. Póte că nu pentru a face carantină, ci pentru a da principelui de scire ca să'i pregătescă alaiul cu care voia s'o aducă în Bucuresci, lady Craven fusese oprită la Văcăresci. Așa era regula. Orî de câte orî Domnul Fanariot voia să facă «țirmoniă» vr'unui călétor de vedă, il óprea la Văcăresci în dél, și acolo orî el, Domnul, orî alți boeri ai curței îi eșiau spre întêmpinare, ș'apoî cu toți, musică, armată, boeri și jupânese, veniau în cortegiü pêne la Palat, orî pêne unde óspe-tele trăgea în gazdă.

Orî cum ar fi, Raicevici după instrucțiunile

șefului seü din Constantinopole eși la Văcăresci și întâmpină pe lady Craven.

Cu un an și douë luni înainte, adică în Mai 1785, Raicevici mai avusese să negocieze onorurile unei primiri oficiale în Bucuresci, la curtea lui Mihail Șuțu. Atunci venise baróna de Herbert-Rathkeal, soția Internunțului imperial din Constantinopole. Acéstă Dómnă, oprindu-se vro trei zile în Bucuresci, scrisese că voiesce să facă vizită la curtea Beiului, cu condițiunea ênsă ca visita se'i fiă întórsă. Mihail Șuțu respuse lui Raicevici că'n ceremonialul oriental nu se permite unui principe să facă vizită unei femei singure; că decă ar fi și ambasadorul ar face-o cu plăcere, dér că d-na barónă de Herbert-Rathkeal va visita numai pe principesa Șuțu care, împreună cu fetele séle, se va grăbi a'i întórce visita cu plăcere (9).

Cu lady Craven care stete numai 24 ore la Bucuresci, nu fu trebuință de negociațiuni și de discuțiunea ceremonialului. Decă Mavrogheni n'ar fi învitat-o la Palat, practica Englesă nu s'ar fi dus și, după uă nópte petrecută în casa «consulului frances» și-ar fi urmat calea înainte.

Și-aci este ierășı uă confusiune. Lady Craven dice că a fost găzduită la *consulul frances* care, împreună cu soția sa, a îngrijit-o fórte bine, și

9) Hurmuzake : *Documente*, vol. VII (1750—1818). Scris. Raicevici din 20 Mai 1785.

cu uă politețã adevărat francesã. Asta se pôte; dér d. Laroche și soția sa nu erau la Bucuresci în calitate oficială; consul frances a fost în Bucuresci după 1790. Republica francesã a făcut să se recunoscã de Turcia un consul frances la Bucuresci. Consulii străini aũ fost în Muntenia atâtãiu al Austro-Ungariei și al doilea al Rusiei, pe care Pórta cu mare greutate l'a primit și i-a dat *be-ratul*, adicã *exequatur*.

Laroche fusese secretar al principelui precedent, al lui Mihail-Vodã Șuțu; acesta plecând la Constantinopole, Francesul rămăsese la Bucuresci sperând cã, prin mijlocirea d-lui de Choiseul-Gouffier, Mavrogheni 'l va lua tot pe el de secretar pentru partea francesã a corespondenței sële, lucru ce nu se întemplase. Laroche era gata se plece ⁽¹⁰⁾.

Acesta'i *consulul* de care vorbesce fără s'el numescã lady Craven și care, ca pozițiune oficială, nu avea nici una. Era acum, ca toți secretarii francesi ai Domnilor fanarioți, informatorul ambasadorului frances din Constantinopole și aștepta parale să plece din Bucuresci.

Se revenim.

«Abia sositã la gazdã, mẽ pomenesc, dice «lady Craven, înaintea porței cu uă butcã ca cele «din timpul Regelui Dagobert, ba chiar și de

10) Odobescu : *Documente*, vol. II. (1781—1814). Scris. Laroche către d. de Vergennes la Paris, din 10 Mai 1786.

«mai 'nainte. Era muiată numai în aur și în fir
«de sus pênă jos. Nisce cai murgî fórte frumoși
«erau înhămați la acéstă aurită și sclivisită tră-
«sură. Câte un Turc îi ținea pe fie-care de hăț.
«Un fel de șambelan, îmbrăcat într'ua stofă de
«fir, însoțit de secretarul particular al principelui,
«intră în casă și mă pofti în numele Beiului la
«Palat.»

Toți Bucurescii erau strînși în fața casei unde descinsese lady Craven. Plecară în «butca Rege-lui Dagobert» la pas de tot, urmați de toți copii mahalalelor și de toți curioșii têrgului. Lady Cra-ven era însoțită și de dama sa de companiă, pre-cum și de un d. V... despre care nu ne spune nimic altceva.

La Palat, Ienicerii, Arnăuții și faimoșii *Ga-leongîi* ai lui Mavrogheni erau în ordine de pa-radă. Din fericire, tumbelchiurile, piulinele și giamparaua, adică musica domnescă nu înce-puse încă.

Lady Craven intră în sala Tronului unde, trîntit pe perine, vêdu într'un colț pe Mavrogheni, ér d'asupra capului lui, recunoscu tuiurile, buzdu-ganul și sabia pe cari le vêduse în alaiul încor-nării la Constantinopole, de la feréstra d-lui de Choiseul-Gouffier.

Fu poftită să ședă și tâlmaciul își începu sar-cina. Se scie că Mavrogheni nu vorbea nici uă limbă străină, ba nici grecesce nu vorbea deslu-

șit; singura limbă ce scia bine era limba francă séu levantină, limba porturilor.

Mavrogheni întrebă pe lady Craven de sănătate, apoi de d. de Choiseul-Gouffier, și după aceste câte-va întrebări și răspunsuri, se serviră dulcéța și caféua. Âncă vro câte-va cuvinte prin care Mavrogheni o invita să mai ședă în Bucuresci, invitațiune pe care Englesă o declină cu politeță, și lady Craven, care scia obiceiurile turcesci, dete să se scóle ca se plece. Atunci, Șambelanul care o adusese și care trebuie să fi fost Vătaful de Divan (căci el împreună cu Vornicul de străini făceaū la Curtea Domnilor oficiul de introductorii de ambasadori), — atunci, ȓic, Șambelanul se plecă la urechiă'i și 'i spuse să mai aștepte.

Incepură giamparalele! Ceva spăimântător. Lady Craven tresări și era să pufnescă, când secretarul principelui 'i ȓise c'un ton grav: acésta 'i în onórea D-nieī Tėle, Dónnă. — Mavrogheni o invită să se apropie de feréstră, să se uite și. . . să admire. Lady Craven se sculă și merse spre feréstră. Jos în curte era larma. Unii băteaū în nisce căldări de aramă; alții țineaū în fiă-care mână câte un capac și le loveaū unul de altul cât puteaū de tare; alții suflaū în surle și 'n trâmbițe, fiă-care silindu-se să se audă el mai tare. Obicinuită cu alt-fel de muzică, lady Craven abia se ținea, ér dama de companiă, vedēnd că Englesă e cât pe aci să isbucnescă, îi șoptia mereū:

— Pentru Dumneșeu, milady, ține-te ; nu rîde, milady ! căci cine scie ce ni se 'ntîmplă !

Din fericire, lady Craven fu învitată la Dómnă lui Mavrogheni, care o aștepta în apartamentele séle. Principesa era tîneră, ne spune călătórea ; n'avea mai mult de 30 de ani și seména fórté mult cu ducesa de Gordon. Ședea turcesce pe uă sofa și avea lîngă dénsa pe cele trei fetițe ale séle, una de 9, alta de 10 și alta de 11 ani. Dămele curței erau în număr de vr'o 20, tóte îmbrăcate grecesce și cu turbane în cap, afară de una tîneră care purta pe cap un fel de căciuliță de zibelină, aședată, đice lady Craven, cu mult gust și multă frumuseță. Intrebând pe principesă cine e Dómnă aceia, soția lui Mavrogheni îi rês-punse că este fiica unui boer român și că pórtă costumul național.

În urmă, conversațiunea începu cu obicinuitele întrebări ale femeilor orientale : esci măritată ? de câte ori ? câți copii ai ? esci îmbrăcată *à la franca* séu alt-fel ? Principesa mai đise că ar dori fórté mult s'o țină măcar un an în Bucuresci. Mavrogheni esprimă aceiași dorință. Lady Craven le tăiă pofta neted, declarându-le că nu stă de cât 24 de ore în Bucuresci. O învitară la prânđ. Primi cu plăcere, dér ceru voiă să se întórcă să scriă la Constantinopole persónelor căroră promisese să le dea îndată de scire despre sosirea sa la Bucuresci.

Când fu să plece, Mavrogheni ordonă secre-

tarului care o însoția, s'o ducă să vedă *primul parc engles* din București. Credeau că Englesă avea să'l admire. Lady Craven ne spune că grădina celui mai modest preot engles de sat din Anglia e mai bine ținută de cât *parcul engles* al bătrânului boer *Dudescu*, un moș cu lungă barbă albă, care îi eși într-o întâmpinare ținut la brațe de două copii de casă și care îi oferi din toate pomele grădinei. Acest venerabil bătrân era tatăl tinerei, care atrăsese la Palat atențiunea Englesei, cu costumele naționale și cu căciulița-i de zibelină.

Deci, tânăra era o Dudescă, din bătrâna și bogata familie a Dudescilor, care se stinse probabil cu fiul acestui bătrân, faimosul mare logofet *Dudescu*. Tocmai când era să plece lady Craven, iată și tânăra Dudescă că se întorcea de la Palat; când vădu pe Englesă în casa tatălui său, manifestă atâta bucurie în cât era să năbușescă pe călătore cu sărutările și îmbrățișările séle. Abia putu scăpa lady Craven de atâta iubire.

După ce se 'ntorse acasă la Laroche, nu trecu mult și lady Craven fu chemată în curte, pentru a vedea darul ce 'i trâmitea Beiul. Mavrogheni ținea cu ori-ce preț să fiă cu nobila Englesă cât mai *gentleman* și mai *talon rouge* posibil. Scia că lady Craven e o *sportswoman* foarte pasionată, și de aceea îi trâmitea un cal arăbesc de totă frumusețea, pe care de curând, spunea trâmisisul lui, Domnul 'l primise de la un pașă. Lady Craven se arătă mișcată de această galantă aten-

țiune și dete slugilor și trămisului bogate bacșișuri.

La ora mesei, cu același alaiū plecă la Palat.

Se aștepta Englesa să mănânce pe mese 'n pat și ședută turcesce. Se miră deci când vădu mese cu picióre și cu scaune prin pregiur, ba chiar, ceia-ce era și mai îmbucurător, erau pe masă cuțite și furculițe (11), solnițe, servicie de oțet și de unt-de-lemn cari, cređu lady Craven observându-le bine, veniaū tóte din fabrice englese. Ceia-ce atrase cu deosebire atențiunea Engleseii nóstre fură patru sfeșnice de alabastru, împodobite cu flori de rubinuri și de smaranduri, și cari erau de cea mai mare frumusețe.

Lady Craven nu constată ênsă decât tótă lumea mânca din aceleași ceon, adică farfuriă, —

11) Furculița despre care s'a discutat atâta când cu prima repre. sintațiune a piesei lui Sardou, *Théodora*, este de sigură bizantină. Un scriitor italian din secolul XI-lea, Pier Damiano, vorbesce de uă principesă bizantină care, călătorind în Veneția, se servia cu uă furculiță de aur cu doui dinți. În Florența, furculița esista de la 1361. În Francia și'n Germania, ea a fost introdusă în secolul XVI; în Anglia în secolul XVII; aci servia și ca instrument de mâncare și ca, la masă, să se scobescă cu ea în dinți (shoking! În Orient, cu Turcii se perdu usul furculiței bizantine. Mâncaū cu degetele. Și la noi, și la Constantinopole, baronul de Tott observă că femeile aveaū uă deosebită cochetăriă a mânca cu degetele. După fiș-care fel de bucate, își spălaū degetele pentru a mânca altele. Baronul de Tott a admirat mult la Constantinopole uă Fanariotă ale cărei degete luaū măslinile din farfuria comună pentru toți cu uă dexteritate extraordinară. Credeam că secolul nostru a adus furculița în țerile române. Lady Craven ne spune că era în us de la 1786, și deci și de mai 'nainte. Că le scoteaū numaī cu sărăniī și la dila marī, și c'ēn cele-lalte dila se slugeaū cu degetele, acesta tēr se jōte și se prē pōte.

obiceiū înradăcinat care s'a continuat și 'n secolul nostru ¹²⁾.

Orî cum ar fi, prânzul trebuie să se fi petrecut nu tocmai cu multe nostimade din partea Orientalilor. Lady Craven nu înregistrează nimic anormal în scrisorile séle. In timpul mesei, musica domnescă, cea cu piulinile, tumbelchiurile și giamparalele, începuse de la ciorbă. Din fericire ênsă, ea alterna cu un taraf de lăutari țigani, ale căror cântece duióse plăcură atât de mult Engleseii, în cât Mavrogheni băgă de sémă și ordonă să cânte ei mai mult de cât «giamparagii.»

După masă, trecură în salonul de conversațiune al principeseii.

Aci, Mavrogheni, pênă acum fórte corect, își dete în petic cu una dintre acele enormități cu cari va obicinui și va îngrozi, peste un an-douî, pe toți cei ce vor fi în relațiuni cu dênsul.

— Cunoscî, întrebă el pe Lady Craven, cunoscî pe principele de Kaunitz și pe Iosif II?

— Îi cunosc, răspuse Englesa care conversa într'un colț al salonului cu Dómna lui Mavrogheni, îi cunosc și sper să-î vêd la Viena.

— Eh! decă e așa, replică Mavrogheni imperturbabil, o să te rog să spuî principelui de

12) La mesele lui Nicolae Brancovénu, despre carî vorbesce Thomas Hope în *Anastasius* (v. studiul *Mavrogheni* mai sus coprins) și la mesele lui Grigore Brancovénu, acum 70 de anî, mese despre cari vorbesce Contele de Lagarde (*Voyage de Moscou à Vienne par Constantinople . . . Bucarest*, Paris 1824) într'ună carte asupra căreia vom reveni într'un alt studiu.

Kaunitz că 'i sunt cu totul și cu totul devotat, ier împăratului Iosif II că, acum fiind că suntem vecini foarte de aproape, sper că vom trăi în bună pace.

Mavrogheni și Iosif II!

Lady Craven surprinse imediat contrastul și nepotrivirea, dér ca uă femeie diplomată și bine crescută, nu arătă nimic din cele ce simția, ci se mulțami a dice că va face acéstă comisiune a lui Mavrogheni.

La un-spre-zece ore séra, lady Craven își luă rămas bun de la principe și de la principesă, după ce primi din partea acesteia nesce batiste brodate de tótă frumusețea.

La 'ntórcere acasă, Mavrogheni ordonă să fiă însoțită de 80 de masalagii și de cele două musicii, adică și de lăutari, și de tumbellecii. Masalele, răcnetele giamparalelor, lumea care se ținea dróia după trăsură, căldura lui Iuliú care era gróznică, enervară atât de puternic pe lady Craven, în cât, în trăsură, fiind față și secretarul principelui, o podidi un rís sgomotos și iresistibil. Dama de companiă nu scia ce să-i mai facă și cum se esplice faptul secretarului domnesc care se uita lung. Sfârși înfine prin a-i spune că lady Craven cunósce musica foarte bine, și că cea mai mică discordanță o face să riđă césuri întregi. Se vede ênsă că rísul era lipicios, căci nu trecu mult și aceleași hohote apucară și pe secretar, și pe dama de companiă.

Hohotind intrară în casa lui Laroche, ceia ce dete ocașiune acestuia să spună veselei lady Craven cuvintele din noua ¹¹⁾ comediă a lui Beaumarchais, *le Mariage de Figaro*, cuvinte cari se potriveau și în Franția p'atunci și pretutindenii : *tout finit par des chansons!* — totul se sfârșesce cu cântece și cu rîsete.

A doua zi, din nópte, lady Craven plecă la Sibii, părăsind cu părere de rău «*bogata și măreța țără*» a Munteniei.

11 Represintată pentru prima óră la 27 Aprile 1783.

BUCURESCII IN TIMPUL REVOLUȚIUNII FRANCESE

Acum uă sută de ani, prin Ianuariu, 1791, în Bucuresci, cafenelele și prăvăliile neguțătorilor români și greci, cari se aflaū prin prejurul marilor hanuri ale Ș-tului Gheorghe-Noū, Șerban-Vodă și Constantin-Vodă, erau înșesate cu fel de fel de ómenī.

Pe lângă întâmplările rėsboiului ce se urma de zor între Turcia și Austro-Ruși atāt în Muntenia cât și în Moldova, se mai vorbīa în Bucuresci și despre uă sdruncinare ne mai pomenitā a vechei stāri de lucruri în «țera Franțuzului», despre uă *επανάστασις*, uă revoluțiune de felul căreia, spuneau cei sciutori, nu s'a mai vėđut pe lumea nóstrā.

Mulți din cei cari auđiseră la acéstā datā despre începuturile revoluțiunei franceze, nu pri-cepeau nīcī firea, nīcī urmāriile faptelor ce li se povestiră, decī dau fără frėū voiā închipuiri lor sē fistoneze tot ce le trecea prin cap.

Alții tăceaū, ascultaū și, din când în când,

surîdeaŭ ca ómenii ce aŭ deplină cunoștință despre lucrul de care unii vorbesc cam nea-ntr'ua-partă. Cestia din urmă, adevărații cunoșcători ai evenimentelor petrecute la Paris, erau membrii *Societăței Amicilor*, ἡ εταιρία τῶν φίλων, ¹⁾ care, în cap cu Rhigas, se alcătuisă în Bucurescii pe temeiul cuvintelor Ζήτω ἡ φιλογενεΐα, — trăiescă iubirea de țără!

Înainte ca Directoriul din Paris, adică puterea executivă a Republicei franceze una și indivisibilă, se fi hotărît Bucurescii ²⁾ ca centru al mișcărilor revoluționare ce trebuiaŭ suscitade în Ungaria, Polonia, Transilvania, Moldova, Muntenia, Serbia și Bulgaria; înainte de a se face acéastă neașteptată onóre viitoare capitale a Regatului Român, — Bucurescii erau centrul cel mai activ al Elenismului care se deșteptase pe tărêmul literar și acum, cu speranțe nemărginite în revoluția din Paris, năzuia din rășputeri a se deștepta și pe tărêmul politic.

Din Archipelag, din Morea, din Insulele Ionice, Tessalia, Albania, Epirul, Macedonia și de prin tóte părțile lumei, Grecii veniaŭ la Bucurescii, toți ἐπί σκοπῶν νὰ εὕρη πόρον ζωῆς, — pentru a'și găsi mișlóce de traî, și mulți pentru a se consfătui asupra mișcării ce avea să isbucnescă din tóte

1) *Revue de Géographie* (Paris 1881): Ubicini: *La Grande Carte de la Grèce par Rhigas*, pag 247.

2) *Documente priv. la Istoria Românilor*. Doc. franceze. Colecțiunea Odobescu Supl. I, vol. III, fasc. 2, pag. 412.

părțile ³⁾.—Lucrul acesta nu se vedea, dér se visa, se simțea, se ghicea. Timpuri curioase și atrăgătoare, când de-alungul și de-alatul imperiului otoman, decât ai fi pus urechia la pământul burdușit de lacrimi și dorințe, ai fi audīt apropiându-se furtuna, cu atât mai furiósă cu cât acum la început era mai tăcută.

În București, medici, neguțători, profesori și dascăli, preoți și studenți de la scóla cea mare, unii Români, alții Greci,—toți asceptau ca negocierile păcei de la Șiștov cu Austria să se sfârșescă, ér acelea ale păcei de la Iași cu Rusia să începă, pentru ca, resboiul încetând de a mai duedi la Dunăre, să se pótă auđi în principate și mai lămurit, și mai puternic, glasurile cele mari, *os magna sonaturum*, ale Revoluțiunei francese.

În așteptare, Rhigas, tēnēr atunci de 25 de ani ⁴⁾, lucra de zor pentru ca tot ce se făcea la Paris și 'n țerile subjugate ale Orientului, se se cunóscă și la București. Viena, un centru de a doua mână al elenismului literar și patriotic ⁵⁾, era trăsura de unire între Paris și București. Mai mult de cât oricine altul în vremurile acelea, Rhigas, pe care Bolintineanu 'l face Român Macedonén din Velestin, era pregătit pentru a primi

3) *Revue de Géographie* (an. cit.) pag. 243.

4) *Rév. de Geogr.* (an. cit.) pag 241.

5) *Leucothea*, Eine Sammlung von Briefen eines geborenes Griechen, über Staatswesen, Literatur und Dichtkunst der neueren Griechenland, herausgegeben von Dr. Carl Iken (Leipzig, Hartmann, 2 vol. 1825) — *passim*.

cu entusiasm principiile Revoluțiunii franceze. Vorbea bine limbele franceză, germană și italiană, pe lângă limbele română, grăcă și turcăscă; călătorise prin Italia, Franța și Germania; fusese secretarul lui Alexandru Ipsilante în 1782, și 'l urmăse pe acesta la Constantinopole, după ce fuga fiilor săi la Viena silise pe Ipsilante să demisioneze din Muntenia. De la 1782 și pînă la 1786, Rhigas rămăsese la Constantinopole vorbind într'una cu Grecii de acolo despre apropiata eliberare a patriei lor printr'ajutorul Rusiei. Reîntors în România cu Mavrogheni, Rhigas fusese caimacamul acestuia la Craiova în timpul războiului, și-apoi, după pacea de la 1791 între Austria și Turcia, încheiată la Șiștov în 4 August, Rhigas venise la București pe lângă boerul încă tînăr pe atunci, Grigorie Brâncovénu, cu care era prietin. Pînă acum, Rhigas creduse că, cu ajutorul Rusiei și cu ajutorul Austriei, Grecia va reuși se scape de durerosul jug al Turcilor. După război, își schimbase părerile, cunoscuse bine și pe unii și pe alții, îi cântărise în de ajuns, și chiar corespondența ce întreținuse în 1785 cu principele Kaunitz⁶⁾ i-arătase lămurit că numai desinteresate nu erau aceste două mari puteri 'n cestiunea Orientului.

Când se auđi în București că a izbucnit Revoluțiunea franceză în Paris; că acolo poporul a

6) *Rev. de Géogr.* (an. cit.) pag. 247.

dēsēvârșit primele acte nemuritoare, cari sunt fala Revoluțiunei, — Rhigas vĕdu uă lumină mare întinđându-se înaintea ochilor sĕi și libertatea popórelor din Orient ridicându-se din lanțurile trecutului, ajutată în deșteptarea și 'n reîntremarea ei de mâna umană și binefăcătoare a Franciei.

Tot ce se scria și se făcea la Paris venia în România, la Bucuresci: proclamațiuni revoluționare, scrieri patriotice, poesiĭ de tótă mâna, Rhigas le traducea în grecesce, le trămitea la Viena unde se imprimaũ într'ascuns, și-apoi, prin lăđile de mărfuri ale negustorilor, erau introduse pe furiș în țeră și 'n deosebĭ în Bucuresci, focarul elenismului militant.

Colecțiunea cântecelor sĕle patriotice, așa numite ἄσματα, le cântaũ studenții și Greciĭ patrioți. De câte ori, prin pimnițele de lângul S-tul Gheorghe-Nou — pe atunci *tunelele de viĕță* ale Bucurescilor, — nu a rĕsunat *Marsilieza* lui Rhigas:

Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων,
Ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἤλθεν,—

«deșteptați-vĕ, copii ai Elenilor, điuva gloriei a sosit.» — Și de câte-ori nu s'a cântat chiar pe franțuzeșce faimosul cântec al *Terórei* din 1793 de la Paris, *La Carmagnole*, din cari versurile

Dansons la Carmagnole!
Vive le son,

Vive le son,
Du canon!

erau cântate cu cuvintele stricate *Fivrelzon! Fivrelzon*,⁽⁷⁾ de unde pôte aũ eșit pe românesce *Fîlfisonii* de tôte némurile și a căror sérbédă și *fîlfisonéscă* sémînță nu a perit âncă din miđlocul nostru?!

Ajutat de amicii sêi Turnavitu,⁽⁸⁾ unul din *apelpisitiî* lui Mavrogheni, un entusiast care, șa și Mavrogheni, da în fiă-care ți mâna cu nebunia, de Perrhevos și înțeles în parte de vro câțiva boeri, printre cari Brâncovénu, Dudescu, Câmpinénu și Ion Cantacuzino, Rhigas lucra într'una pentru a deștepta în compatrioții sêi speranțe nemărginite. *Πρὸς τὴν ἀδελφὴν Γαλλίαν*,—pentru sora nôstră Francia, esclamaũ Grecii, ne dăm vieța de Țece ori.

În timpul acesta, uă ciumă teribilă bântuia prin Bucurescii⁽⁹⁾, prin tótă Muntenia și Bulgaria. Mihail C. Sutzu fusese trecut de Pórtă din Bucurescii la Iași⁽¹⁰⁾, iér ténêrul Alexadru Moruzi fusese numit Domn în Țéra-Românéscă. Nisce încurcături ne mai pomenite buimăcesc întréga peninsulă balcanică. Lumea din Bucurescii nu scia ce sê mai crédă.

7) Ion Ghica: *Scrisori* (ediț. II) Băltărețu, pag. 509.

8) A se vedé într'acest vol. pag. 160 și urm.

9) *Doc. priv. la Istor. Rom.*—Colecț. Odobescu, Vol. III, pag. 82.

10) *Ibid.* pag. 85.

În Februarîu 1793, ambasadorul Franceîi, ducele de Choiseul-Gouffier, auđînd despre cele ce se petreceau în Franca, — emigrațiunea, fuga, închiderea și 'n fine guilotinarea Regelui Ludovic XVI, — se hotărâsce a părăsi Constantinopolea și a se refugia în Rusia, unde Caterina II primea cu brațele deschise pe toți nobilii emigrați⁽¹¹⁾.

După cum reiese din două scrisori ale unui necunoscut republican din Bucuresci — pôte chiar Rhigas — ducele de Choiseul-Gouffier trece prin Bucuresci, stă de vorbă cu Mihail Șutu care tocmai se gătea să mērgă la Moldova, caută a'i inspira spaimă și grōză de tot ce se petrecuse și se petrecea în Franca, și'i vorbesce de rău pe toți Francesii republicani cari, din Constantinopole, începuseră să se răspândescă prin tôte țerile nōstre și ale vecinilor⁽¹²⁾.

Intr'adevăr, Republica își schimbase toți emisarii și primenise întrēga diplomațiă francesă. Bine înțeles că nici un nobil, nici un *ci-devant* nu mai voia să servescă sub ministrii de afaceri străine ca Danton și alții, cari urmară pe năbădăiosul tribun în cārmuirea politiceî esterne a Republiceî. De aceia, lume nouă, vederi noue și un mod de a tracta cestiunile atāt de năsdrăvan, în cât la Viena, ca și 'n Italia, ca și la Pōrtă, unde

11) Albert Sorel: *Essais d'histoire et de critique* (Paris 1883): Studiul *Catherine II et l'Emigration française* (pag. 191—204).

12) *Doc. priv. la Istor. Rom.* Colect. Odobescu, vol. III, pag. 87 și 88.

Convențiunea întreținea óre-cari relațiuni, era un adevărat chin pentru diplomații austriaci, italieni séu fanarioți, sé priméscă un diplomat din straturile cele noue ale Revoluțiunei franceze, și mai cu sémă sé discute ceva cu dênsul. Unii dintr'acești revoluționari făceau într'adins pe sêlbaticii și pe fieroșii, numai ca sé se đică de interlocutorii lor că sunt «și mai și» republicani.

Bernadotte la Viena băgase în rêcori pe Thugut și pe marchisul de Cobentzel, și numai sêlbatic nu era. Inchipuiți-vê ce cap trebuia sé facă bêtrâniî diplomați ai monarhielor europene, când trâmisiî Convențiunei, împingênd republicanismul lor pênê la nepoliteță, le điceau din chiar senin: eh! cetățene, ce? tu nu veđi că lucrurile staū astăđi așa? Vrei ori nu vrei? Vorbă multă sârăcia omului!...

În tóte țêrile, Convențiunea trâmisesese ómenii sêi. Ei aveau drept îndatorire de căpeteniă, pe față séu pe ascuns, 1°) de a cerceta și afla în ce mod suveranii și supușii lor judecă Revoluțiunea francesă; 2°) de a propaga adevêratele principie ale Revoluțiunei printre Francesii și supușii francesi stabiliți printr'acele țêri⁽¹³⁾.

În Bucuresci, ceva mai târđiū de cât 1793, erau vro 20 de Francesi și supuși ai Franciei. Consul frances âncă nu se afla. Numai Rusia și Austria aveau consulate la Bucuresci. Prima, Ru-

13) *Doc. privit. la Ist. Rom.* vol. III, pag. 89.

sia, înființase consulatul său la 1783, acum uă sută și nouă ani; a doua, Austria, la Octobree 1783⁽¹⁴⁾, adică acum uă sută și 8 ani. Când ducele de Choiseul-Gouffier plecă din Constantinopole, și prin urmare nu mai fu cinē sē țină în frēu republicanismul ardent al multora din Francesii veniți prin Marsilia în capitala Sultanilor și în cele-l-alte țeri ale Orientului, Bucurescii ca tôte orașele primi îndată în sînu-î vro câți-va *sans-culottes*. În Bucuresci, de către boerii cei bătrâni și de către ómenii cei neobicinuiți cu năsdravăniele ce scorniaū, debitaū și făceaū *les sans-culottes*, li se đise ăstor ómenii *apelpisiți*, ómenii cari daū cu barda 'n Dumneđeū și 'ndrugăū un fel de *înșiră-te Mărgărite*, în care, după spusa celor bătrâni, cuvintele *libertà, fraternità, egalità* και τὰ λοιπὰ resunaū întocmai ca nesce clopote de înmormântare pentru vechiul regim. Acești *apelpisiți* vor deveni mai târđiū *zavergii*, și mai la urmă, înmuindu-se și încumințindu-se, vor fi numiți *bonjouristi*, pentru a deveni acum 70 de ani în Grecia și acum 50 de ani la noi primii luptători ai redeșteptărei naționale la Atena, la Iași și la Bucuresci.

Primul *sans-culottes*, cel d'ântăiū *apelpisit* frances care a trăit în Bucuresci acum 99 și 98 de ani este Francesul Hortolan⁽¹⁵⁾.

14) Laurian: *Istoria Românilor*, pag. 551.

15) *Doc. priv. la Istor. Român.* Supl. I, vol. III, pag. 93.

Hortolan era un negustor, — din ceia cari fac politică, dér sciți «politică *extrafain și la nemurire*», și cari nu întârșiază de a vedé, cum șice Românul, că

La Iliă
'N prăvăliă
Jócă șórecii 'n călcâiă,

era, șic, un negustor frances stabilit cam pe la 1792 în București, împreună cu tovarășul său Pellet și cu teșghetarul său Jaume, numit în scrișorile ce citez directorul casei *Pellet & Hortolan*, primul *Magazin Universal* din București⁽¹⁶⁾.

Hortolan era prietin cu Turnavitu și prin urmare cu Rhigas. Ruffray, alt Frances, era secretarul principelui Alexandru Moruzi. Ruffray era un *sans-culottes*, tot atât de *apelpisit* ca și Hortolan. Marie Descorches, ambasadorul Republicei francese din Constantinopole, spune la 24 Decembre 1794, ministrului afacerilor străine din Paris, că Ruffray este de un civism și de un republicanism ardent. Și el era prietin cu Hortolan.

Frigurile Revoluțiunei cari bântuiaă gróznic la Paris, sguduia sdravên și pe republicanii din București. Pe lângă aceste friguri ale Revoluțiunei, se mai adăugeaă în București frigurile mai prosaice ale țerei, frigurile paludeane de cari Hor-

16) *Doc. priv. la Istor. Rom.* Supl. I, vol. III, pag. 95 și 101.

tolan suferea într'una și pe cari Ruffray le combătea, bând cu eroism rachiurile și vinurile românesci, nu cu litrul, noua măsură decretată de Convențiunea Națională din Paris, ci cu bătrâna și capacea oca românescă, încă în vîgore la București.

Frigurî într'un fel, frigurî într'altul, Hortolan, Ruffray, Turnavitu și prietiniî lor erau ȃilnic într'ua stare de neînteruptă escitațiune, — un fel de ciudată căldură, care 'i făcea să védă republicani prin tóte părțile.

Hortolan cerea audiențe la Spătarul lui Moruzi, uă rudă a Domnului, al căruî nume nu-l găsesc în interesanta listă a boerilor divaniști, ce a bine-voit să 'mi dea onoratul nostru vice-președinte, d. V. A. Urechiă. Hortolan cerea audiențe la Spătar, pentru a tracta cestiunea vămuierei mărfurilor francese la granițele române, și în loc de a tracta acéstă cestiune, stacojiul republican s'apuca la discuțiunea principiilor proclamate de Revoluțiune și consacrate de Convențiune.

«Spătarul, ȃice Hortolan într'ua scrisóre adresată lui Marie Descorches, ambasadorul Re-publiceî la Constantinopole, Spătarul are un caracter curat republican și am vorbit cu dênsul ca și cu un adevêrat cetățén», — cu alte cuvinte i-am ȃis *tu* și mî-a ȃis *mă*, întocmai ca un adevêrat *sans-culottes*. Aceste sciri, Hortolan le trămite lui Descorches din București la Constantinopole, pe uă hârtiă cu devisa *apelpisită*: «Li-

berté, Egalité ou la Mort, purtând data noului calendar al Republicei, adică 23' *Vendemiariu*, anul II-lea al Republicei Franceze, una și indivizibilă, ceia ce va să țină 15 Octobrie 1793, acum 98 de ani.

Din scrisorile lui Hortolan și dintr'altele ce citez, se vede lămurit că, conform instrucțiunilor ce avea, Descorches, ambasadorul din Constantinopole, voia să organizeze în Bucuresci, un biuroș de informațiuni care să 'i procure sciri din Polonia, Ungaria, Moldova și de unde să plece emisarii, adică spionii Republicei, cu anumite instrucțiuni într'aceste țări nemulțămite cu politica Rusiei și cu politica Austriei.

În Ungaria, fierberea era mare. Iosef II murise după ce încercase în totă viața de a face reforme și nu reușise cu nici una. Spiritualul principe de Ligne, amicul frumóselor Moldovence de la Iași, ținca de Iosef II «drăguțul de 'mpărat» al țeranului român din Transilvania, că el a fost cu reformele séle în totă viața întocmai ca omul căruia îi vine să strănute, care dă să strănute, care e cât p'aci să strănute și... nu strănută.

Totuși, încercările lui de reforme în Ungaria și Transilvania înfuriaseră adânc pe magnați și pe întreg poporul maghiar... De altmintreli, dragă Dómne! e atât de lesne să faci pe Ungur să se înfurieze, să turbeze și să spumeze. Miđlocul? fórte ușor: spuneți-i adevărul—și apoi ațineți-vă să 'i vedeți efectul: e fulgerător și năsdrașan. Tună

în toate societățile de cultură. Trăsnesce în *Erdelyi Magyar Kultur Egylet*, Pesta urlă, Posony răcnescce și 'n Koloșvar Maghiarul cu bolovanii în mână s'avântă către ceruri să védă de vorbesce Christos pe unguresce.

Asupra acestui foc și acestei urii a Maghiarilor în contra Casei de Habsburg, represintată în 1793 de Leopold II, fratele și succesorul lui Iosif II, cădu ca valuri de petroliu principiele Revoluțiunei francese. Magnații unguni deveniseră jacobini și *sans-culottes*. Hajnoczy, Laczkovicî, Szentmariai făcură un catechism popular, menit a propaga principiele Revoluțiunei francese, ier Bacsány traduse *Marsilieza*, pe care călăul avea s'o ardă la Pesta cu alte multe publicațiuni revoluționare⁽¹⁷⁾.

Să nu uităm că tot acum Româniî din Transilvania înființeză *Societatea filosofescă* în care mai multe cercetări ne-ar face póte să vedem uă succursală a *Societăței Amicilor* din Bucuresci, η εταιρία τῶν φίλων despre care am vorbit. Ceia-ce e sigur e ca *Societatea filosofescă* din Ardél se pune în strînse legături cu cei de la Bucuresci. Să nu uităm de asemenea că cu un an, doi, înainte, apăruse faimosul memoriu al Românilor transilvăneni *Supplex libellus Valachorum*⁽¹⁸⁾.

Cu aceste țeri în cari din temeliă se sgu-

17) Louis Leger: *Histoire de l'Autriche-Hongrie* (colecț. Duruy pag. 470.

18) Densușanu: *Istor. Lit. Române* pag. 110 și 113). Papiu Ilarian: Viéța, operile și activ. luî George Șincaî.

duia vechia stare de lucruri, Descorches voia să se pună în relațiuni printr'ajutorul biuroului de informațiuni din București, precum tot printr'acest biuroū voia să corespundă și cu eroicii luptători ai Poloniei, cari, după faimōsa ședința de la 23 Septembre 1793 — *ședința mută de durere și de rușine*, — se revoltaseră și, sub conducerea lui Tadeū Kociusko⁽¹⁹⁾, începuseră în contra Rusiei uă luptă cu atât mai sublimă cu cât mai neegală era între victime și călăi.

Pênă când acest biuroū de informațiuni séu înființarea unui consulat să se desevêrșescă la Iași séu la București, republicanii profitaū de Evreii stabiliți la Iași pentru a avé sciri din Polonia, iér granițele despre Transilvania nefind strașnic închise, relațiunile între republicanii din București și rësvrătiții din Ungaria se 'ntrețineaū cu multă înlesnire.

Polonesii, Ungurii, Grecii, veniți de prin tōte părțile umpleaū cafenelele Bucurescilor. *Les Droits de l'Homme*, «Drepturile Omului» fuseseră traduse. Hortolan ȃice: *Presque tous les négociants de Janina et de l'Albanie établis ici, à Bucarest, sont des sans-culottes*, — mai toți neguțătorii din Janina și din Albania, stabiliți aci la București sunt toți *apelpisiți*. Toți eraū pentru republică și cereaū cu stăruință lui Hortolan să le dea canțonetele jacobine ce 'i sosiaū din Paris prin Constantinopole

19) Alf. Rambaud : *Hist. de la Russie*, pag. 501, (colect. Duruy)

ca să le cânte și ei. Când se încindea discuțiunea între partisanii Revoluțiunii și aceia ai Rusiei, mergeau adese-ori pînă la bătaia. Intr'un rînd, ne spune Hortolan, decă ruso-filii nu ar fi recunoscut adevărul celor șise de amicii noștrii se 'ncepea uă përuielă și uă ghiontuielă de s'ar fi dus pomina mai departe de cât Bucurescii⁽²⁰⁾.

De altmintreli, sgomotele cele mai deosebite și adese-ori cele mai ciudate circulaū prin Bucuresci. Unii spuneau că Varșovia a fost luată de Polonesii lui Kociusko; alții afirmaū că Rușii sunt învingători. Grecii patrioți din Viena scriau la Bucuresci, că *Sfânta Revoluțiune*, η ἀγία επανάστασις va isbucni în capitala Habsburgilor. Din Transilvania veniau sciri că acolo, cu mic, cu mare, sunt toți pentru Revoluțiune, pentru Francia, pentru națiunea căreia d'atunci îi mergea numele de *La Grande Nation* în tot Orientul.—Timpuri de ferebere, de încurcături nesigure și chinuitoare, cu césuri cari aduceau ce n'aduce anul, ađi luminoșe ca uă ți de Maiū, mâine posomorîte și încruntate ca furtunile mării.

În Iași și în Bucuresci, inimele Grecilor au trecut prin tóte aceste chinuri și veselii vijelióse; aci s'au auđit pentru prima óră cîntecile jalnice ale lui Athanase Christopolu care, cu Alcmann, plîngea libertatea înmormêntată a Greciei, într'aceste frumoșe versuri :

20) Scrisórea lui Hortolan mai sus citată.

*Nūn δάκρυα βρούετε πάντα,
Nūn ἄλγεα ἔλθετε πάντα,
Κεντᾶτ' ἐμὰ σπλαγχνα καὶ ἦτορ.*

«Și-acum, lacrimi, curgeți tóte; și-acum, chinuri, sositți tóte; străpungeți-mi inima!

La aceste cuvinte sfâșii-tóre, din piepturile vitejilor, tot aci în Bucuresci, isbucniau versurile înflăcărate ale lui Rhigas :

*Φίλοι μὲν συμπατριῶται,
Λῶνλοι νὰ μέθα ὡς πότε
Τῶν ἀγρίων Μουσουλμάνων,
Τῆς Ἑλλάδος τῶν τυράννων;*

«Pêně când fi-vom noi óre, o iubiți compatrioți, sclaviii crunților Musulmani, tiraniii Eladei?»

Tot aci, la Bucuresci, se petreceau adese-orî scene mărețe, cari reamintiau timpurile eroice ale Greciei clasice. Tinerii Greci și Macedonenii luaū icónele din cuiū, le puneau pe masă, aprindeau candelile și 'ngenunchiând, cu pieptul tresăltând de sfânt entusiasm, cântau din poesiile lui Rhigas, pe faimósa :

*Καλλίτερα μιᾶς ὥρας ελεύθερη ζωή,
Παρ' ἀναρίθμους χρόνους σκλαβιᾶ καὶ γυλακή.*

adică: «mai frumoasă este uă vieță de un cés liberă, de cât uă vieță de ani nenumărați în sclaviă și 'n jug». — Și apoi sfirșiaū cu jurămintul tot

de Rhigas, pe care 'l cântaū punēnd mânele pe icóne :

*Ο βασιλεῦ τῶν κόσμου ὀρκίζομαι σὲ_Σὲ
Στήν γνώμην τῶν τυράννων νά μὴν ἔλθῶ ποτέ.*

adică: o împărate al lumei, mă jur 'naintea ta, că nici uă dată nu mă voiū pleca la voința tiranilor. — Și 'n timpul acesta, muma, tatăl și bētrâniī familiei staū împrejurul acestor viitori eroi ai neatârnărei grecesci, și plângeaū de dragoste și de durere⁽²¹⁾.

Tóte aceste scene, și altele âncă ce nu cunoșcem și cari sunt fala luptelor pentru independința Greciei se petreceaū aici în Bucuresci, centrul elenismului militant, cu ajutorul, cu prietenia, cu frăția sinceră a Românilor⁽²²⁾. Cine ar fi avut atunci, și cine ar avé astăđi în tóte părțile unde se află suflare românescă, — cine dintre Români ar avé curagiul sē opréscă în loc, sē zătícnescă, ba chiar se 'năbușe pe un popor în lupta lui sfântă pentru recăștigarea drepturilor imprescriptibile ale limbei, reînnoirea deplină a naționalității, atingerea idealului ce a păstrat cu drag de-a lungul timpului, în rēslățirea chiar a celor mai crunte vécuri ?

21) Dr. Carl Iken; *Leucothea*, pag. 85 și 95 din vol. II.

22) *Ibidem*: vol. II, pag. 256: Hier haben Sie, in der Kurze und mit noch mancher Unvollkommenheit, eine Darstellung, wie Griechenland von der Walachei Nütze zog.

Și totuși, acești Greci, care 'și plămădiau libertatea aci în București și dincolo la Iași; acești Greci cari bine-cuvîntau pământul primitor al României și în avînturi de recunoscință jurau iubire Românilor, sunt acum dușmanii neîmpăcați ai Românilor macedoneni, cari astăzi nu vor să facă în străvechea lor patriă de cât tot ceia-ce Grecii făcură în patria lor.

Acésta 'i dreptatea popórelor; acestea's faptele netăgăduite, acestea's învățăturile pe cari un prevestitor, întocmai ca Muezinul sus pe moschelele musulmane, ar trebui să le reamintescă Românilor din România liberă în tóte zilele, la tóte ocasiunile, ȓicȓndu-le cu glas tare: «O Români, o frații mei, readuceți-vȓ aminte trecutul, judecați presintele, vedeți unde sunteți, gȓndiți-vȓ cu cine lucrați și nu vȓ încredeți de cât în voi înși-vȓ!

Pe atunci Grecii ne iubiau, căci țerile nóstre erau scena liberă unde, ajutați de Români, pregăteau frumósa dramă a independinței lor naționale.

La București, Alexandru Moruzi, tȓnȓr de vro 32 de ani⁽²³⁾, amic al Franciei și al literaturȓi franceze, nu cuteza totuși a 'și arȓta pe față acésta iubire. Consulii Austriei și Rusiei erau lȓngă dȓnsul pentru a 'i reaminti adevȓrul lor.

«Consulul Rusiei din București, ȓice uă notă

23) *Doc. priv. la Ist. Rom.* Colecȓ. Odobescu, vol. II, fasc. I, pag. 112.

«adresată Comitetului de Salut Public din Paris,
«la 19 Pluvios, anul III al Republicei (7 Febru-
«ariu 1793⁽²⁴⁾),—consulul Rusiei și numeroșii săi
«agenți conduc singuri postele stabilite pe frun-
«tariile polonese și moldovenesci, trag ca un zid
«de închisore între aceste două state și restul Eu-
«ropei, interceptă scrisorile, împedică comunicați-
«unile, supără pe călători, se amestecă în aface-
«rile guvernului civil și exercită ca un fel de *veto*
»asupra hotărârilor luate de Principe și de Con-
«siliul său. In starea de umilire în care se găsește
«guvernul Sublimei Porți, Principele și Divanul
«nu aū curagiul să reziste la voințele supreme
«ale consulilor».

Aceste informațiuni precum și altele cari vor urma, le estragem din scrisorile, memoriile și rapoartele lui Constantin Stamate, om devotat casei lui Mihaï Șuțu, acum în 1794 Domn în Moldova. Constantin Stamate, Român său Grec nusciū, era în 1794 la Altona lângă Hamburg⁽²⁵⁾ în calitate de agent fără caracter oficial, mai propriu: spion al Republicei franceze. Constantin Stamate servise înainte în diplomația otomană cu d. de la Roche, fusese informatorul multor Domni ai Moldovei⁽²⁶⁾ și ai Munteniei, fusese secretar al lui Mihaï Șuțu și, de când cu Revoluțiunea, se naturalisase Francez, intrase în serviciul Ministerului afacerilor stră-

24) *Ibidem*, pag. 103.

25) *Ibidem*, pag. 100.

26) *Doc. priv. la Ist. Rom.* Supl. I, vol. III, fasc. 2, pag. 403.

ine din Paris și prin rapoarte bine făcute, prin combinațiuni șirete și șiret înjghebate, atrăsese atențiunea superiorilor săi din Paris.

Cunoscător adânc al tuturor intrigelor cari se petreceau în principate la Iași și la București, Stamate nu încetase de a corespunde cu cei de la Curțile Beilor fanarioți. Printr'aceștia, Descorches, ambasadorul Republicei de la Constantino-pole, află de Stamate și 'l cere ministrului din Paris, pentru a'l întrebuința în Polonia și 'n principatele române⁽²⁷⁾. Stamate ne spune într'ună scrisoare a sa că la Curtea din Iași principiile republicane sunt mai bine vădute de cât la București. Afirmatiunea lui Stamate este coroborată de scrisoarea unui Frances de la Iași, Cado de Lille, care venind la Iași găsesce pe boieri rostindu-se pe față unii, pe ascuns alții, pentru Revoluțiunea francesă⁽²⁸⁾. Ér într'ună altă scrisoare, un alt Frances ne spune că la București, boierii din protipendadă, fiă din mândriă, fiă din lene, nu sunt republicani, pe când boierii din mâna a doua și negustorii ascultă cu drag și împărtășesc cu foc «nemuritoarele principie»⁽²⁹⁾.

Stamate ne esplică republicanismul curței princiare de la Iași prin faptul că secretarul principelui Mihai C. Șuțu era Kodrică, un partisan al Franciei, dușman al Rusiei și al d-lui de Choi-

27) *Ibidem*, vol. II, pag. 100.

28) *Ibidem*, vol. III, pag. 438.

29) *Ibidem*, vol. III, pag. 435.

seul-Gouffier. Pentru acest Kodrică, Stamate cere guvernului din Paris Colecțiunea *Enciclopediei* ca un dar propriu a'l întări și mai mult în creșdul lui republican. Tot acum se mai afla la Iași un republican gata a'și sacrifica pênă și ultima picătură de sânge pe altarul patriei. Acesta era *Ledoulx*, cum ne spune Stamate³⁰⁾.

Ast-fel fiind lucrurile pe la sfârșitul lui 1794, Stamate fu cel d'ântâi care propuse înființarea la Bucuresci a unui consulat frances. Nu intrăm în amănuntele acestei afaceri, care fu multă vreme tractată de două ambasadori ai Republicei la Constantinopole, de Descorches și succesorul lui, Verinac, și de Stamate care scria într'una rapôrte și note fôrte bine redactate și fôrte juste în vederile lor.

Să spunem numai că Ministerul din Paris, după ce căpătă învoirea Porței biruind opozițiunea dîrjă a Austriei și Rusiei, voi să numescă în postul de agent consular la Bucuresci și Iași chiar pe Constantin Stamate. Ațîțat de miniștrii Cate-rinei și lui Leopold II, Divanul respinse pe Stamate sub cuvînt că e Raia. Ministrul frances ar fi voit să'l trămită ca agent secret, Stamate însă nu primi pe cuvîntul că *le système des agents envoyés de Paris est actuellement trop décrié, trop sentant la propagande jacobine*, — adică: sistemul agenților secreți trămiși de la Paris este în tim-

30) *Ibidem*, vol. II, pag. 98.

pul de față pré deochiat și pré miróse a propa-gandă jacobină (31).

Totuși, rămâne bine hotărît că, mulțămítă acestui Constantin Stamate și rapórtelor lui către Comitetul de Salut Public din Paris și către trãmíșii Republicei din Constantinopole, consulatul frances fu înființat la Bucuresci în 1795. Inainte de acéstă epocă, Stamate era la Paris, pentru că din Altona fusese gonit, de óre-ce *Gazeta de Hannovera* din Marte 1794 'l acusase că a venit acolo ca agent al jacobinilor, pentru a resturna Consti-tuțiunea germanică (32).

Fiind ambasador la Pórta Verninac, primul consul frances care plécá la Bucuresci în Iuliú 1795 este cetățénul Emile Gaudin, în vêrstă de 25 de ani, însoțit de secretarul său Montal, în vêrsă de 22 de ani (33). Primul era plătít cu 7500 de lei pe an și al doilea cu 1200 lei pe an. Ca lefurí, după cât se vede, nu erau tocmai rêsfáțați primii diplomați francesi cari veniră oficial la Bu-curesci.

La Bucuresci, Gaudin fu bine primit de Alexan-dru Moruzi și'și luá ca Dragoman al consulatului său pe Rhigas (34). La Paris, prin intrigele lui Stamate, numirea lui Gaudin, acusat că este un *ci-devant*, adică un monarchist și ofițer desertor,

31) *Ibidem*, vol. II, pag. 117.

32) *Ibidem*, vol II, pag. 117.

33) *Ibidem*, vol. II, pag. 133 și vol. III pag. 336.

34) *Revue de Géograph.* (an. cit.) pag. 252.

făcu scandal, și schimbarea lui fu hotărîtă. Un decret al Directoriului cu data de 19 Pluvios anul 4-lea al Republicei (8 Februarie 1796⁽³⁵⁾) și semnat de Directorul Le Tourneur și de ministrul Delacroix numește pe Constantin Stamate—titlu oficial— «Consul general al Republicei Franceze în provinciile turcesci situate dincolo de Dunăre».

Se dă lui Stamate ca secretar cetățenul Louis Parant din Argenson, tînăr instruit și foarte protegiat de deputații Isabeau, Ruelle și Neveu.

În timpul pe cînd lucrurile acestea se petreceau la Paris, Gaudin tracta la București cu Alexandru Moruzi cestiunile de interes comercial. Casa Pellet și Hortolan era obiectul principal al preocupărilor sale⁽³⁶⁾. Lucrînd ast-fel își călca instrucțiunile care 'i ordonau să lase la uă parte ori-ce altă cestiune, și să se nu se ocupe de cît cu propagarea principiilor republicane și cu suscitarea de piedici și neajunsuri Rusiei și Austriei în principate și 'n deosebî la București și la Iași.

De aceia, în Martie 1796⁽³⁷⁾, Gaudin e rechiămat la Constantinopole. De altmintrelî, cu 'nceputul acestui an e uă schimbare generală și la Constantinopole și la București. La Constantinopole, în locul trămisului frances Verninac, este numit generalul Aubert Du Bayet; la București, Alexandru Moruzi demisionase și la Constantino-

35) *Doc. priv. la Istor. Rom.* Supl. I. vol. III, 1 pag. 410.

36) *Ibidem*, vol. III, 1, pag. 413—422.

37) *Ibidem*, vol. II, pag. 141,

pole erau patru candidați pentru Tronul țerei Românescii⁽³⁸⁾: Hangerliu, Dragomanul lui Căpitan-Pașa, Alex. Mavrocordat, bătrânul Alexandru Ipsilante și Mihail C. Șuțu care fusese în Octobrenoembre 1795, înlocuit la Iași cu Alexandru Calimachi.

Bătrânul Ipsilante reușise a fi numit într'ună domniă care nu va ține nici un an. Consulatul frances se afla de uă camdată pe mâna tînărului secretar Montal, căci Gaudin plecase cu soția sa la Smyrna, nevoind s'o lase, ȓice el într'ună scrisore de la 31 Marte 1796⁽³⁹⁾, într'un oraș în care luxul este fără frêu, virtutea aprópe necunoscută și jocul de cărți obicinuita îndeletnicire și a bărbaților și a femeilor.

În locul lui Gaudin, pêně la sosirea lui Stamate, se trâmite în calitate de comisar provisoriu al consulatului frances din Bucuresci Francesul Sainte-Luce⁽⁴⁰⁾.

La Constantinopole ênsě, îndată ce familiile fanariote auȓiră că Stamate vine cu titlul de Consul general în țerile române, se făcură foc și puseră în mișcare tot creditul și tótă trecerea ce aveau la Pórtă pentru a nu i se da recunóscerea.

Nu intrăm în amênuntele acestei afaceri. E destul a 'spune că Moruzescii, acum partisanii ai Rusiei, săpară și combătură pe Stamate, iér Șu-

38) *Ibidem*, vol. II, pag. 137.

39) *Ibidem*, vol. II, pag. 141.

40) *Ibidem*, vol. III, pag. 425.

țulescii, partisanii ai Franciei, îl sprijiniră. De giaba toate. Reis-effendi declară trâmisiului Republicei, generalului Aubert Dubayet, că uă dată cu capul, Turcia nu va permite unui Raia, de-și naturalisat Frances, să fiă consul în România. Vădând această nestrămutată hotărîre a Porței, trâmisiul Republicei numi sub reserva aprobărei Directoriului din Paris, pe generalul de brigadă Carra Saint-Cyr, însărcinat de afaceri al Republicei franceze, pe lângă principele Țării-Românesci⁽⁴¹⁾.

În timpul acesta uă mulțime de Polonesi se aflaū la București, nu la Iași; căci de acolo, consulul rus Lascaroff, *le plus fin intrigant que la Russie ait lâché contre les Turcs*—cel mai subțire intrigant căruia Rusia îi dede drumul în Turcia⁽⁴²⁾,—î-ar fi ridicat într'ua bună diminătă și î-ar fi trimis în fiere la Petersburg, tocmai cum făcuse cu francesul Durosoy, pe care, ȃiua nămiaȃ mare, îl arestase la Iași, îl trâmisesese în Rusia, și'l ținuse șese luni în închisore, din causă că voia să descopere uă conspirațiune urȃită în contra Turciei de Alexandru Mavrocordat, fostul Domn al Moldovei, de Consulul Lascaroff, de patriarcul Eugeniū și de episcopul de Pultava⁽⁴³⁾.

Polonesii deci staū la București. Aci se afla și generalul Dombrowski, refugiat după învingerea desăvârșită a Revoluțiunei de către armatele

41) *Ibidem*, vol. II, pag. 165.

42) *Ibidem*, vol. III, I, pag. 436.

43) *Ibidem*, vol. II, pag. 134 și vol. III pag. 462.

lui Suvarov⁽⁴⁴⁾. Colonia poloneză, foarte numerosă la București, hotărîse să trimită pe Dombrowski la Paris, să intre în negociațiuni cu Directoriul⁽⁴⁵⁾ mai cu sémă acum când armatele Republicei, sub comanda tînărului general, Napoleon Bonaparte, ațintiseră ochii lumii întregi asupra Italiei, unde victoriile ostașilor francesi se urmau cu uă iuțelă ne mai pomenită în fastele istoriei militare a tuturor popórelor.

Generalul Carra Saint Cyr petrecu aprópe un an la București. În timpul acesta, Pasvantoglu începe mișcarea sa în contra Porței. În Italia, Napoleon, alt factor de mare însemnătate pentru cestiunea Orientului, și de la Paris Talleyrand numit la începutul lui 1797 ministru al Afacerilor străine, — urmau cu deosebită băgare de sémă faptele lui Pasvantoglu, care spunea ori-cui voia să 'l asculte că el va deveni Bonapartele Orientului⁽⁴⁶⁾. Vaillant afirmă că Pasvantoglu ar fi fost prietin cu Gaudin⁽⁴⁷⁾. Documentele colecțiunei Odobescu ne arétă că atât Carra Saint-Cyr, cât și succesorul său Flury, numit consul general la București în Decembre 1797, pricepeau folósele ce ar nasce pentru politica francesă în afacerile Orientului, decă revolta lui Pasvantoglu ar fi fost bine condusă. Napoleon, mai târziu, ajuns împě-

44) *Ibidem*, vol. III, pag. 439.

45) *Doc. priv. la Istor. Rom.* Supl. I, vol. III, pag. 456.

46) *Ibidem*, vol. III, pag. 482—483.

47) Vaillant: *Les Roumains* (Paris 1844) pag. 266.

rat, va trâmite la Vidin pe adjutantul Mériage. Lucrul acesta se petrece după 1800, și deci ese din subiectul nostru⁽⁴⁸⁾.

În București, acum, în 1797, principiile Revoluțiunei franceze se întrupaă în persóna lui Napoleon Bonaparte. Rhigas, care era acum la Viena ocupat cu publicarea *Marei Cărți geografice a Greciei*, scria prietinelor sêi din București că s'a născut Mântuitorul Orientului. Între preliminarile de la Leoben și tractatul de la Campoformio, Napoleon chiâmă pe Rhigas la Veneția, pentru a'î cere lămuriri în afacerile Răsăritului⁽⁴⁹⁾. Nimic din cele ce Rhigas a vorbit cu viitorul împărat nu a rămas scris. Faptul este că la București victoriile lui Napoleon provocaă un entusiasm colosal, mai cu sémă printre Grecii cari credeaă că în el li-s'a născut modernul Achile.

Când consulul Flury veni în București după tractatul de Campoformio și adresă Francesilor și supusilor Francesi uă circulară, nu 25 de Francesi, ci uă mulțime veniră la consulatul frances din strada Carol I, odinióră ulița *Ișlicarilor*, și pe urmă ulița *Francesă*, pentru a *firitisi*, adică pentru a saluta pe trâmisul Republicei.

Talleyrand ministru al Afacerilor străine, Napoleon comandant al armatelor victorióse din

48) *Annales de l'Ecole Libre des Sciences Politiques* (Paris, 1883) Auguste Boppe: *La mission de l'adjutant-commandant Mériage à Widin, 1807—1089*, pag. 259.

49) *Revue de Géographie* (an. cit) pag. 450.

Italia, Anglia, Rusia și Austria spăimântate de aceste biruințe, lesne își póte închipui cine-va cum fu primit de Ipsilanti consulul Flury. Cei doi stâlpi ai guvernului bătrânului principe, George Mavrocordat marele Spătar, și Constantin Șuțu marele Postelnic ⁵⁰⁾ erau cu dânsul de uă amabilitate esemplară. Flury avea drept cancelar pe un fost diarist din insula *San-Domingo* din Antile (venia cam de departe în Bucurescii)⁽⁵¹⁾. Acesta se numia Dubois de Saint-Maurice, iér vice-consulul care fu numit sub ordinele lui Flury la Iași, se numia Louis Parant.

Insoțit de cancelarul său Dubois de Saint-Maurice, Flury își făcu vizitele pe la toți boerii cei mari din Bucurescii⁽⁵²⁾, și toți se grăbiră a i-le întorce. La un prânđ dat de consulul frances, nici unul din invitați nu lipsi, iér la uă mică petrece, lucru pêne atunci ne mai văđut, boerii veniră cu cocónele lor,—*ce qui a fait fumer les consuls russe et allemand qui n'ont jamais pu réussir à attirer chez eux, dans les fêtes qu'ils ont données une femme de boyard valaque, et cependant le consul allemand et son chancelier sont mariés*,—adică : ceea-ce a făcut să pufuie pe consulií rus și austriac cari n'aũ putut nici uă dată să reușescă a atrage la dênșii, la serbările ce aũ dat, uă cocónă de boier muntén, și cu tóte a-

50) *Doc. priv la Istor. Rom.* Supl. I, vol. III. pag. 445.

51) *Ibidem*, vol. III, pag. 467.

52) *Ibidem*, vol. II, pag. 152.

cestea consulul austriac și cancelarul său sunt înșurați.

Societatea bucurescenă primi deci cu brațele deschise pe Flury. La 24 Februariu 1798, uă vânătoare mare se dete în onórea consulului frances de marele boer Grigore Brâncovénu. Invitațiunile curgeau din tóte părțile. Flury era cu atât mai stimat, cu cât nici el, nici cancelarul său Dubois de St. Maurice nu jucau cărți — calitate ce era pe atunci cu atât mai prețuită la Bucuresci, cu cât era mai rară. De atunci și pêne în zilele nóstre s'aú făcut legi, și s'aú făcut chiar amendamente *anti-cartoforesci* cari, ȓice-se, aú svéntat jocul de cărți în limitele posibilului omenesc și... românesc.

Altele erau ênsé grijele consulului. Pasvantoglu devenia din ce în ce mai amenințător, și ceia-ce e curios e că boerii din țera românéscă, ne spune Flury⁽⁵³⁾, se bucurau de succesele rebelului în contra armatei Sultanului. Eî credeau că ori-ce va slábi pe Turci ne va fi spre folos. Istoria le-a arétat că se 'nșelaserà adânc.

Tot acum, în Ianuariu 1798, Alexandru Ipsilante este revocat și 'n locu-i vine la tronul Țerei-Românesci clientul lui Căpitan-Pașa, Constantin Hangiarliu, care avea să se sfârșescă atât de tragic.

N'apucase bine să se așede în scaun Han-

53) *Ibidem*, vol. III, pag. 482.

giarliu, și Bucurescii sunt inundați de un manifest scris în limba greacă modernă. Acest manifest fusese tipărit la Viena în faimósa tipografie a lui Gheorghie Vendotti și fusese trămis pe ascuns la Bucuresci 54).

Să notăm coincidența : după conversațiunea lui Napoleon cu Rhigas la Veneția, apare manifestul care este trămis cu lățile nu numai la Bucuresci, ci și în tóte centrele culturale și patriotice ale Grecilor. Intr'ensul se făcea un apel înflăcărat către poporul grec să se scóle, să 'ncépă lupta, să învingă séu să móră pentru libertate, urma apoi uă lirică descripțiune a fericirii și libertăței din vechia Eladă, și se sfērșia tot cu versurile din Marsiliesa lui Rhigas :

*Δεῦτε, παῖδες τῶν Ἑλλήνων,
Ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἤλθεν.*

Impresiunea ce acest manifest produse în Țările române și în tóte provinciile subjugate ale Imperiului fu atât de tare, în cât molíia și tembela . atențiune a Turcilor fu sguiduită vêrtos de tot. Se de ordine Valiilor, Pașalelor și Principilor din Iași și Bucuresci să confisce manifestul și să aresteze pe cei ce'l aveaũ. Hangiarliu arestă patru Greci patrioți cari l'aveaũ.

Ferberea era la culme; se scia la Bucuresci

54 *Ibidem*, vol. III, pag. 486.

de boeri și neguțători cari aveau corespondenți la Viena că în capul unei întinse conspirațiuni se află Rhigas și cu ministrul Republicei franceze de la Viena, generalul Bernadotte; că acest fericit general, mai târziu rege în Suedia sub numele de Carol XIV, după ce bătuse sub comanda lui Napoleon pe Austriaci la Tagliamento și luase cetățile Gradiska, Triestul, Laybach și Idria, fusese trimis ca ambasador în capitala Austriei în urma tractatului de la Campoformino; că băgase în răcori pe Thugut; că arborase stindardul tricolor, ceia-ce provocase un scandal mare; și că în fine, reușise a libera din închisorile Vienei pe un supus frances Collombo, fost informator al lui Mihai Șuțu la Viena⁽⁵⁵⁾.

Se sciaău toate aceste lucruri și se așteptaă altele și mai mari, când de uă dată se auđi ca un trăsnet la Bucuresci vestea că Rhigas cu alți Greci patrioți fuseseră arestați de guvernatorul Triestului și dați pe mâna pașei de la Belgrad. *Ἡ ἑταιρία τῶν φίλων*, societatea amicilor, fundată de Rhigas și al cărui centru de mișcare era la Bucuresci, ier ramificațiuni, sucursalele și corespondenții în totă Elada și în totă Turcia—Societatea amicilor se hotărî să facă ceia ce Rhigas cântase în înflăcăratele lui versuri: rescularea Grecilor, rășboiul pe vieță seă pe mörte,—ceva epic ca durere, ca sete de libertate, ca desnä-

55) *Ibidem*, vol. pag. 133.

dejde și furiă patriotică. Se mai hotărî un atac asupra cetății Belgradului, unde se afla închis Rhigas. Acest atac ar fi fost primul act de libertate în aurora luptei de neatarnare.

Se vede însă că pașa din Belgrad auzi de așa ceva, căci nu mult după arestarea sa, Rhigas fu înecat, spun unii; fu omorît în închisore, afirmă alții. Ceii cari dic că prin omor s'a sfârșit primul și cel mai simpatic luptător al independenței grece, adaug că Rhigas luptă cu călăii săi mult pînă să fiă biruit și ca muri dicînd cu voce tristă și blîndă: *ἀρκετὸν σπόρον ἔσπειρα, ἐλεύσεται ἡ ὥρα ὅτι θέλει βλαστήσει καὶ τὸ γένος μου θέλει συνάξει τὸν γλυκὺν καρπὸν*, — adică : «am semănat rodnică sēmîntă; va veni timpul când ea va 'ncolți și patria mea va culege dulcele-i rod.»

Ast-fel se sfârși Rhigas la vîrsta de 32 de ani, după uă vieță plină de fapte mari și după ce, primul la Bucuresci și la Viena, începu marea operă a redeșteptării naționale printre Grecii de acum 100 de ani.

Conversațiunile lui Rhigas cu Napoleon la Veneția, legăturile ce Bernadotte avu cu dînsul la Viena, numele cel mare ce Napoleon își câștigase în Orient și 'n fine—lucru ce se cunoscea la Bucuresci și era discutat cu înflăcărare,—originea lui Napoleon, tóte la un loc aprindeau și mai mult speranțele Grecilor.

Se spunea cu mândriă la Bucuresci și la Viena că familia Bonaparte era uă familiă curat

grecăscă, *Mainotă*, din vitéza provinciă *Maina*, și că emigrase în secolul XVII și se stabilise, din ordinul Genovesilor, în Corsica, în orașelul Paomia lângă Ajaccio. *Buona-parte*, ȝiceaŭ Grecii din Bucuresci, va sĕ ȝică *Καλὸς μέρος*, parte bună⁵⁶, Calomeros se ȝăsiaŭ mulți în Morea. Așa credeaŭ Grecii despre Napoleon. Zilot Românul, ultimul cronicar din vremea Fanarioȝilor, ȝice cu uă particulară naivitate: «Napoleon Bonaparte era om prost, de ném din Corsica⁵⁷».

Orî cum ar fi, *Calomeros* seŭ «om de ném prost», Napoleon schimbase cu desăvĕșire mer-sul lucrurilor în Orient, și véȝa de care începu-seră sĕ se bucare la Constantinopole și la Bucuresci diplomaȝii și trămișii francesi crescu de uă dată atât de mult în cât, cu tôte intrigele Rusiei, Angliei și Austriei, cu tôte piedicele familielor russo-file, Aubert du Bayet la Constantinopole și Flury la Bucuresci vedeaŭ cererile lor îndată satisfăcute la Pórtă și la Divan. Supușii Republicei franceze, Corfioȝi, Zantioȝi și alȝi Greci, nu mai eraŭ tractaȝi ca pe trecut, și la cea mai mică insultă seŭ pagubă făcută de administraȝiunea Be-iului nu aveaŭ de cât sĕ alerge la consulat, pentru ca reparaȝiune și dreptate sĕ li se facă îndată.

Înainte de a fi fost primit în audienȝă solemnă de a 'și prezentat *beratul* și scrisorile de

56) *Leucothea*, vol. I, pag. 42.

57) Hasdeu: Zilot Românul: *Ultima Cronică* din timpul Fanarioȝilor, pag. 82.

acreditare, Flury ceruse imperios într'un rând ca să vină să facă scuse la consulat Armașul lui Hangiarliu și 'ntr'alt rând Căminarul, și aceștia veniseră : n'aveau încotro⁽⁵⁸⁾.

Mai mult încă,—lucru pênă acum ne mai vădut la București, căci consulii Rusiei și Austriei nu'l făcuseră,—Flury pentru audiența solemnă la Domn în ziua de 14 Mai 1798⁽⁵⁹⁾, ceru să i se arête programul cortegiului. I se răspunse că nu există. Il fac eul replică dirj republicanul. Hangiarliu primi și ceremonialul celui d'ântâiu consul frances mergând la palatul din București fu următorul :

În ziua de 14 Floreal, anul VI-lea al Republicei franceze, una și indivisibilă, în zorii zilei, din ordinul consulului, drapelul tricolor fu arborat pe casa consulară. De la 8 de dimineță, curtea consulatului era plină de cetățeni francesi și de supuși ai Republicei, domiciliați în București cari, după invitațiunea lui Flury, aveau să 'l însoțescă la palatul domnesc, unii în trăsuri, alții călare.

Era una dintr'acele zile mărețe de felul căroro luna lui Mai și sórele de primăveră le fac să strălucescă în țera noastră, ca uă răsplată hărăzită răbdărei cu care am suferit gerurile și viscocelele iernei. La 10 ore, unul din oficerii Curței veni să anunțe pe Consul că Principele Hangiar-

58) *Doc. priv. la Istor. Rom.* Supl. I, vol. III, pag. 484 și 494.

59) *Ibidem*, vol. III, pag. 503 și 563.

liu e gata să'l primescă. Cortegiul, conform programei, porni în ordinea următoare: Polcovnicul orașului în capul a 90 de Cazaci; Căpitanul de Dorobanți cu 90 de Dorobanți și cu ofițerii lor toți în mare ținută. Pe de uă parte și pe de alta a drumului mergeau: 2 postelnici de uă parte și 2 de alta; rahtivanul și al doilea pitar, al doilea comis, al treilea postelnic, ciaușul aproșilor, ciaușul lipcanilor, marele portar cu toți portăreii, (nu ca cei de ași), trei căpitani ai Agiei de uă parte și trei de alta, cinci ciohodari la dreapta și cinci ciohodari la stânga. La mișloc 'n cap, Francesi și supușii francesi călări, pe urmă trăsura domnăscă trasă de șese cai, înăuntru Consulul Flury, cancelarul Dubois St. Maurice și ofițerul Curței. Cancelarul ținea în mână, în sus ca să se vedă, două săculețe de mătase: într'unul era scrisorea de acreditare, într'altul beratul Sublimei Porți. După trăsura domnăscă, trăsura consulului gólă, ca să nu se mai țină de Bucurescen, cum se ținuse pe vremea lui Gaudin, că consulul frances n'are nici măcar trăsură ⁶⁰⁾. După trăsura consulului, altă trăsură domnăscă și 'n fine șese trăsuri ale Francesilor și supușilor francesi mai bogați.

La palat, jos la scară, Flury fu întâmpinat de al doilea postelnic, de feciorii de curte, de copii de casă; sus, în capul scării, 'l primi Marele Postelnic care 'l introduse în sala de audiențe

60) *Ibidem*, vol. III, pag. 396.

unde, înconjurat de toți boerii Țerei și împreună cu mitropolitul Dosithie Filitis, se afla Domnul. Când Flury intră, Domnul își scose ișlicul. Flury înmână beratul, scrisoarea de acreditare, făcu un discurs de ocaziune la care Domnul răspunse în câte-va cuvinte; se dede apoi dulceturile și cafelele, steteră de vorbă câte-va minute și audiența se sfârși. Flury fu recon dus cu acelaș ceremonial și prin mijlocul unei mulțimi considerabile de Bucuresceni cari alergaseră să vedă pe consulul franțuzesc. Multă vreme pe urmă se vorbi de primirea cea frumoasă, de alaiul împărătesc cu care «Franțuzul» fusese primit de Hangiarliu la Palat. Numai în 1806, trămisul lui Napoleon I, împăratul Francesilor, consulul imperial Louis Parant, va fi primit cu uă pompă și cu un alaiu și mai strălucit.

Grecii din Bucuresci, ba chiar mulți din boerii începuseră a crede cu hotărîre că Francia va face și 'n Orient minunile ce făcuse în Occident. Bine văduț de boerii⁽⁶¹⁾, Flury era aprețuit la Curte, ér în oraș lumea 'l respecta mai mult de cât pe toți. Hangearliu, amic sincer al Porței, sta adeseori de vorbă cu Consulul general al Republicei franceze, și tóte cestiunile Principelui ca și ale boerilor ținteau mereu asupra lui Napoleon, asupra acestui om extraordinar care suia cu pași de uriași tóte înălțimele gloriei.

Din nenorocire, aceste bune relațiuni nu dura-

61) *Ibidem*, vol. III, pag. 552.

ră mult. Din Mai și pênă în Septembre, Flury fu copilul desmierdat al societăței bucurescene. In Iuliu, nevêsta generalului Aubert du Bayet, ambasadorul Republicei de la Constantinopole, *cetățéna* Aubert du Bayet, trecu prin Bucuresci⁽⁶²⁾ pentru a merge la Paris. Curtea și Societatea primiră fôrte bine pe Francesa republicană. De uă dată ênsé lucrurile se schimbară. La 'nceputul lui Septembre veni vestea că Napoleon a intrat în Egipt, că Francia, fără declarațiune de rêsboi, a devenit dușmană Sultanului, că uă mâniă turbată înflacă ră populațiunea din Constantinopole în contra tuturor prietinelor Republicei.

Din ordinul Porței, Flury fu arestat la Bucuresci. Bietul consul tocmai ceruse lui Talleyrand voiă să se ducă la băi la Elopatak în Transilvania, să scape probabil de frigurile care 'l chinuiau într'una. Doctorii din Bucuresci îi consiliaseră acéstă stațiune thermală și, ierăși probabil, avea să mérgă cu cine scie ce boer din Bucuresci, de óre-ce acum Domniî fanarioți permiteau boerilor să trecă granița. Cu vro câți-va ani înainte, Câmpineanu Scarlat, tatăl nemuritorului Colonel, și unul din cei mai veselnici boeri ai timpului sêu, spune un călêtor frances, Câmpineanu fusese la Spa, de unde povestea minuni. Câmpineanu spunea Francesului că tóte cocónele la Spa erau *frumóse ca luna*, ér Francesul replica boerului că și

62) *Ibidem*, vol. III, pag. 540.

lui Țéra Románescă îi pare și mai frumósă de când a găsit la Zimnicea, la un prânđ, muștar franțuzesc, — da, boerule, esclama entusiasmat Francesul, muștar franțuzesc din care am mâncat cu mare și patriotică poftă,

. . et mon âme attendrie

Du moins pour un instant retrouva sa patrie,

adică: și sufletul meü înduioșat, cel puțin pentru un moment își regăsi patria în muștar (63).

Când se auđi că Flury este arestat în casa consulară conform unui ordin venit din Constantinopole, că un ofițer și patru arnăuți domnesci 'l păzesc, că Napoleon este în Egipt, uă ferbere mare începu în Bucuresci. Grecii cređură că ora libertății e gata să sune. Vestile curgeau din tóte părțile ⁶⁴. Se anunța đilnic că Grecii insulari au pornit în Morea, că un corp de armată francesă va desbarca în Morea. Uă flotă francesă, afirmaü alții, a intrat în Dardanele. S'a dus imperiul Sultanilor; crucea se va înălța iérăși pe clopotnița S-tei Sofii din Constantinopole. *Ζίτω ή φιλογενία!* *Ζίτω ή αδελφή Γαλλία!* Trăiască patriotismul! Trăiască sora nóstră Galia!

În asemenea înflăcărări zadarnice și cu atât mai chinuitoře cu cât mai mari erau dorințele de sfă

63) *Voyage à Constantinople par l'Allemagne et la Hongrie* (Paris, an. 7), pag. 124.

64) *Doc. priv. lu Ist. Rom. Supl. I, vol. III, pag. 552.*

rîmare a lanțului, petrecură Grecii din Bucuresci tot sfârșitul anului 1798 și întreg anul 1799.

Poporul român îi privea cu simpatia în totdéuna, și adese-ori cu compătimire. Așa ne-a fost totdéuna și inima, și iubirea, și urările nóstre aú fost totdéuna pentru popóarele cari luptă pentru limbă și naționalitate! In durerile și în chinurile séle proprie, poporul român, acum uá sută de ani, avea totuși timp să plângă nenorocirile Grecilor. Și ne miră lucrul, căci puțină odihnă îi daú împrejurările și lui însuși. Văcăritul lui Hangiarliu despre care se dusesse pomina pêně la Paris, ciurma, seceta, jafurile hordelor lui Pasvantoglu, și între 1798 și 1799 uá iérnă de crăpaú pietrele și pe care poporul o ținu multă vreme minte sub numele de *Iérna lui Hangiarliu*, pe urmă schimbarea Domnilor — cinci Domni în 8 ani de zile — și deci nouě dăjdií, angarale, podveđi de tótá mâna, unele mai afurisite de cât altele, la fine omorul oribil al lui Hangiarliu la 15 Februaríu 1799, — tóte acește bice. dumneđeiescí plesniaú greú pe spinarea țerei, în cât exclamațiunea lui Zilot Românul: *am ajuns negustoriă!* devenise un sfâșiător adevăr.

Intr'aceste timpurí asupra cărora, după ce le vom studia, va trebui să aruncăm zăbranicul cel negru al dureréi, — într'aceste timpurí poporul român nu se gândeá, nu putea să se gândească nici la regenerare, nici la acele libertăți, cari se daú cu grămada poporului frances de Marea Re-

voluțiune, nici la Napoleon Bonaparte,—poporul român se gândia cum să trăiască, cum să ducă pe cerbicea lui, burdușită de lovituri, greutățile blestemate ale timpului, cum să păstreze suflul de viață pentru posteritatea de cât dânsul de mii de ori mai fericită.

Din toate peripețiile dramei care se petrecu între 1793 și 1800 la București și la Viena, cu Rhigas, cu Grecii patrioți, cu Francesii *sans-culottes* și *apelpisiți*, încurajați toți de Revoluțiunea francesă,—uă parte din boerii țării și, inconștient, întreg poporul român câștigară un singur învățămînt, și anume: că, atunci când ar fi vorba să facă și ei pentru a lor redeșteptare ceia ce voiseră să facă Grecii, să 'și întorcă privirile spre apus; că, departe, departe, peste 900 de leghe, cale de șese săptămâni cu trăsura, se află țera Franțuzului milosă și cavalerescă; că precum alții și-au plămădit și crescut în Parisul cel mare și iubit libertatea și independența țerei lor, tot ast-fel ar pute și dênșii tot acolo și prin cei de-acolo să realizeze visul de aur al inimei lor. Românii aflară că, afară de Rusia, de Austria și de Turcia, mai sunt puteri în Europa și că aceste puteri, tocmai pentru că nu sunt lângă ei și țările lor, mai frățescă și mai curată mână de ajutor le vor întinde.

Acésta'i singura idee rămasă în țările române din agitațiunile și năzuințele Grecilor la București în timpul Revoluțiunei francese. Ideia va

crește, și pentru cel care ar urma-o tot la București în timpul când Napoleon va zgudui Europa cu victoria armelor séle, și în timpul Congreselor de la Viena, ideia se va arăta ca întrupată în chip desevêșit și, după vreme, înfigându-se cu atâta putere în mintea și în inima fiă-cărui luptător al României viitoare, în cât nu va mai fi mișcare în Franca, fără ca îndată efectul ei să nu se simtă adânc și în țările române.

Din timpul Revoluțiunei, Franca a căpătat și mai deplin uă calitate pe care totă lumea, în cap cu Alexandru de Humboldt, i-a recunoscut-o și i-o recunósce. Uă ideia francesă pētrunde pretutindenī, pentru că mai totdeuna are într'ēnsa tot ceia ce alcătuesce caracterul uman și universal al ideii.

În București, lucrul acesta a fost totdeuna și fără escepțiune adevărat. Din timpul Revoluțiunei francese, din timpul lui Rhigas, Turnavitu, Hortolan și Gaudin, s'a stabilit între Paris și București, fiă în politică, fiă în literatură, fiă în arte și fiă în mode, un curent atât de puternic în cât, când *Parisul strănută, Bucureștii aū guturaī.*

TABLA MATERIELOR

	Pagina
Precuvântare	I—II
Un Frances candidat la Tronul Țării-Românescei (1770—1771)	3— 51
Alexandru Ipsilante și Fiil seil (1774—1782).	52—110
Nicolae P. Mavrogheni (1786—1790)	111—199
Nicolae P. Mavrogheni și lady Craven (1786).	200—218
Bucurescii în timpul Revoluțiunei franceze (1791— 1800).	219—259

